

Леонід Тимошенко

**БЕРЕСТЕЙСЬКА
УНІЯ 1596 р.**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ЛЕОНІД
ТИМОШЕНКО

БЕРЕСТЕЙСЬКА
УНІЯ 1596 р.

РЕКОМЕНДОВАНО МІНІСТЕРСТВОМ ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

УДК 940.23 (477) "16"
ББК 63.3 (4укр) 45
Т 41

Рецензенти:

- Мирон Капраль** – доктор істор. наук, старший науковий спеціаліст Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім.М.Грушевського НАН України;
- Олексій Сухий** – канд. істор. наук, доцент кафедри історії України Львівського національного університету ім.І.Франка;
- Євген Пшеничний** – канд. філол. наук, доцент, зав.кафедри теорії та історії української літератури ДДПУ ім.І.Франка.

Т 41   **Тимошенко Л.В.** Берестейська унія 1596 р. Навчальний посібник. – Дрогобич: Коло, 2004. – 197 с.
ISBN 966-7996-81-6

Навчальний посібник написаний згідно програм нормативних курсів "Історія України" та "Історія слов'янських народів" для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня "Бакалавр" спеціальності "Історія", затвердженої Вченою радою ДДПУ імені Івана Франка. У ньому вміщено матеріали для лекцій та практичного заняття з відповідних розділів програм, а також документальні джерела для самостійного опрацювання. Посібник рекомендується для використання на історичних факультетах України.

УДК 940.23 (477) "16"

Гриф надано Міністерством освіти і науки України
(лист 14/182-2358 від 04.11.2004 р.)

ISBN 966-7996-81-6

© Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, 2004
© Л.В.Тимошенко, 2004

ВСТУП

✓ Берестейська церковна унія 1596 р. мала глибокі наслідки в долях українців та білорусів. Окрім того, що відбувся поділ єдиної перед тим Київської митрополії, утворення унійної церкви мало велике значення: у подальшому вона стала важливим чинником національно-релігійного відродження українців та білорусів, зокрема, сприяла етнічній консолідації українців. За своїм значенням подія посідає друге місце в церковній історії Східної Європи, після християнізації Русі в IX ст. Вивчення проблеми унії виходить далеко за межі національної історії окремих народів. Вона стосується історії всієї Центрально-Східної Європи, зокрема, вважається, що унія вплинула на подальшу долю Польської держави. ✓

Знайомство з програмами нормативних курсів історичних факультетів та відповідними розділами підручників засвідчує, що Берестейській унії приділена у них недостатня увага, переважно через важкодоступність історіографічних та джерельних матеріалів, а також через те, що викладачі остерігаються торкатися витоків сучасних міжконфесійних непорозумінь. Проблема Берестейської унії викладається на історичному факультеті ДДПУ у декількох курсах. Передовсім, у курсі “Історія України”, тема “Литовсько-Польська доба” (див. напр.: Програма курсу “Історія України” для студентів історичного ф-ту. – Дрогобич, 2000. – С.9), а також у дисципліні “Історія слов’янських народів”, в темі “Річ Посполита” Крім того, автор посібника приділяє велику увагу темі в спецкурсі “Культурно-національні та релігійні рухи на Сході Європи (XV-XVII ст.)”, який він читає протягом багатьох років на старших курсах факультету. На жаль, у жодному зі згаданих курсів семінарське заняття з даної теми не передбачене (маємо інформацію про те, що семінар з теми проводить докт. істор. наук, проф. Київського національного університету ім. Т.Шевченка В.І.Ульяновський).

Тема Берестейської унії вивчається, передовсім, в курсі української історії, оскільки йдеться про подію, яка мала великий вплив на релігійно-культурний і політичний розвиток українських земель у складі Речі Посполитої. Проте ухвали Берестейського собору 1596 р., як відомо, стосувалися всієї православної митрополії, як національної церкви українців та білорусів. Крім того, подія мала відношення до польської римо-католицької церкви. Цим пояснюється та обставина, що проблема розглядається також і в курсі історії слов'янських народів чи, наприклад, у дисципліні “Історія Центрально-Східної Європи” (див.: Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студ. істор. і гуманіт. факультетів університетів / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2001).

У майбутній професійній діяльності вчителя-історика знання теми Берестейської унії є винятковими. Вони дозволяють, по-перше, зрозуміти історичні передумови та значення унії в контексті релігійно-політичної ситуації Центрально-Східної Європи; по-друге, вивчити етноконфесійні чинники, які стали підставою події; по-третє, з'ясувати історичні підвалини утворення двох основних конфесій українського християнства: православ'я та греко-католицизму. Тим самим студент і майбутній вчитель зможе розібратися в сучасному релігійному розмаїтті, яке характерне для України, зрозуміти витоки міжконфесійних стосунків.

Впровадження теми Берестейської унії в навчальний процес передбачає наступне: студенти слухають лекцію з теми, готуються до семінарського заняття за підібраним у посібнику джерельним матеріалом, проводиться семінарське заняття за рекомендованим планом, заслуховуються і обговорюються 1-2 реферати. Цим зумовлена і структура посібника. Відтак він складається з трьох розділів і додатку: в першому подаються матеріали до лекції, які розкривають унійний процес, в другому розміщено життєписи основних діячів унії, в третьому – збірка документальних джерел, у додатку – іменний перелік учасників Берестейських соборів і план семінарського заняття. Зрозуміло, що кожний викладач повинен підготувати авторську лекцію за власним планом (тому ми не складали жодних таких планів). Можливі також теми семінарських занять за іншими схемами. Можна також розширити документальну базу семінарського заняття. Проте важливо, щоб

матеріал викладався в максимально позаконфесійному дусі, а робота викладачів і студентів над темою мала творчий характер.

Останнім часом у літературі з методології історії все частіше пишуть про неможливість об'єктивного осягнення минулого через фрагментарність джерельної бази та суб'єктивізм творців історичних джерел, а також суб'єктивність історичного мислення кожної епохи. У зв'язку з цим зазначимо, що джерельна база Берестейської унії є дуже багатою і представницькою, чого не скажеш про забезпеченість джерелами жодної іншої проблеми XVI – XVII ст. Причому, в посібнику подано маловідомі джерела, або ж ті, що досі в оригінальному вигляді ще не публікувались. Тож решта залежатиме від викладача, котрий має представити багатовимірну картину минулого, а церковну історію показати справді діалектично, крізь призму закономірностей і суперечностей, на які була багатою досліджувана епоха. Торкаючись питань міжконфесійних стосунків, важливо уникати трафаретного, “єдино правильного” тлумачення проблеми Берестейської унії. Тоді минуле, як це деколи трапляється, не “вистрілить” у теперішнє і не попаде тим самим у дуже болісні точки сучасного релігійно-церковного буття.

Посібник підготовлено на основі багаторічних студій автора над історією української церкви, в тому числі й темою Берестейської унії. Відтак зроблено спробу максимального використання здобутків історіографії, документально-джерельного потенціалу, висновки базуються також і на віднайдених архівних матеріалах. Частина матеріалів публікується вперше.

Сподіваємося, що матеріали посібника стануть в пригоді викладачам та студентам вищих навчальних закладів України, а викладання історії українського християнства в історичних курсах стане більш предметним.

БЕРЕТЕЙСЬКА УНІЯ 1596 р. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ, ПРОЦЕС УКЛАДЕННЯ, НАСЛІДКИ

✓ Берестейська унія та її генеза представляють собою складний комплекс внутрішніх процесів українсько-білоруського православ'я другої половини XVI ст., які були складовою частиною епохальних подій європейської християнської історії. Серед стереотипів, які тепер відкинуті унієзнавством, – думка про унію як винятковий продукт польських та єзуїтських інтриг, егоїзм православного єпископату, пояснення унії як прагнення русинів приєднатися до єдиної істинної католицької церкви та ін. ✕

---

¹ Див. історіографічні огляди проблеми: Mironowicz A. Unia brzeska w świetle historiografii. Uwagi o stanie badań // *Chrześcijanin w świecie*. – Warszawa, 1988. – N 8-9. – S. 161-175; Papierzyńska-Turek M. Prawosławie i grekokatolicyzm w polskiej historiografii i publicystyce historycznej // *Spotkania polsko-ukraińskie* / Red. Z. Mańkowski. – Lublin, 1992. – S. 43-57; Papierzyńska-Turek M. Wizje unii brzeskiej w świadomości historycznej // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. – Białystok, 1996. – N 2. – S. 41-50; Papierzyńska-Turek M. Grekokatolicyzm i prawosławie jako wyznaczniki tożsamości narodowej w świetle ukraińskiej historiografii i myśli politycznej // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – 1997. – N 4-5. – S. 277-290; Melnik M. Geneza unii brzeskiej w świetle prac syntetycznych w historiografii polskiej po 1945 roku // *Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej pod. red. T. Stegniera*. – Gdańsk, 1993. – S. 60-69; Chynchewska-Hennel T. Spory wokół unii brzeskiej (koniec XVI-XVII w.) // *Варшавські українознавчі записки*. – Варшава, 1999. – S. 28, 35; її ж. Польський погляд на Берестейську унію в XVII ст. // *Берестейська унія (1596-1996). Статті й матеріали*. – Львів, 1996. – С. 65-74; її ж. Берестейська унія в XVII столітті з польської точки зору // *Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII столітті. Матеріали Других Берестейських читань*. – Львів, 1996. – С. 87-108; Гудзяк Б. Західна історіографія і Берестейська унія // *Богословія*. – 1990. – Т. 54. – С. 123-136; Білякова О. Г. Берестейська унія в працях істориків ХХ ст. // *Український історичний журнал*. – 1996. – № 4. – С. 33-40; Тимошенко Л. Берестейська унія в оцінці Михайла Грушевського // *Український історик*. – 1996. – Т. 33. – С. 188-203; його ж. Праця Е. Ліковського “Унія Берестейська” з сучасної точки

[Як правило, до історичних передумов події дослідники відносять ряд чинників: пропаганду унійної ідеї польськими католицькими колами, кризові явища українсько-білоруської церковної організації (особливо акцентується на моральному занепаді та низькому освітньому рівні духовенства), програми церковних реформ кінця 80-х – першої половини 90-х рр. XVI ст. та невдалі спроби виходу з них, конфлікт церковних братств з єпископатом, нарешті, конфлікти в середовищі вищої ієрархії. Безумовно, що до пошуків виходу штовхало і принижене становище православ'я в Речі Посполитій у порівнянні з пануючою католицькою церквою.]

[Варто зазначити, що унійний процес був не тільки багатоаспектним, але й багатостороннім] (останнім часом в історіографії розвинута його концепція, як переговорів з державними і релігійними колами Речі Посполитої і Римом). [Відповідно, і джерельна база генези та укладення унії є досить великою та об'ємною. Вона складається з програмних творів католицької сторони (полемічні твори Петра Скарги), лідерів унійного руху з середовища православної церкви (листи та полемічний твір Іпатія Потія "Унія");

зору // Патріархат. – 1997. – Ч.11. – С.15-17; його ж. [Рец.] М.В.Дмитриев, Б.Н.Флоря, С.Г.Яковенко. Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII в. Часть I. М., 1996 // УІЖ. – 1998. – № 4. – С.145-149; його ж. Нове дослідження Берестейської унії // Київська старовина. – 2001. – № 5. – С. 166-174; його ж. Спірні питання історії Берестейської унії // Міжнародний Науковий Конгрес "Українська історична наука на порозі ХХІ ст.". Чернівці, 16-18 травня 2000 р. Допов. та повідом. – Чернівці, 2001. – Т.2. – С.52-61; його ж. [Рец.] М.В.Дмитриев, Л.В.Заборовский, А.А.Турилов, Б.Н.Флоря. Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии. Ч.2. М., 1999 // Ковчег. – 2001. – Ч.3. – С.539-544; його ж. Берестейська унія в творчій спадщині Івана Франка (концепції вченого і спроби конкретно-історичного зрізу проблеми) // Франкознавчі студії. – 2002. – Вип.2. – С.69-83; його ж. Тимошенко Л. Польська історіографія Берестейської унії (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.) // Історія релігій в Україні. Праці ХІІІ-ї Міжнародної наукової конференції. Львів, 20-22 травня 2003 р. – Кн.1. – Львів: Логос, 2003. – С.578-585; Васюк Г.У., Кручкоуєвскі Т.Т. Брэсцкая царкоўная унія ў польскай гісторыяграфіі канца ХІХ – нач. ХХ ст. // Наш Радавод. – Кн.7. Матэрыялы міжнар. навук. канф. "Гістарычная памяць народаў Велікага княства Літоўскага і Біларусі. ХІІІ-ХХ ст. Гродна, 3-5 ліпеня 1996 г. – Гродна, 1996. – С.365-378; Марозава С.В. Берасцейская царкоўная унія 1596 г. у беларускай гісторыяграфіі. – Гродна, 2002; її ж. Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596-1839 гады). – Гродна, 2001. – С.7-49; Дмитриев М.В. Киевская митрополия во второй половине XVI в. и генезис Брестской церковной унии 1595-1596 гг. Автореферат ... доктор. дисс. – М., 2001. – С.6-16; его же. Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской церковной унии 1595-1596 гг. – М., 2003. – С.7-29.

офіційних актів римської курії (булли і листи папи Климентія VIII та нунціїв Польщі), офіційних актів державної влади Речі Посполитої (універсали та листи Сигізмунда III), грамот східних патріархів; величезного блоку полемічних творів, у яких дискутувалося питання правосильності Берестейських соборів у жовтні 1596 р.)

За будь-якої авторської інтерпретації історичних передумов унії та пропонованої ієрархії чинників, що призвели до берестейського акту 1596 р., на одному з чільних місць історичного дискурсу завжди залишається мотивація дій єпископату, який схилився до унії та його програма, що генерувалася у першій половині 90-х рр. XVI ст. Підбірка документальних джерел в даному аспекті достатньо повно репрезентує унійний процес з тсчки зору його внутрішнього розвитку. Отже, прийняттю берестейських рішень передувала тривала підготовча робота. Остаточним артикулам унії у складі 33-х пунктів, підписаних 1 червня 1595 р. та ухвалам Берестейських соборів у жовтні 1596 р. передували декларація унії 1590 р., артикули князя К.Острозького, торчинська декларація унії 2.12.1594 р., артикули митрополита М.Рагози, пункти “Договору латинського і руського духовенства” 1595 р.)

Про унійні наміри єпископи вперше оголосили в декларації-грамоті 24 червня 1590 р., підписаній у Бересті (єпископи Луцький, Пінський і Турівський, Львівсько-Кам'янецький і Холмський). Слід звернути увагу на ту обставину, що декларація укладалась таємно і сам унійний процес мав, за слушним виразом М.Грушевського, характер “клерикальної інтриги” У всіх унійних документах, включаючи і декларацію унії 1596 р., підпорядкування папі римському допускалося за умови збереження східного обряду: церемонії, літургія, церковний порядок та ін., які повинні були гарантувати папа і польський король. Таким чином, була сформульована ідея регіональної/локальної унії. Все це підпорядковувалося богоугодній меті – спасінні єпископату та їх стада. У декларації 1590 р. ще не пояснюється, чому порятунок не можливий у складі Константинопольського патріархату. Назагал, джерело вважається декларацією намірів, а не дій.) Тут поки-що не бачимо ширшого обґрунтування програми.

Ще у 80-х рр. XVI ст. унійна ідея зацікавила світських магнатів. До певної міри, ініціатором унії може вважатися і Київський воєвода

князь Константин Острозький, який ще на початку 80-х рр. вів переговори з Римом. Викладена 1593 р. в його пунктах унії коротка програма вважається універсальною, тобто такою, що передбачала загальну згоду церков. У ній з'являються і конкретні вимоги: припинення утисків церков з боку латинників, заборона прямої конверсії в католицизм, зрівняння у правах з католиками, піднесення рівня освіти духовенства та вірних. Головне ж, що передбачалася згода східних патріархів, московського царя і Волощини. На думку багатьох дослідників, остання вимога була неральною і надавала програмі Острозького утопічного характеру. Проте саме ці пункти послужили засадою, довкола котрої сформувалася опозиція проти унії. Слід звернути увагу на пункт 7, який розглядається деколи як схильність князя до протестантизму.

Перехід митрополита Михайла Рагози до унійного табору вважається запізним. Перед тим він поповнився Іпатієм Потієм – гарячим прихильником згоди церков. Крім захисту східного обряду митрополит переймався своїм становищем, місцем у сенаті та привілеями польського католицизму. Привертає увагу пункт про необхідність розірвання зв'язків руської церкви з греками. Назагал, пункти унії митрополита (грудень 1594 р.) відіграли незначну роль в унійному процесі, проте його особиста згода на унію мала вирішальне значення. Позиція митрополита в унійному питанні остаточно сформувалася напередодні Берестейського собору, а його погляди знайшли найповніше відображення в обіжнику на скликання собору, який відомий лише з твору “Полемическое сочинение против латино-униатов” невідомого автора².

Торчинська декларація єпископату руської церкви вважається визначальною (авторами декрету вважаються Іпатій Потій, Кирило Терлецький та Бернард Мацейовський). Слід звернути увагу на декілька прикметних рис джерела: вже у вступній частині у ньому вперше з'являється догматично-канонічне обґрунтування унії церков. Відтак, необхідність унії виводиться з необхідності ліквідації церковного розколу. З конкретних причин унії названо поширення єресей, а також небажання патріархів, які знаходилися

---

²Архив Юго-западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далі – Арх. ЮЗР). – Ч.І. – Т.8. – К., 1914. – С.507-561.

у поганській неволі, ліквідувати розкол. Зверніть увагу також і на обґрунтування у джерелі богоугодності унійної справи, а також на те, що ідея збереження східного обряду відсунута на останнє місце.

[Процес формування умов унії продовжився на початку 1595 р. в пунктах “Договору латинського і руського духовенства”, укладеного К.Терлецьким у Кракові³. Новими умовами унії, які не значаться в попередніх списках, є згода на прийняття нового календаря, а також догмат про походження Святого Духа. Остаточні артикули унії були прийняті 1 червня 1595 р.] Їх підписали Михайло Рагоза, Кирило Терлецький, Йона Гоголь, Іпатій Потій та Леонтій Пелчицький. Зверніть увагу на досить дивний порядок підписів, а також на відсутність підписів інших владик. 12 червня ієрархи уклали соборне послання до папи, яке підписали ~~уже~~ всі єпископи-уніати, які затвердили Кирила Терлецького та Іпатія Потія представниками руської церкви для зв'язків з Римом⁴.]

[17 липня у Кракові після нарад із П.Скаргою червневі артикули було поділено на дві частини: 19 пунктів для Апостольського Престолу і 18 для польського короля.] Поділ не був механічним, деякі пункти зазнали редакційних змін, але без суттєвих поправок змісту, так що обидві редакції є тотожними.

Найважливішим серед згаданих списків артикулів є їх злита редакція, передана до Риму. Вважається, що авторами джерела були, найвірогідніше, Іпатій Потій та Кирило Терлецький.

Розгляд артикулів пропонується у такі послідовності: догматичні артикули, обрядово-літургічні, культурно-освітні, юридично-соціальні та ін.

Християнські догмати розглядаються лише у двох артикулах – першому і п'ятому. Перший трактує догмат про походження Святого Духа, який був предметом принципових теологічних розходжень між католицизмом та православ'ям, у дусі флорентійської традиції: “...Дух Святий не з двох початків і не двома походженнями, а з одного початку, як з джерела, від Отця через Сина походить” Враховуючи те, що православна церква трактувала походження

³ Тимошенко Л. Угода з Ватиканом чи з Польщею? // Пам'ять століть. – 1996. – №3. – С.113-120.

⁴ Акты, относящиеся к истории Западной России (далі – АЗР). – Т.IV. – Спб., 1851. – С.94-95.

Святого Духа “із Отця”, а католицька – “від Отця і Сина”, флорентійська формула, хоч і тяжіла до східної теологічної традиції, була свого роду компромісом.

Артикул 5-й повністю визнавав католицький догмат про чистилище, не вдаючись до якогось його трактування (можливо, тому, що й Флорентійський собор цього не зробив).

Обрядово-літургичні питання розглядаються в артикулах 2-4, 6-9, 22-24. Остаточні артикули стверджували незмінність східного візантійського обряду та літургії (літургії Василя Великого, Золотоустого та Єпифанія) і всього східного богослужбового чину, форми таїнства хрещення, православних свят, у тому числі і неіснуючого в католицькій церкві свята Богоявлення. Другий артикул, крім того, підкреслював незмінність виконання літургії та обрядів “нашою мовою”. Новий календар приймався за умови збереження Пасхалії та інших православних свят. Зберігалось два види причастя, так само як і неперсональна форма хрещення. Уніати не повинні примушуватись до участі в ході під час латинського свята Тіла Христового і до дотримання латинських обрядів і церемоній взагалі. Шлюб священників в унії повинен бути незмінним (цим пунктом єпископи рішуче виступали проти запровадження celibату). Артикули застерігали від заборони дзвонити в руських церквах у Велику п'ятницю, носити до хворих Святі Таїнства, здійснювати у свята хресні ходи і т.ін.

В ряді артикулів (15, 16, 25) чітко проявляється намагання перешкодити прямій та безпосередній латинізації: не опускати уніатів до римських церемоній, не змушувати до іншої релігії при одруженні, не перетворювати руські церкви і монастирі на костели.

До літургично-обрядових артикулів, що мають яскраво виражений національно-захисний характер, примикає 27-й пункт, який відносимо до культурно-освітнього аспекту прагнень владик руської церкви. Йдеться про вимогу вільно засновувати семінарію, школи, друкарні грецької та слов'янської мови, що, очевидно, було реакцією на кризовий стан церкви і суспільства. Піклування владик про необхідність захисту рідної мови знайшло відображення в двох артикулах.

До юридично-соціальних належить найбільше число артикулів (10, 11, 17-21, 25-30). Більшість з них перебувала у юрисдикції Польської держави, можливо, тому дехто з дослідників називає їх

“державними” Частина з них стосується правового статусу ієрархії. На нашу думку, найважливіше місце серед них належить пунктові 21-му про необхідність зрівняння архімандритів, ігуменів, священників, архidiaконів та іншого духовенства з римськими духовними особами, а також пунктові 10-му про надання високих духовних посад лише людям руської національності, східного обряду. Важливими видаються також пункти 12-й та 20-й про надання владикам місць у сенаті та верховному трибуналі.

Артикули 10-й та 11-й стосуються виборів митрополита та єпископів. У православній церкві Речі Посполитої існувала система обрання єпископа з 3-х кандидатур на соборі, очолюваному митрополитом, без участі світської влади. Митрополит обирав одного з 3-х і здійснював хіротонію (висвячення). У XV-XVI ст. на практиці утвердилась форма обрання єпископа на соборі духовних і світських вельмож, проте вона порушувалась королівським правом надавання єпископій. Світська влада перебрала і функції призначення та затвердження митрополита, обрання якого помісним собором (з участю мирян), як і затвердження константинопольським патріархом, перетворилося на формальність.

В артикулах владики просили встановити порядок обрання митрополита з 4-х кандидатів, обраних церквою, за умови його покірності папі. Номінація ієрархів у Римі була не обов’язковою, за виключенням митрополита, обраним не з єпископату. Митрополит мав право висвячення єпископів. Вибори митрополита і єпископів були чинними лише за умови надання відповідних посад польським королем. Передбачалось обов’язкове в тримісячний термін висвячення тих, хто перебував на духовних посадах.

Артикули зазначеного змісту були викликані необхідністю обмеження патронального права польських королів і, отже, спрямовувалися проти корупції та сваволі при отриманні духовних посад (так званої симонії). Артикул 21-й унормовував сплату податків нарівні з латинською церквою. Ряд артикулів мав на меті посилення внутріцерковної дисципліни на зразок латинської церкви, особливо єпископської адміністративно-юридичної влади. Йдеться про право єпископів обирати митрополита (10), право митрополита висвячувати владик (11), право одержання сенатських (12) та трибунатських (20) крісел, підпорядкування владикам монастирів

та церковних братств на території відповідних єпархій (19), а також домагання права владик чинити суд над священниками (28). Посилення адміністративно-юридичної влади єпископату передбачало підвищення його соціального статусу.

Артикули 13-й, 31-й та 32-й, які характеризують ставлення до Константинополя, вважаються специфічними. Усвідомлюючи себе природною частиною східної церкви, ієрархи просили папу дати дозвіл на порозуміння східних церков з Римом, розраховуючи, очевидно, на майбутнє загальне з'єднання.

У 33-му, заключному артикулі, владики уповноважили Іпатія Потія та Кирила Терлецького, щоб вони, перш ніж приступити до згоди з Римом, зажадали від папи та короля затвердження вимог українсько-білоруської церкви. Таким чином, визнання артикулів ставало остаточною передумовою для прийняття унії.

Ряд сучасних дослідників цілком справедливо кваліфікують артикули як програму регіональної унії, що відрізнялася від планів універсальної унії К.Острозького і від програми внутрішньої реформи православ'я церковних братств. Вона явно різнилася від програм інших суб'єктів унійного процесу – Ватикану та Речі Посполитої. Лише деякі аспекти зближували її із загальною контр-реформаційною програмою католицизму.

У Римі артикули розглядалися спеціальною комісією з п'яти кардиналів на чолі з Ю.А.Санторо, а також експертами-теологами. Крім того, вони вивчалися у канцелярії генерала Товариства Ісуса. Існуючий джерельний матеріал не дозволяє стверджувати, що артикули стали в Римі предметом переговорів. Важливим етапом унійного процесу були урочистості в Римі 23 грудня 1595 р. Іпатій Потій та Кирило Терлецький на святочній церемонії у папи Климента VIII прийняли католицьке віросповідання, зокрема догмат про походження Святого Духа читали в тридентійському формулюванні “від Отця і Сина”, на що єпископат їх не уповноважував. Решта уніатських владик католицьке віросповідання прийняли напередодні Берестейського собору в Кам'янці – під час наради.

Визначальними для долі унії вважаються дві булли папи Климента VIII: “Великий Господь” (23.12.1595 р.) і “Годиться Римському Архієреєві” (23.2.1596 р.). Ці та інші ватиканські документи не можна розглядати як повне прийняття Берестейської програми.

Загальна ідея собору, який мав вирішити долю унії, витікала із зобов'язань митрополита та ієрархії скликати щорічні собори (кінець 80-х рр.), а також із концепції соборноправності руської церкви. Ідея власне унійного собору виникла в ході розвитку унійного процесу в середині 90-х рр. XVI ст. Відомо, наприклад, що її обстоював князь К.Острозький, який наполягав на скликанні собору ще до від'їзду делегації руської церкви в Рим. У ситуації, коли опозиційний унійному рухові блок сил вже чітко сформувався і вимагав скликання собору, ідею підтримав Іпатій Потій в листі до князя 17.03.1595р.⁵ Цікаво, що він пов'язував собор з необхідністю широкої участі вірних – “пановъ христіанскихъ” 14.06.1595р. митрополит Михайло Рагоза недвозначно дав зрозуміти, що унія без згоди світських неможлива⁶. Гedeон Балабан і Михайло Копистенський, які протестували проти унії в липні-серпні 1595 р., заявили, що справа не може бути вирішена “безъ синоду духовенства всего”, а також представників старожитніх православних фамілій, домів та інших світських станів⁷. Духовенство на місцях також було добре про це поінформоване: наприклад, віленські духовні 18.08.1595р. в протесті до гродського суду резюмували, що унію затіяли без синоду⁸. Скумин-Тишкевич 18.07.1595р. у листі до К.Острозького згадував про призначення королем собору уніатів з православними в Новогрудку чи Гродні⁹.

Наприкінці червня – на початку липня 1595р. в Любліні, повертаючись з Кракова, перебували Іпатій Потій і Кирило Терлецький, які нанесли візит провінціалові єзуїтів. За свідченням

⁵ Апокрисисъ. Сочинение Христофора Филалета в двух текстахъ, польскомъ и западнорусскомъ 1597-1599 года // Памятники полемиической литературы в Западной Руси (далі – ППЛ). – Кн.2. Русская историческая библиотека (далі – РИБ). – Т.VII. – ПТБ, 1882. – Стб.1063-1066; Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.). – СПб, 1901. – С.147.

⁶ АЗР. – Т.IV. – С.96.

⁷ Апх. ЮЗР. – Ч.1. – Т.1. – №109. – С.456; Prochazka A. Z dziejów unii Brzeskiej // Kwartalnik Historyczny. -1896. – S.569.

⁸ Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. – Т.VIII. – Вильна, 1892. – №.9. – С.19-20.

⁹ Археографический сборник документов (далі – АСД). – Вильно, 1870. – Т.7. – № 40. – С.65-66; АЗР. – Т.IV. – №74. – С.105-106.

“Антиризиса”, сюди ж прибув, з ініціативи Іпатія (Потія), князь К.Острозький. За посередництва підляського воєводи Януша Заславського, відбулася зустріч Потія і Острозького, в ході якої єпископ вдався до своєрідного психологічно-емоційного тиску на князя. К.Острозький начебто піддався і погодився на скликання унійного собору (йшлося, очевидно, про собор на зразок католицьких)¹⁰ Як слушно зауважив М.Дмитрієв, Іпатій Потій, очевидно, також не полишав надії на скликання собору до поїздки в Рим¹¹. Згідно версії Іпатія Потія, він у Кракові намагався переконати Сигізмунда III, в результаті чого була досягнута домовленість про необхідність зносити у справі собору з митрополитом. Однак король, побоюючись небажаних конфліктів, вирішив спочатку послати до К.Острозького сенаторів¹². 28.07.1595р. Сигізмунд III звернувся до князя зі спеціальним посланням. Важливо те, що монарх, фактично, відмовився в ньому від необхідності унійного собору, хоч і пропонував обговорити питання з сенаторами Янушом Заславським і Якубом Претвичем¹³. У листі до митрополита 28.07.1595р. король про собор вже не згадує. Зміна у ставленні Сигізмунда III до ідеї собору пояснюється в літературі по-різному. О.Галецький вважає, що визначальним було все ж погодження унійної ідеї в середовищі єпископату, М.Дмитрієв – що все-таки далися взнаки побоювання загострення конфлікту з опозицією, яка могла звести справу унії нанівець¹⁴. Крім того, до від'їзду делегації в Рим вже практично не залишалося часу. За версією Іпатія (Потія), до королівського двору у Кракові докотилися чутки, що православні збираються використати собор лише для зірвання унійного плану. Хоча, можливо, у Кракові від ідеї собору ще не зовсім відмовилися. Це підтверджується тим, що 5.08.1595р. Іпатій

---

¹⁰ На це звернули увагу свого часу П.Жукович і М. Скабаланович; [Потій І.] Антиризисъ или апологія противъ Христофора Филалета // ІПЛ. – Кн.3. – (РИБ. Т. 19). – Стб. 635-636.

¹¹ Дмитрієв М. Вказ. праця. – С.183.

¹² [Потій І.] Антиризисъ или апологія противъ Христофора Филалета. – Стб. 635.

¹³ АЗР. Т.IV. – №76. – С.107; Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600) (далі – DUB). – Romae, 1974. – Р. 93-94.

¹⁴ Дмитрієв М. Вказ. праця. – С. 188.

(Потій) посилає лист до князя К.Острозького, в якому сподівається на можливий собор, незважаючи на несприятливі обставини¹⁵. 12.08.1595р. згоди на скликання собору просить у князя Острозького митрополит Михайло Рагоза¹⁶. 23.08.1595р. Іпатій (Потій) також просить князя, наголошуючи на важливості скликання собору до від'їзду делегації¹⁷. Володимирський єпископ настоював на тому, що він і Кирило Терлецький не хотіли їхати до Риму без санкції собору і, перебуваючи в Кракові, ще надіялися на скликання собору. Іпатій (Потій), а услід за ним польські історики винуватили зів'язання собору звальювали на князя К.Острозького.

Якщо довіряти інформації Іпатія (Потія), К.Острозький скерував до короля шляхтича Мартина Грабковича з проханням дозволити скликати собор¹⁸. Однак князь вже втягнувся в підготовку Торунського з'їзду протестантів, що відбувся 21-26 серпня 1595р. Як повідомляє Іпатій (Потій), К.Острозький в посланні на собор просив протестантів прислати на православний собор своїх представників¹⁹. Саме участь К.Острозького у справі підготовки протестантського з'їзду, а також його послання, які стали відомі польському урядові, послужили нібито приводом для прийняття остаточного рішення про нескликання у 1595 р. унійного собору. Як свідчить опубліковане листування М.К.Радзивіла, саме він зіграв не останню роль в тому, щоб не допустити собору. Це питання він обговорював у листі до Іпатія (Потія) 20.08.1595р., а також у листі до К.Острозького 24.10.1595р.²⁰ На думку М.Х.Радзивіла, собор був небезпечним, оскільки в ньому протестанти могли взяти гору, що звело б нанівець ідею унії. Крім того, римо-католики боялися світських православних, які могли бути в спілці з еретиками. На нашу думку, М.Х.Радзивіл "роздував" загрозу протестантизму, прагнучи будь-що не допустити собору. Цим засвідчувалась явна невпевненість прихильників унії, навіть у середовищі вищих

---

¹⁵ Апокрисисъ. Сочинение Христофора Филалета в двух текстахъ. – Стб. 1067-1068.

¹⁶ Там само. – Стб. 1057-1060.

¹⁷ Там само. – Стб. 1067-1068.

¹⁸ [Потій І.] Антиризисъ или аналогія противъ Христофора Филалета. – Стб. 655-658.

¹⁹ Там само. – Стб.641-654.

²⁰ Kempa T. Nieznane listy dotyczące genezy unii brzeskiej (1595/1596) // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. – Т.XLIV – 2000. – № 6. – S.116.

урядовців та магнатерії. М.Дмитрієв звертає також увагу на те, що ідея такого собору (тобто собору в душі традицій руської церкви) була неприйнятною для Риму, тому в листуванні нунція з курією про це відсутня будь-яка інформація²¹. П.Жукович також писав свого часу, що собор з участю нижчого духовенства і мирянства був чужим римо-католикам²². Негативізм короля до собору чітко зафіксований 28.07.1595 р. у грамоті до князя К.Острозького. Сигізмунд III писав, що якийсь з'їзд, про котрий йому писали єпископи, не потрібний з огляду на те, що серця руських пастирів вже схилилися до унії і з'їзди, взагалі, утрудняють, а не влаштовують справи²³. Причому, це було сказано до Торунського з'їзду протестантів. Важливою є також думка Лева Сапегі, який 10.09.1595 р., відповідаючи К.Острозькому, зауважив, що після Торунського з'їзду про собор вже не могло бути мови²⁴. Князь К.Острозький не втрачав надії на скликання собору у час останніх приготувань делегації до від'їзду в Рим. Так, на початку жовтня він просив Л.Сапегу поклопотатися у короля про скликання головного з'їзду православних²⁵.

28 жовтня 1595 р. митрополит Михайло (Рагоза) видав грамоту на скликання церковного собору²⁶. Митрополит згадує, що князь вимагав собору до від'їзду владик. Сам митрополит також цього бажав, але король не дозволив з огляду на "небезпечность", тому він не відважився. Тепер, очевидно, дозвіл був отриманий, оскільки собор призначався на 25 січня 1596 р. у Новгородку.

Зрозуміло, що після повернення Потія і Терлецького з Риму, мотиви скликання собору значно змінилися. Тепер уже йшлося про спільний собор двох конфесій: уніатської (поки що дуже малочисельної) і православної. Своє бачення (і одночасно згоду) папа

---

²¹ Дмитрієв М. Вказ. праця. – С.190.

²² Жукович П. Вказ. праця. – С.149.

²³ АЗР. – Т.IV. – № 76. – С.106-108.

²⁴ Archivum domu Sapiechów. Wydane staraniem rodziny. – Т.I: Listy z lat 1575-1606, opracował Dr. A.Prochaska. – Lwów, 1892. – N 144. – S.113-115.

²⁵ Жукович П. Вказ. праця. – С.166.

²⁶ АЗР. – Т.IV. – № 89. – С.122-123; Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов (далі – ОДА). – Т.I. – Спб., 1897. – № 183. Зберігся список грамоти слухцькому протопопу Омеяну Феофилактовичу.

Климент VIII висловив у ряді документів, підписаних у Римі 7 лютого 1596 р. Передовсім ідеться про брєве митрополитові Михайлу і єпископам²⁷. У цьому документі йдеться про скликання провінційного, тобто помісного собору за участю єпископату, який би мав прийняти віру Святого Петра у той самий спосіб, що й Іпатій Потій та Кирило Терлецький у Римі, тобто вчинити “правдиве послухенство” Про це митрополит і єпископи мали їдзвітуватися в Рим. Про собор також повідомлялося в брєве корслю²⁸ у зв’язку з призначенням на собор делегатів папи – латинських єпископів Польщі; а також в брєве Димитрію Соліковському²⁹, брєве Бернарду Мацейовському³⁰ і брєве Станіславу Гомолінському³¹. За задумом папи, це мав бути типовий собор за зразком католицьких, у дусі потридентської жорсткої універсалізації.

[Як відомо, унієне питання обговорювалося на Ђаршавському сеймі (працював з 26.03 по 6.05.1596 р.) у контексті піднятого протестантами питання про дотримання релігійної конфедерації. Намічався союз православних з протестантами. Православні делегати, згідно посольських інструкцій з місць, мали вимагати скинення уніатів Потія і Терлецького. За свідченням Петра Скарги, який у свою чергу, посилався на інформацію делегатів короля на Берестейському соборі, князь К.Острозький просив короля скликати собор³².]

[Через 5 днів після закінчення сейму Сигізмунд III. написав лист Михайлові (Рагозі) 12.05.1596 р. на скликання собору³³. Король погоджувався на скликання собору єпископів з духовенством. Запрошувались також всі, хто по добрій волі належали і прихилились до святої єдності. Не допускалися (без спеціального роз’яснення)

²⁷ Вперше опубліковано Тайнером. – Theiner A. Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae. – Vol.3. – Roma, 1861. – № 197. – P. 250-252; DUB. – N 181. – P.277-281.

²⁸ DUB. – N 171. – P.264-266.

²⁹ Ibid. – N 182. – P.281-282.

³⁰ Ibid. – N 183. – P.283-284.

³¹ Ibid. – N 185. – P.286-287

³² Скарга П. Берестейскій соборъ и оборона его. В двух текстах: польском и западно-руском // ППЛ. Кн.3. – (РИБ. – Т.ХІХ). – ПТб, 1903. – Стб. 944.

³³ Докладний аналіз джерела зробив П.Жукович. – Вказ. праця. – С.208-209. Старі історики використовували список джерела з архіву уніатських митрополитів. – ОДА. – Т.І. – № 189. – С.86.

люди іншої релігії і взагалі сторонні (невідомо, чи під дану категорію підпадали православні). Прикметно, що король ради в митрополитові не поспішати зі скликанням собору. 14 червня 1596 р. вийшов офіційний універсал на скликання собору³⁴. Універсал був адресований до всіх людей грецької віри, духовних і світських. Проте на собор запрошувалися лише ті представники католицької і грецької віри, котрі належали до єдності. Собор признався в Бересті на час, найзручніший митрополитові і старшому духовенству, з метою зміцнення святої стародавньої єдності, потрібної для збереження згоди і спокою між народами, цілості Речі Посполитої, земних і небесних потіх. На собор запрошувалися всі вірні грецької релігії, які повинні були прислухатися до тих святоблिवих справ. Заборонялося прибувати на собор різновірцям, а також “іншим стороннім” Собор не повинен був розглядати справи, які не належали до його головної мети, тобто, поза унією. Заборонялося також брати з собою “непотрібні зграї” Король дбав також про дотримання права і посполитого покою³⁵.

21.08.1596 р. митрополит вислав зі своєї резиденції в Новогрудку окружне послання до християнської людності грецького обряду, в якому оголосив про скликання собору на 6 жовтня 1596 р.³⁶ В цьому обіжнику мета скликання собору обумовлена дуже лаконічно і дуже загально: для пильних “намов” у духовних справах. Отже, про унію тут не мовиться жодним словом.

У полемічному творі “Проти латино-уніатів” (20 глава) розміщено інше послання митрополита, також підписане в Новогрудку, але не датоване³⁷. На жаль, в унієзнавстві йому досі не приділялася увага. Воно звернене, передовсім, до єпископату та вищого кліру церкви і лише після них згадуються світські, які запрошувалися на собор 6.10.1596 р. до Берестя. Чітко визначалася і мета собору: досягти згоди і милості сповна, “совокупившеся с церковю

---

³⁴ Жукович П. Вказ. праця. – С.209. Дослідник подав вичерпну інформацію про розбіжність у датуванні різночасових публікацій джерела.

³⁵ АЗР – Т.IV – № 97. – С.134-135.

³⁶ АЗР – Т.IV – № 100. – С.317-318.

³⁷ Полемическое сочинение противъ латино-униатов. 1597 года // Арх.ЮЗР. – Ч.I. – Т.8. – С. 555-558.

заходнею”, допомогти соборно “вчинити” Святу Віру на хвалу Господу і порятунок людських душ. Кінець листа є зверненням лише до кліру (єпископів, архімандритів, ігуменів та пресвітерів), щоб вони в церквах молилися, складали жертву, корилися Господові Богу постами та милостинями, оплакували гріхи, обертали милість Божу на утиснену і ображену Церкву.

Крім вказівки на унію, звертає на себе увагу і попередній текст джерела (більший), в якому викладене догматично-канонічне обґрунтування унії церков. Так, на думку митрополита, єдність церкви заповів Ісус Христос (відомий біблійний вислів “да будетъ едино стадо и единъ пастырь”), розвинув Св. апостол (“абысмо одни были”). Єдність церкви, недопустимість розколу впливали також із Господніх заповідей про загальну любов (на відміну від учнів Магомета, котрі бажали християнам незгоди). Митрополит звернув також увагу на роль церковної єдності у поборенні ересей, утвердженні царської влади, примноженні православних церков, боротьбі із “супостатами” і т.ін. При цьому він обґрунтовує одну із головних причин унії: поширення ересей, розорення храмів та вівтарів, вигнання ієреїв, попрання святих церков, що, в свою чергу, є великим гріхом, свідченням занепаду та утисків Святої віри. Причина виводиться, у підсумку, з чітко заманіфестованої незгоди церков, тобто, розколу. Затим слідує інша причина: занепад Святої Константинопольської столиці, грецького царства, як наслідок розірвання церковної єдності (а не завоювання турками, як стверджували римо-католицькі ідеологи та публіцисти).

Далі митрополит Михайло звертає увагу на те, що причин не-нависті до західної церкви, фактично, не існує, оскільки обидві церкви визнають Бога у Тройці хвалимого, а незгоди на них на-слав антихрист, “князь темноти” через своїх слуг. Таким чином, митрополит сформулював своє бачення теоретичних засад унії, базоване на православному розумінні ідеї. У ньому жодним словом не звинувачуються ні папи, ні патріархи у розірванні єдності. Висловлені ідеї були розвинуті в головному документі Берестейського унійного собору, очолюваного митрополитом – декларації унії, текст якої цілком наведено в 22 главі твору. Проте там з’являються уже інші засади: визнання першості Апостольської Столиці і звинувачення патріархів у схизмі, що було характерно для позиції

Іпатія Потія та римо-католицьких ідеологів унії, наприклад, Петра Скарги.

Значення аналізованого послання Михайла Рагози дуже велике. По-перше, воно уточнює позицію митрополита щодо унії напередодні Берестейського собору. По-друге, чітко засвідчує його обізнаність з канонічно-догматичними засадами східного християнства (джерел згаданого плану, які вийшли з-під пера митрополита, майже не збереглося). По-третє, лист дозволяє говорити про близькість митрополита до ідеї т.зв. “універсальної унії”, обстоюваної князем К.Острозьким і базованої на засаді рівності церков та обрядів.

Отже, митрополит Михайло (Рагоза), який ще не так давно мав сильні застереження щодо унії, вислав два відмінних послання про скликання собору. Побояючись опозиції світських, він не повідомив їх про головну мету собору.

Передсоборову політику королівської влади ілюструє ще один універсал короля, виданий 6 вересня 1596 р., адресований полоцькому і вітебському єпископові Герману Івановичу³⁸, а також грамота, якою встановлювалися повноваження королівських делегатів: троцького воєводи М.Х.Радзивіла, канцлера ВКЛ Лева Сапєги, берестейського старости, підскарбія і писаря ВКЛ Дмитра Халецького. Цікаво, що вони призначалися не для участі в духовних справах собору, а лише для сприяння спокою і порядку³⁹. Цікаву інтерпретацію мети собору (з католицької перспективи) подав Петро Скарга: 1) його учасники мали просто прийняти католицьку віру, скріпивши це власноручними підписами, 2) одержати відпущення гріхів за попереднє відщепенство. До цього начебто закликав і папа, який настоював на прийнятті унії у спосіб, апробований Потієм та Терлецьким⁴⁰.

Цілком протилежне завдання ставили перед собою православні, духовні і світські, які згуртувалися довкола ідеї непорушності своєї віри, а також старожитніх прав і вольностей. У передсоборові місяці православні більше не вимагали скинення Потія і Терлецького.

---

³⁸ ОДА. – Т.І. – № 197. – С.89.

³⁹ ОДА. – Т.І. – № 200. – С.90.

⁴⁰ Скарга П. Берестейскій соборъ и оборона его. – Стб.231-234.

Більше того, вони навіть допускали, що собор буде проведено таємно, тобто без них⁴¹. Позиція православних була викладена в численних протестах, поширюваних у воєводствах, а також у зверненні князя К.Острозького до руського народу.

Позицію православних підтримав александрійський патріарх Мелетій Пігас, який 30.08.1596 р. відправив послання до князя К.Острозького, духовних та православної людності “Малої Росії” До нього дійшли чутки про унійні заходи руського єпископату. Патріарх рекомендував простити тих, хто одумається, а відступників – скинути зі святительства, згідно прикладу Нікейського собору, і дати їм свободу за межами християнської церкви, а на їх місце хіротонізувати нових єпископів і митрополита, за згодою патріарха, князя К.Острозького та “інших панів”⁴². Патріарх прозорливо передбачав результат незгоди на соборі.

На початку червня король вирішив вислати до князя К.Острозького посла з останнім попередженням і закликом до унії, чи принаймні, до неспротиву. Ім'я делегата не збереглося, проте віднайшовся текст королівського звернення (знахідка у римських збірках належить О.Галецькому)⁴³. На думку дослідника, король аргументовано спростував закиди князя в “ошуканстві” православних, заперечивши його право на вирішення церковних справ. У цьому, вочевидь, проявилися дві протилежні позиції: прихильників і противників унії. Перші, начебто, покладалися тільки на вирішальну юрисдикцію ієрархії, другі, під впливом візантійської традиції, підпорядковувалися чорному духовенству і світським патронам⁴⁴.

За кілька тижнів до відкриття собору князь К.Острозький від імені волинської шляхти відправив послів до короля: Матвія Малинського і Лаврентія Древинського (інформація про це збереглася

⁴¹ Жукович П. Вказ. праця. – С. 215.

⁴² Апокрисисъ. Сочинение Христофора Филалета в двух текстахъ. – Стб. 369; Малышевский И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви. – Т. II. – К., 1872. Приложение. – С. 28; Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis (далі – MCSL). – Leopolis, 1895. – Т.1. – Р. 723; DUB. – N 222. – Р. 321-332.

⁴³ Halecki O. Jeszcze o nowych źródłach do Unii brzeskiej. Ostatni apel Zygmunta III do Konstantego Ostrogskiego // Sacrum Polonie Millenium. Rozprawy, szkice, materiały. – T. IV. – Rzym, 1957. – P. 117-139.

⁴⁴ Halecki O. Od Unii Florenckiej do unii Brzeskiej. – Т. 2. – Lublin, 1997. – S. 208.

лише в праці Петра Скарги⁴⁵). Подякувавши королеві за дозвіл собору, православні просили не допустити втручання військових загонів, дбаючи про збереження свободи нарад. Крім того, слід було, все-таки, допустити різновірців, а також патріаршого екзарха Никифора. При цьому передбачалося, що собор не досягне згоди. В такому разі воєводи просили дозволу для вирішення питання на сеймі. Король, як відомо, пообіцяв задовольнити тільки перше прохання.

Про настрої православних напередодні собору свідчить інструкція Львівського братства своїм делегатам⁴⁶. Категорично приписувалося ні в чому не відступати від православної віри, а також від послуху константинопольського патріарха. Не погоджуючись на жодні компроміси, братчики відмежовувалися від усіх еретиків. До слова, львівські братчики мали досить чітку інформацію про собор: вони одержали від бургомістра обіжник митрополита. 22.09.1596 р. про від'їзд делегації на собор вони повідомили Стефана Зизанія. У листі уміщена цікава інформація про від'їзд на собор Гедеона Балабана зі Стрятина, котрий взяв з собою священника Вознесенської церкви, а також Гаврила Ярошевича, отця Кирила з Дубна⁴⁷.

Як свідчать джерела, протягом літа 1596 р. обидві сторони посилено готувалися до собору. Потім і Терлецький, як уже відзначалося, працювали в своїх єпархіях. За деякими даними, ще в 20-х числах травня відбулася їх нарада з митрополитом, на якій обговорювалося питання про підготовку собору⁴⁸. В останні передсоборові тижні практичними заходами керувала, як видається, католицька сторона. 6 вересня король запросив єпископів-уніатів до Кам'янця Литовського, маєтку луцького католицького єпископа Бернарда Мацейовського для останніх нарад. Зберігся примірник рескрипту, адресований полоцькому владіці Герману Івановичу⁴⁹. Про хід наради свідчить додаткова інформація в листі П. Аркудія генералові езуїтів К. Аквавіві (20.11.1596р.). Перед єпископами

---

⁴⁵ Скарга П. Берестейский соборъ и оборона его. – Стб. 197-200.

⁴⁶ MCSL. – Т. 1. – N 429. – Р. 741.

⁴⁷ Ibid. – № 426. – Р. 737-738.

⁴⁸ Великий А. З літопису християнської України. – Кн. 4. – Рим-Львів, 1999. – С. 93
Плохий С.Н. Папство и Украина. Политика римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв. – К., 1989. – С. 73.

⁴⁹ ОДА. – Т. I – № 197. – С. 89. Документ досі залишається неопублікованим.

і митрополитом виступив Б.Мацейовський, затим ієрархи підписали текст сповіді віри. Таким чином, перехід до унії єпископату відбувся, фактично, ще до собору. Як писав П.Аркудій, Іпатій (Потій) від імені папи уділив їм "розгрішення" зі схизми. Присутній при цьому П.Аркудій був вражений величчю події, яка відбулася, незважаючи на небезпеку від світських, тобто мирян церкви на чолі з князем К.Острозьким⁵⁰. На думку О.Галецького, нарада в Кам'янці Литовському, маловідома в історіографії, заперечує побутуючу думку про недостатню підготовку собору⁵¹. Гадаємо, що нарада в Кам'янці Литовському мала велике значення: перехід єпископату до унії за апробованою в Римі формою відбувся, незалежно від наслідків собору в майбутньому. Поворот назад, як і будь-який компроміс, був тепер неможливий. Вочевидь, не випадково, в іншій реляції (20.06.1596 р.) П.Аркудій говорить про унійний процес, як про святкування, маючи на увазі вирішеність проблеми до собору.

За реляцією віленських єзуїтів, митрополит Михайло (Рагоза), який їхав до Берестя з полоцьким архієпископом, відвідав у Вільні єзуїтський колегіум⁵². Саме тут він одержав їх інструкцію. Підготовка собору з боку католиків та уніатів була завершена. З боку православних – також.

Незважаючи на заборону короля, на собор направлялися греки, в тому числі – протосингел константинопольського патріарха Никифор, який знаходився перед тим в Молдавії. Повноваження патріарха Никифорові були дані ще 1592 р.⁵³ П.Жукович, який одним із перших аналізував питання спеціально, з'ясував, що, очевидно, влітку 1596 р. Никифор прибув на Русь⁵⁴. 13 вересня 1596 р. він написав листа митрополитові⁵⁵. Вирішальна роль князя К.Острозького в запрошенні Никифора на собор не підлягає

---

⁵⁰ DUB. – N 246. – P. 383-387; Halecki O. *Od Unii Florenckiej do unii Brzeskiej*. – T. 2. – S. 227.

⁵¹ Halecki O. *Unia Brzeska w świetle współczesnych świadectw greckich // Sacrum Poloniae Millennium*. – T.1. – Rzym, 1954. – S. 70

⁵² Halecki O. *Od Unii Florenckiej do unii Brzeskiej*. – T. 2. – S. 230.

⁵³ АЗР. – Т. IV. – № 162.

⁵⁴ Жукович П. Вказ. праця. – С. 216.

⁵⁵ Ekthesis abo krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest po-miastnym Synodzie w Brześciu Litewskim // ППЛ. – Кн. 3 (РИБ. – Т. 19). – Стб. 341-342.

сумніву. На думку К.Левіцького, в серпні 1596 р. К.Острозький розробляв план кампанії проти унійного собору, прагнучи заручитися підтримкою Криштофа Радзивіла. У випадку його неприбуття на собор, князь розраховував на мінського воєводу Яна Абрамовича⁵⁶.

У літературі добре вивчено також і питання про так зване зволікання з терміном відкриття собору.

1. Місцем собору було призначено Берестя, відоме в літературі також як Берестя Литовське. Ще митрополит Євгеній (Болховітинов) вказував на те, що найкращим місцем для події такого значення були б канонічні кафедри митрополита у Вільні чи в Києві, чи, принаймні, його резиденція в Новогрудку. Начебто, сам митрополит вимагав, що собор мав бути скликаний у Новогрудку. Проте було призначено Берестя, оскільки там Іпатій (Потій) почувався більш безпечно і мав більше прихильників, на відміну від непокірних митрополитальних столиць⁵⁷. Справді, Вільно виявляло непокору митрополитові. Крім того, тут було багато протестантів. Т.Скумин-Тишкевич обговорював місце соборів митрополії у листі до князя К.Острозького 18.07.1595 р., називаючи Новогрудок і Гродно і лише після цього – Берестя⁵⁸. На нашу думку, не підходили й інші литовсько-білоруські кафедральні столиці, передовсім, через віддаленість і слабкі юрисдикційні зв'язки з центром митрополії. Наприклад, полоцька архієпископія була близькою до православної Московії. Відпадали також єпископські кафедри України, зокрема, волинські, незважаючи на те, що волинські єпископи першими прийняли унію. Тут давався великий вплив православної магнатерії та шляхти, а також князя К.Острозького.

Залишилося, таким чином, Берестя, де перед тим вже відбулося декілька соборів митрополії (1590-1595 рр.). У соборових унійних документах по це сказано дуже промовисто: “на місце синодови

⁵⁶Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski a Unja Brzeska 1596 r. – Lwów, 1933. – S. 168.

⁵⁷ Євгеній (Болховітинов), митр. Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии // Болховітинов Є., митр. Вибрані праці з історії Києва. – К., 1995. – С.129.

⁵⁸ АЗР. – Т.IV. – № 74. – С.105-106; АСД. – Т.VII. – № 40. – С.65-66.

звичконе”⁵⁹. Це ж підкреслено в королівській грамоті – ратифікації унійного собору⁶⁰. Тут знаходилася друга кафедра (після Володимира, Успенський собор) єпископа Іпатія (Потія), функцію котрої виконувала церква Святого Миколая.

Важливо, що в Бересті скликалися в минулому сейми, наприклад, 1566 р., коли було прийнято Другий Литовський статут⁶¹. Ще 1390 р. місто отримало магдебурзьке право, 1441 р. було причислене до головних міст ВКЛ, у 1566р. стало центром Берестейського воєводства з двома повітами: Берестейським і Пінським. 1559 р. тут була заснована знаменита протестантська друкарня, в якій 1563 р. була видана Берестейська, чи Радзивіллівська, біблія⁶². Очевидно, це було немале місто. Принаймні, так вважали православні мешканці інших міст: наприклад, львівські братчики відправляли свою делегацію на собор 1596 р. “во градъ Великий Берестий”⁶³.

Важливим є питання про місця засідань соборів і пов’язані з цим обставини. Унійний собор засідав у соборній церкві Св. Миколая (кафедра єпископа), яка вважається однією із найстаріших міських святинь. Так, вона згадується в магдебурзькій грамоті 1390 р. Ще не так давно дослідники не могли локалізувати її місцезнаходження. Вважалося також, що не збереглися і її фундаційні документи.

Почнемо з того, що церкви Берестя досить добре фіксуються за інвентарем староства 1566 р. Отже, храм Св. Миколая вже тоді був мурованим і знаходився поблизу ринку з ратушею у центрі в куті, обмеженому католицьким фарним костьолом і, власне, самою церквою. Поруч розміщувався дім владики і шпиталь⁶⁴. Згадана вказівка спростовує припущення істориків архітектури, що церква, до пожеж XVII ст., могла бути дерев’яною. Її вигляд вивчено за візитаційними описами XVIII ст., які вперше аналізував

---

⁵⁹ DUB. – N 232. – P. 362; N 233. – P. 264; N 235. – P. 366.

⁶⁰ Ibid. – N 249. – P. 390.

⁶¹ Статути Великого Князівства Литовського: У 3-х т. – Т. II. Статут ВКЛ 1566 року. – Одеса, 2003. – С. 205.

⁶² Цітоў А. Геральдыка беларускіх местаў (XVI – пачатак XX ст.). – Мінськ, 1998. – С. 125-126.

⁶³ DUB. – N 223. – P. 332; MCSL. – Т. 1. – N 429. – P. 741.

⁶⁴ Документы московского архива Министерства юстиции. – Т. 1. – М., 1897. С. 206, 207.

ще Л.Паєвський⁶⁵. Зберігся також малюнок церкви з візитаційної книги 1759 р.⁶⁶ У плані це була чотирикутна будівля з двома вежами на фасаді, не вищими від неї. Архітектор з Берестя Ірина Лавровська здійснила також графічну реконструкцію церкви Св.Миколая, на основі малюнка з гравюри 1657 р.⁶⁷ Проте дослідниця допустилася помилки, ототожнивши руську церкву з бернардинським костьолам, позначеним на гравюрі літерою F. Церква Св.Миколая зображена поруч, лівіше і трохи нижче костьола і позначена літерою D⁶⁸. Неозброєним оком видно, що руська церква мала значно скромніші вигляд і розміри, у порівнянні з латинськими костьолами.

Надзвичайно важливим іконографічним і картографічним джерелом міста і його сакральних будівель вважається гравюра і план Е.Дальберга 1657 р. Тоді церква ще мала чотири вежі, по кутах, хоча на плані міста проглядається, начебто, хрестоподібний храм. Так уважає архітектор з Берестя Ірина Лавровська: ло XVII ст. храм мав вигляд рівнобокого хреста⁶⁹.

У ЦДІАЛ віднайшлися деякі фундушеві документи церкви Св. Миколая (на жаль, це лише дарчі приватних осіб). Найдавніший з них датований 8.04.1599 р. – Яна Івановича Горновського, зем'янина Берестейського воєводства, який заповів церкві власний будинок із ґрунтом, навпроти храму⁷⁰. Важливою є вказівка, що на ґрунті розміщувався “попівський братський шкільний будинок”, поруч – будинки берестейських міщан.

---

⁶⁵ Паевский Л. Город Брест-Литовск и его древние храмы // Труды девятого археологического съезда в Вильне 1893. – Т.1. – М., 1895. – С. 309-349.

⁶⁶ Уперше опубл.: Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края. – СПб, 1890. – С. 141.

⁶⁷ Лавровская І. Царква Святога Миколая у Берасьці // Царква. Грэка-каталіцкая газета. – 1996. – № 3-4. – С. 6-7. Реконструкція відтворена у ряді пізніших видань. Див., напр.: Кушнярэвіч А.М. Культавае дойлідства Беларусі. XIII-XVI ст. – Мінск, 1993. – С. 93.

⁶⁸ На це правильно вказує в своїх коментарях до плану 1657 р. А.Якимович. – Якимович Ю.А. Зодчество Белоруссии XVI – середины XVII в. Справочное пособие. – Минск, 1991. – С. 46-47.

⁶⁹ Лавровская І. Царква Святога Миколая у Берасьці // Царква. Грэка-каталіцкая газета. – 1996. – № 3-4. – С. 6-7.

⁷⁰ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 449. – Арк. 1.

Ю.Якимович, який також аналізував іконографічні джерела, вважає, що церква Св. Миколая мала вигляд невисокої прямокутної в плані будівлі з двоскатним дахом, який завершувався огранованим барабаном з дзвоноподібною банею⁷¹. На тлі величних католицьких споруд міста – фарного костюлу, бернардинського і домініканського монастирів – церква Св. Миколая здається карликовою. Цікаво, що християнський загал Берестя мав подвійну юрисдикцію: православне населення підпорядковувалося Володимирі, католицьке – Луцьку. Луцький католицький єпископ Бернард Мацейовський, один із лідерів унії, мав тут свого офіціала, пробоша і архидиякона.

* * *

Собор, який розпочав роботу 6 жовтня, був дуже представницьким: ні до 1596 р., ні опісля не вдавалося зібрати таку кількість духовних і світських станів митрополії. Спільний собор, який би об'єднав прихильників і противників унії, як відомо, не відбувся. Засідало два собори: унійний і православний, тож і склад їх учасників аналізується окремо. Джерела дозволяють достатньо повно з'ясувати склад обох соборів. При цьому варто застосувати методику групування делегатів за єпархіями митрополії, що найкраще дозволяє з'ясувати ситуацію в адміністративних одиницях всієї митрополії.

Історіографічне вивчення проблеми дозволяє окреслити основні погляди дослідників щодо підрахунку учасників соборів. Так, наприклад, неодноразово зверталася увага на свідчення анонімної реляції, автор якої назвав цифру учасників православного собору: 600 осіб (“числом сту шести осіб”)⁷². До слова, саме це джерело подає поодинокую інформацію про учасника православного собору священика Критського, який передав згадану інформацію авторові реляції. Значно меншу цифру наводить автор “Ектезиса”, після переліку підписів під “Апофазисом”: “Було ще багато інших пресвітерів, більше двохсот” Названа і дуже непрозора причина, чому він їх не назвав: “не було в тому потреби”⁷³. Якщо

⁷¹ Якимович Ю.А. Вказ. праця. – С. 47.

⁷² MCSL. – N 448. – Р. 780.

⁷³ Ekthesis abo krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest pomiastnym Synodzie w Brześciu Litewskim. – Стб. 376.

до названої цифри додати 41 перелічену особу (підписи під “Апофазисом”), то виходить, щось близько 250 осіб.

Жодних с проб підрахунку кількості учасників унійного собору досі не зафіксовано.

Найважливішими джерелами для обрахунку учасників православного собору є його ухвали, під якими поставлено чіткі підписи. 9.10.1596 р. було прийнято головну ухвалу собору “Апофазис”, підписи під яким засвідчують 41 учасника: представників православного Сходу, двох єпископів, архімандритів, протопопів/намісників, братських священиків, кількох ієромонахів.

9.10.1596 р. собор прийняв три ухвали: синодальний універсал, протестацію в головний трибунал та інструкцію делегатам до короля. Під синодальним універсалом знаходиться 64 підписи⁷⁴: 29 духовних і 35 світських осіб. Крім того, джерело подає ще двох світських осіб, котрі від імені собору внесли документ до трибунальських актових книг у Новоградку (2.11.1596 р.): п.Криштоф Кевлич і Ян Змієвський (їх імена не згадуються в жодному іншому джерелі).

9.10.1596 р. була підписана і протестація до трибунальських книг, облятована у володимирських гродських книгах (з цієї обляти джерело і відоме). Під документом уміщено 7 підписів: 2 світських особи (Костянтин Острозький і Дем'ян Гулевич) і 5 духовних (Гедеон Балабан, Михайло Копистенський, Іларіон Масальський, Никифор Тур, Єлисей Плетенецький)⁷⁵. Документ вніс до володимирських судових актів князь Юрій Пузина, що є єдиним свідченням про його участь у соборі⁷⁶.

Під інструкцією православного собору делегатам до короля (Матвію Єловичу Малинському і Лаврентію Древинському) уміщено 43 підписи: 15 духовних осіб і 28 світських⁷⁷. У переліку є повтор:

---

⁷⁴ Арх. ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 1. – № 123. – С. 528-530.

⁷⁵ У публікації джерела в Архіві ЮЗР, поданого за володимирською актовою книгою, немає підпису Єлисея Плетенецького, зате помилково двічі названо Михайла Копистенського. – Там само. – С. 531-532. Помилку виправили видавці “Боротьби...”, які звірили текст документа з оригіналом у ЦДІАЛ. – Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник док. і мат-лів. – К., 1988. – № 104. – С. 146.

⁷⁶ Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник док. і мат-лів. – № 104. – С. 145.

⁷⁷ Арх. ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 1. – С. 516-517.

двічі названо Матвія Рогозинського. Перелік і порядок підписів дещо дублюють підписи під синодальним універсалом, але вони не збігаються, передовсім, за кількістю. Під інструкцією зустрічається ряд цінних свідчень, практично єдиних, про деяких учасників, наприклад, про священника Василя Болгарина. Важливою є також інформація про делегованого собором Матвія Малинського, оскільки його підпису під ухвалами соборів немає.

Перелік світських учасників собору подає окремо автор “Ектезиса”, як таких, що представили інструкції шляхетських послів з місць (надалі називатимемо джерело “Переліком послів”)⁷⁸. Всього фіксується 45 підписів. Тут продубльовано інформацію з попередніх згаданих джерел, проте частина подається вперше (наприклад, міщани з м. Більська, Києва, Пінська та ін.), доповнено інформацію про депутатів зі Львівщини та Перемишльщини. Наприкінці перелічено також міста, делегатів котрих не названо (Берестя, Підгайці, Костянтинів, Скала Подільська, Брацлав, Кам’янець-Подільський, Галич, Володимир, Мінськ, Слуцьк, Луцьк та “багатьох інших повітів і міст”)⁷⁹.

Ще 8.10.1596 р. православний собор реабілітував Стефана Зизанія і віленських братських священників Василя та Герасима⁸⁰. Ми вважаємо усіх трьох учасниками собору. Наприклад, підпис о.Василя, братського священника монастиря Св. Трійці, знаходиться під “Апофазисом” Щодо присутності Стефана Зизанія на соборі, то тут також існують додаткові свідчення: під синодальним універсалом підписався Стефан – “раб недостойний, презвитер” О.Старовойт, дослідник постаті, без усякої аргументації вважає, що це різні особи⁸¹, хоча його участь у соборі підтверджена автором Баркулабівського літопису: Стефан зі священниками звинувачував делегатів від унійного собору як “виволанців” Назагал, під реабілітаційною грамотою підписалося 13 духовних осіб. Крім вже відомих (Гедєона Балабана, Никифора Тура, Іларіона Масальського, Нестора Козьменича) цілий ряд імен зустрічається вперше.

⁷⁸ Ekthesis або krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest po-miastnym Synodzie w Brześciu Litewskim.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ АЗР – Т.IV. – № 105. – С. 142.

⁸¹ Старовойт О. Стефан Зизаній. – Львів, 1996. – С. 75.

Передовсім, це представники православного Сходу: біхрасуський єпископ Паїсій (його ім'я не зустрічається в жодних інших соборових документах) і архімандрит з Афону, монастиря Св.Симона і Петра, Макарій. Ще одна рідкісна постать – о. Захарія Михайлович Воскресенський з Мінська⁸².

Учасники православного собору реконструюються також за екскомунікаційними ухвалами унійного собору, підписаними митрополитом. Так, в грамоті від 10.X.1596 р. митрополит екскомунікував Михайла Копистенського і Гедєона Балабана, а також архімандритів Никифора Тура, Григорія Балабана, Єлисея Плетенецького, ігумена Нестора Козьменича, протопопа Теодора зі всіма замковими попами м.Пінська та ін.⁸³ Даний перелік є дуже важливим, оскільки деякі імена в жодних інших джерелах не згадуються. Назагал, згадане джерело є дуже важливим і цікавим з точки зору інформації про православних. Тут ідеться про “всіх священників”, котрі засідали і “відлучилися” від унійного собору. Перераховано пинське духовенство: дмитрівський протопоп Теодор “со всіми попами замковими”, миколаївський піп Іван та ін. Зрозуміло, що ми враховували лише тих священників, чий імена названі конкретно.

В екскомунікаційній грамоті унійного собору згадується (причому єдиний раз) луцький протопоп Іоанн Вацута. Так само поодинокі свідчення фіксується у дуже цікавому джерелі – синодальному листі Никифора від 11.10.1596 р. Йдеться про мінського протопопу Іродіона Троїцького⁸⁴. Іншим джерелом його участь у соборі не підтверджується. Крім того, лист підписаний після закінчення роботи собору. Проте ми вважаємо його учасником собору, оскільки лист Никифора названий синодальним. Він встановлював новий канонічний порядок у митрополії.

В анонімному творі-2 згадується священник з Коритно. Поруч названо ім'я Олександра Острозького. Підписів обох в жодних варіантах джерел немає, проте, незважаючи на це, участь Олександра Острозького в соборі сумніву не підлягає.

Ряд імен з переліку послів підтверджуються іншими джерелами. Наприклад, листом львівського братства на собор

---

⁸² АЗР. – Т.IV. – № 105. – С.142.

⁸³ Там само. – № 109. – С.148.

⁸⁴ Там само. – № 111. – С.151.

(йдеться про братчиків Ю.Рогатинця, М.Добрянського, Д.Красовського).

Учасники унійного собору реконструюються, головним чином, за підписами під чотирма ухвалами: декларацією унії 8.10.1596 р., двома екскомунікаційними грамотами 9.10.1596 р. і екскомунікаційною грамотою 10.10.1596 р. За декларацією унії, це митрополит Михайло Рагоза, 5 єпископів (Іпатій Потій, Кирило Терлецький, Григорій Герман, Діонісій Збируйський, Іона Гоголь) і 3 архимандрити (Богдан Годкинський, Гедеон Брільницький і Паїсій)⁸⁵. Отже, маємо 9 підписів, які представляють вищу ієрархію на чолі з митрополитом. Під екскомунікаційними грамотами 9.10.1596 р. підписів на три позиції менше: їх не підписали архимандрити⁸⁶. Під екскомунікаційною грамотою 10.10.1596 р. підписи дублюються за попереднім варіантом⁸⁷.

Католицькі учасники собору не підписали, на відміну від православних (представники східної церкви підписували ухвали), жодного соборового документа. Імена трьох легатів папи, католицьких єпископів Бернарда Мацейовського, Димитрія Соліковського і Стефана Гомолінського реконструюються за буллою-повноваженням папи, реляціями Гаєтано, звітами папі і королю. Вкажемо на важливість реляції папі і королю (текст першої вперше опублікував А.Великий⁸⁸, другої – Т.Кемпа⁸⁹). Тут же розміщено підписи делегатів короля: Миколая Христофора Радзивіла, Лева Сапегі і Димитрія Халецького. Дуже важливим є підпис троцького воеводи, сенатора Христофора Радзивіла (Сиротки), оскільки навіть О.Галецький заперечував його присутність на соборі⁹⁰, а Т.Кемпа визнав лише в монографії про магната⁹¹. Імена двох греків з Риму – Петра Аркудія і Юрія Мошетті – встановив О.Галецький, за віднайденими листами і реляціями Петра Аркудія.

---

⁸⁵ Там само. – № 103. – С. 139.

⁸⁶ Там само. – № 107. – С. 146...

⁸⁷ Там само. – № 109. – С. 148.

⁸⁸ DUB. – N 237. – P. 370-371.

⁸⁹ Kempa T. Nieznane listy dotyczące genezy unii brzeskiej (1595/1596) // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. – 2000. – T. XLIV. – N 19, 20. – S. 127-128.

⁹⁰ Halecki O. *Od Unii Florenckiej do unii Brzeskiej*. – T. 2. – S. 234.

⁹¹ Kempa T. *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549-1616) wojewoda wileński*. – Warszawa, 2000. – S. 175.

В унієзнавстві давно відомі, починаючи з праць Кояловича та Макарія, імена чотирьох єзуїтів, учасників унійного собору. Проте з джерельним підтвердженням їх участі досі не все гаразд, принаймні, так дозволяє стверджувати існуюча джерельна база соборів. Участь Петра Скарги підтверджується кількома джерелами: реляціями кардинала Гаetano, “Берестейських собором” самого єзуїта і православним “Ектезисом”. Присутність Мартиня Лятєрни і Каспера Нагая підтверджується лише одним джерелом – листом Нагая до генерала єзуїтів Аквавіві. Участь Юстина Раба довести джерельно поки-що найважче. Єдиним підтвердженням є польськомовна версія “Берестейського собору” Петра Скарги, в якій сказано, що делегати унійного собору до православних покликали казнодія короля отця Петра Скаргу і його товариша отця Юста Раба⁹². В середині XVII ст. про участь у соборі Юстина Раба добре знав Андрій Венгерський⁹³. В єзуїтських хроніках XVIII ст. цю інформацію повторювали систематично (С.Ростовський, А.Коялович та ін.)⁹⁴. Сучасні єзуїтські історики також не сумніваються в достовірності інформації своїх попередників⁹⁵.

Митрополит і єпископи-уніати широко представлені в матеріалах православного собору. Передовсім, вони екскомуніковані “Апофазисом”. Цікаво, що трьох архимандритів-уніатів православний собор практично не помітив.

Баркулабівський літопис подає імена світських учасників унійного собору: кам'янецького каштеляна Якуба Претвича, князя Яна Шуйського, а також невідомого з інших джерел інстигатора Калинського⁹⁶. Перших двох підтверджує анонімна реляція-1.

Важливі свідчення подають також звіти, які фактично підтверджують ту чи іншу інформацію попереднього характеру.

---

⁹² Скарга П. Берестейский соборъ и оборона его. – Стб. 215.

⁹³ Wengerscii A. Libre quatuor. Slavoniae reformatae... – Amstelodami, 1679. – P. 470-471.

⁹⁴ Rostowski S. Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum provincialium. – Vilnae, 1768. – P. 185; Koialowicz A.W. Miscellanea rerum ad Statum Ecclesiasticum in Magno Litwaniae ducatu pertinentium. – Wilnae, 1650. – P. 52.

⁹⁵ Див. напр.: Grzebień L. Słownik jezuitów polskich. 1564-1990. – Т. IX. – Kraków, 1993. – S. 91-92 (біографія Юстина Раба), S. 5 (біографія Каспера Нагая).

⁹⁶ Мальцев А.Н. Баркулабовская летопись // Археографический ежегодник за 1960 год. – М., 1962. – С. 302-307.

Облік учасників унійного собору є менш складним, адже основні його учасники поставили чіткі підписи під декларацією унії та екскомунікаційними ухвалами. Частину учасників соборів, як наприклад, греків П.Аркудія та його товариша реконструйовано за реляціями, віднайденими О.Галецьким.

Підсумовуючи, зясовуємо, що всіх учасників Берестейських соборів налічується 175: 24 учасників унійного і 151 учасник православного. На унійному соборі зібралося 9 духовних на чолі з митрополитом, які представляли вищу ієрархію митрополії і охоплювали всі білорусько-литовські єпархії, а також три монастирі. Невелика світська чатина собору (5 осіб) була дуже елітною і представляла найбільшу і найвпливовішу магнєтерію ВКЛ, проте, на жаль, златинізовану. Решта учасників собору були римо-католиками: три польських єпископи, чотири експерти-єзуїти, два греки-конвертити з Риму.

Зі 151 учасників православного собору духовних налічується 65 осіб, світських – 78. Сім духовних осіб представляло Східну церкву, її патріархати та монастирі. З протестантів тут фіксується лише один чеський брат (Мартин Броневський). Духовна частина була представлена лише двома єпископами, але охоплювала всі єпархії митрополії, за винятком Полоцької. І без єпископів, представництво від єпархій є дуже солідним. Фактично, більшість найвідоміших монастирів йшло за православними. Назагал, ситуація з представництвом від єпархій на соборах є дуже симптоматичною. Як видається, залишається цілком актуальним висновок Збігнева Вуйчика, що унійна церква мала провід, але залишалася без вірних.

Насе

Берестейський собор у жовтні 1596 р., скликаний для вирішення унійної проблеми, розколовся. Як відомо, відбулося два собори: унійний і православний, з історії яких зберігся значний корпус джерел, передовсім соборових ухвал.

З'їхавшись до Берестя і не дійшовши, як і можна було чекати, порозуміння навіть щодо спільного засідання, обидві партії на третій день, 8 жовтня, почали соборувати нарізно: уніати в міській церкві Св. Миколая, а православні – в оселі М.Райського, де зупинився князь Острозький. Кожен із соборів розпочав з проголошення

власної легітимності, а скінчив засудженням “відступників”. Митрополит Михайло Рагоза викляв і позбавив сану неслухняних львівського та перемишльського владик, а на православному соборі представник константинопольського патріарха протосинкел Никифор, у свою чергу, відлучив від церкви і позбавив сану Михайла Рагозу та всіх єпископів-уніатів.

Собор під проводом М.Рагози прийняв чотири рішення (ухвали). 8 жовтня собор прийняв ухвалу про перехід до унії (т.зв. грамоту Берестейської унії). 9 жовтня було прийнято дві грамоти: про екскомунікацію києво-печерського архімандрита Н.Тура і екскомунікацію Г.Балабана. 10 жовтня було екскомуніковано єпископів М.Копистенського і Г.Балабана, які не прийняли унії, а також православне духовенство.

Головним документом унійного собору є грамота Берестейської унії. У документі проголошується ідея спасіння людства через католицьку віру на підставі євангельської заповіді про заснування і єдність Христової церкви “на одному Петрі, немов на камені”. Наголошено на догматі про першість Апостольської Столиці і римських пап, який начебто визнавали не тільки Святі Отці східної церкви, але й царгородські патріархи. Підтвердженням споконвічного прагнення до єдності церков були і рішення Флорентійського собору, які спонукали польських королів до урівняння руської церкви в правах з римською. У суто католицькому дусі потрактовано причини розколу християнства: відступниками названо лише константинопольських патріархів, яких за це покарано турецькою поганською неволею. Автори грамоти (а отже, і М.Рагоза) саме звідси виводили і занедбання віри в руських країнах (погіршення юрисдикційного нагляду з боку патріархів, поширення святокупства і ересей на Русь). У центрі уваги документа знаходиться обґрунтування мотивів унії: не бажаючи залишатися під поганською неволею і сприяти розкольницькій політиці патріархів, а також запобігаючи спустошенню церков і поширенню ересей, врешті-решт, прагнучи до спасіння людських душ, – митрополит з єпископами приступили до єдності. Отже, кінцевою метою розпочатої справи було спасіння ієрархів та їх “духовного стада”

Далі коротко оповідається про депутацію до Рима з відома короля, яка виклала там прохання руської церкви. Папа Климент VIII

вчинив злуку, “зберігаючи за нами обряди і звичаї” східних церков, грецьких і руських, не роблячи жодних змін, і залишив їх за “переданням святих грецьких отців навіки” Ідея непорушності східного обряду є, на нашу думку, головним концептуальним моментом грамоти Берестейської унії.

Звичайно, аналізоване джерело є декларацією урочистого проголошення унії, і тому вона сповнена пафосом богоугодності і святості вчиненого, а також відповідальності за людські долі перед Богом. Отже, не варто розглядати його надто прискіпливо і критично. Проте, аналізуючи документ у контексті розвитку унійного руху кінця XVI ст., не можна не помітити того, що в ньому, як і інших ухвалах Берестейського собору, навіть не згадано про конкретні умови унії, прийняті руською ієрархією напередодні і передані польській владі та папі. Якщо в доберестейський час згадані суб’єкти унії ще якось на них реагували, то після собору про них просто забули. На нашу думку, це був один із прорахунків митрополита та ініціаторів унії. Результатом цього стало те, що православна опозиція була досить слабо поінформована про умови унії і була, відтак, переконана лише у віросповідальній та національній зраді уніатів.

Найважливішими документальними свідченнями про собори є відкриті у римських архівах О.Галецьким листи Петра Аркудія до генерала єзуїтів К.Аквавіві (20 червня 1596 р., 10 листопада 1596 р., 20 березня 1597 р., 25 липня 1597 р.), а також реляція невідомого грека з оточення Никифора про Берестейський собор⁹⁷. Так, підкреслюючи заслуги М.Рагози, П.Аркудій представляв його в римських колах “неначе партіарха” русинів, що знайшло відображення, зокрема, в діаріуші кардинала Гаєтано.

У реляції згаданого грека – учасника православного антисобору – цілий перебіг подій представлений як спір-змагання між Рагозою і Никифором, а також як низка гострих і безкомпромісних дискусій⁹⁸. Безперечно, саме Рагоза був лідером Берестейського собору, бо тільки він міг твердо протистояти делегатові патріарха як митрополит усїєї Київської церкви. Промовистою є відповідь М.Рагози делегації антисобору: “Одначе ваш Синод... є збіговиськом, бо все робите без голови, що не є гідним перед Богом, а це є недозволене

⁹⁷ Halecki O. Op. cit. – S.71-136.

⁹⁸ Ibid. – S.82.

безправство. Ви радше повинні прийти до мене. Замість того я не повинен іти за вами. Знаємо-бо добре, що голова, а не члени во-лодіють цілим тілом”⁹⁹.

До найважливіших свідчень, представлених Петром Аркудієм, слід віднести повідомлення про те, що королівські послы прибули на собор з великою кількістю супроводжуючих. Зрозуміло, що великий озброєний почт князя К.Острозького, наявність якого завжди викликала неадекватну реакцію уніатських полемістів, виглядає тепер в іншому світлі.

Як свідчать аналізовані реляції, унійний собор не може характеризуватися цілковитою бездіяльністю, як це виглядало дотепер. Так, на соборі розглядалося, все-таки, питання про новий календар. Митрополит і владики погодилися навіть його прийняти, але не змогли домовитися про час введення. Іншим важливим питанням було заснування семінарії. Ієрархи висловилися за розміщення нового закладу у Вільні.

У реляції від 10.XI.1596 р. висловлювалася досить ризикована ідея позбавлення православних єпископських кафедр Михайла Копистенського та Гедеона Балабана, а також ліквідації Львівської єпархії на підставі її створення, начебто, без санкції митрополита. Михайла Копистенського збиралися позбавити владичого достоїнства як одруженого, а його кафедру після цього передати уніатові.

Православний собор характеризується більшою дієвістю. 6, 7 і 8 жовтня православні посилали до митрополита делегації з парагностиками. Після цих безуспішних спроб, 9 жовтня було прийнято головну ухвалу собору “Aprofasis”, який оголосив головуючий на соборі грек Никифор. У цьому невеликому документі викладалися канонічні мотиви скинення з урядів уніатів, за самочинний розрив з Константинопольським патріархатом. Під документом містяться підписи духовного кола. Крім того, 8 жовтня було відмінено ухвалу Новоградського собору в січні 1596 р. щодо Стефана Зизанія і священників Василія та Герасима. Також добре відомо, чим займалося світське коло антисобору: представники шляхти і міщанства, переважно з Волині, заслухали декілька десятків інструкцій з регіонів. Лише 9 жовтня була прийнята протестація проти унії, також добре відома в літературі.

---

⁹⁹ Ibid. – S.130.

Чи не найскладнішою проблемою історії унії є питання правосильності Берестейських соборів у жовтні 1596 р. (унійного і православного). Серйозні аргументи щодо цього були представлені обома сторонами вже в перші поберестейські роки. Уніати посилялись на канонічний авторитет митрополита, головуєчого на соборі, і застарілість прерогатив патріаршого екзарха Никифора, керівника антисобору, який не мав, до речі, духовного звання. Актуальними, на нашу думку, залишаються висновки М. Грушевського, який вказував, що після затвердження рішень антисобору константинопольським патріархом “всякі сумніви щодо правосильности постанов Берестейського православного собора мусіли зникнути”¹⁰⁰. В іншій праці дослідник уточнює, що собор православних був канонічним з православного канонічного становища, чого ніяк не хотіла визнавати уніатська сторона¹⁰¹. Цікаво, що М. Грушевський не заперечував і аргументів на користь правосильності уніатського собору на підставі того, що уніатська партія обстоювала позицію, згідно якої перехід під зверхність Риму належить до компетенції митрополичого синоду, без участі мирян. Крім того, історик стверджував, що укладення унії, з огляду на державну підтримку Речі Посполитої, є “державно” правосильним, маючи на увазі легітимацію її урядом та законодавством Речі Посполитої¹⁰². Незважаючи на те, що уніатська церква після собору була, на відміну від православної, церквою “легальною, офіційною”, привілейованою вона не стала, оскільки обіцяного зрівняння з католицькою так і не досягла. Протекція польського уряду поширювалась лише на сферу її боротьби проти православних. Тому М. Грушевський визначає юрисдикційний статус уніатської церкви, як церкви “півпротегованої”¹⁰³.

Універсал Сигізмунда III від 15.12.1596 р. на ухвали Берестейських соборів демонструє позицію влади, яка пішла на відкриту підтримку уніатів і конфронтацію з православними. Звертаємо увагу на те, що у вступній частині грамоти обґрунтовується догмат про першість Риму, а також папи, згадується рішення Флорентійського

---

¹⁰⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. V. – К., 1994. – С. 615.

¹⁰¹ Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Грушевський М. С. Духовна Україна. Зб. творів. – К., 1994. – С. 210.

¹⁰² Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. VI. – К., 1995. – С. 559.

¹⁰³ Там само. – Т. V. – С. 618.

собору та ін. Ідея унії виводиться з необхідності ліквідації церковного розколу, винуватцями котрого були начебто грецькі патріархи, а також з поширення єресей на Русі. Наслідком цього був церковний занепад. Як і папа, король гарантував руській церкві збереження східного обряду та звичаїв. У короткому огляді унійного процесу виділяються постаті ініціаторів унії Іпатія Потія та Кирила Терлецького, митрополита Михайла Рагози. Наголошується на значенні Берестейського собору. У заклику до послушенства митрополитові акцентовано на канонічних мотивах церковного порядку. Джерело закінчується категоричним розпорядженням світським урядникам не противитися рішенням унійного собору.

Так сталося те, чого побоювалися світські діячі перед від'їздом Потія і Терлецького до Риму – Русь розділилася на дві нерівні половини. З одного боку, став православний загаль, а з іншого – опинилися руські ієрархи-уніати майже без вірних. І на тих, і на других лягла тінь церковної анафеми. І тих, і других огорнув запал цілком світської ворожнечі. Починалося велике протистояння, яке вповні не розв'язане й донині.

Підсумовуючи, наголошуємо, що наслідки Берестейської унії ніяк некладаються в прокрустове ліжко негативного чи позитивного. Берестейські собори, які засвідчили розкол українсько-білоруського християнства (з 1621 р. існувало дві паралельних київських митрополії: унійна і православна), поклали початок боротьбі Русі з Руссю, в основі котрої знаходилися проблеми формування національної церкви. Відтак зросла національно-конфесійна свідомість, без чого козацькі війни не мали б характеру національно-визвольних. Православний Берестейський собор 1596 р. врятував, без сумніву, українсько-білоруське православ'я, яке розквітло в епоху Петра Могили. Унійний собор започаткував релігійно-церковну традицію, яка орієнтувалася на західні взірці, а з плином часу сприяла утвердженню греко-католицизму як однієї з національних конфесій українців. Незважаючи на негативні наслідки міжконфесійної боротьби, які відчуються і донині, Україна вже в добу пізнього середньовіччя наблизилися до Європи, для якої характерна релігійна модернізація. В цьому вбачається неперехідне значення Берестейської унії, як конкретно-історичної події кінця XVI ст.

РОЗДІЛ 2

БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ В ЖИТТЄПИСАХ ЇЇ ДІЯЧІВ

2.1. МИТРОПОЛИТ МИХАЙЛО РАГОЗА І БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ

Дослідників Берестейської унії завжди приваблювала діяльність її лідерів, найбільше – Іпатія Потія, який одержав почесний титул “апостола” унії, а сама подія – Потієвої унії. Постать митрополита Михайла Рагози, під проводом котрого в Бересті було проголошено унію, відійшла відтак у тінь. Сучасні унієзнавці практично не звертають уваги на митрополита і воліють радше досліджувати його безпосередніх наступників – І.Потія та Й.В.Рутського. У цій статті ми спробуємо відійти від традиції, запропонувавши дещо інший підхід: порівняння Михайла Рагози з Іпатієм Потієм, що здається нам продуктивнішим і головне – науково коректнішим.

Наведемо найхарактерніші оцінки постаті М.Рагози, зазначивши, що його історіографія налічує лише декілька спеціальних праць, написаних у науково-популярному чи довідково-енциклопедичному плані¹. М.Коялович, котрий одним із перших докладно досліджував його діяльність, характеризував митрополита, як нещасного ієрарха, “заплутаного” в унію, маючи на увазі його хитання між православними й уніатами². Падіння духа та слабку волю митрополита відзначали практично всі наступні історики церкви.

Макарій (Булгаков) виокремлював такі риси Михайла Рагози, як нерішучість, брехливість та боязливість. Прислужився ж він

---

¹ Семчук С. Митрополит Михайло Рагоза. – Мондер, 1947; Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590-1960). – Рим, 1962. – С. 1-16; Kumor B. Rahoza Michal // Polski Słownik Biograficzny. – Т. 30. – Wrocław-Warszawa, 1987. – С. 453-457.

² Коялович М. Литовская церковная уния. – Т. 1. – Спб., 1895. – С. 110, 132.

справі церкви лише своєю потайливістю, двоєдушням та “найогиднішим фарисейством” Підсумовуючи його діяльність, дослідник писав, що вся вона була “якоюсь в’ялою, ухильною, нерішучою”, не вирізняючись ніскільки ревністю та запалом. Він нібито не був переконаний в істинності католицької церкви, спасенності та благоугодності унійної справи³.

Більшість польських істориків XIX – першої половини XX ст. також стверджувала, що М.Рагоза вагався у справі унії до останньої хвили. К.Ходиницький указував на хитання митрополита і під час Берестейського собору⁴.

Концепція нерішучості М.Рагози була заперечена лише в повенний час⁵. Найвища оцінка цієї постаті подана польським істориком О.Галецьким, який писав, що М.Рагоза відігравав важливу роль на Берестейському соборі і відважно стояв на чолі боротьби з опозицією, захищаючи його постанови⁶. Сучасна історіографія загалом не надає великого значення діяльності М.Рагози. Так, М.Дмитрієв зауважує, що особистість і погляди митрополита маловідомі з огляду на бідність джерел⁷. Аналогічні думки висловлювали й інші історики.

Вивчення церковної історіографії приводить до невтішного висновку про відсутність наукової біографії Михайла Рагози, адже чимало моментів його митрополичої діяльності не знайшли в літературі скільки-небудь виваженого та обгрунтованого пояснення. Нез’ясованою проблемою є, передусім, запізніле прилучення митрополита до унійного процесу. Б.Флоря та С.Яковенко пов’язують цю обставину з таким же запізнілим прилученням Іпатія Потія, висунувши припущення про зближення їх позицій на основі спільності поглядів щодо проведення внутрішньої реформи церкви при опорі на вселенського патріарха⁸. Проте висловлені

---

³ Макарий (Булгаков) митроп. История русской церкви. – Кн. 5. – М., 1996. – С. 356; Кн. 6. – М., 1996. – С. 179.

⁴ Chodnicki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. – Warszawa, 1934. – S.335.

⁵ Семчук С. Вказ. праця. – С.14-19; Назарко І. Вказ. праця. – С.1-15.

⁶ Halecki O. Od Unii Florenckiej do unii Brzeskiej. – T.2. – Lublin, 1997. – S.300.

⁷ Дмитриев М. Комментарии // Макарий (Булгаков) митроп. История русской церкви. – Кн. 6. – С.652.

⁸ Дмитриев М.В., Флоря Б.Н., Яковенко С.Г. Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII в. – Ч. I. М., 1996. – С. 136-137.

міркування, особливо щодо унійних намірів І.Потія в цей час, потребують додаткової джерельної перевірки та аргументації.

У минулому дослідників, вочевидь, таки відштовхувала малодоступність та бідність джерельних матеріалів про митрополита, в тому числі й біографічного характеру, що властиве, в цілому, для долі всіх церковних ієрархів XVI-XVII ст. На бідність фактів до біографії М.Рагози вказував ще на початку XVIII ст. невідомий автор рукописного твору про митрополита⁹. Між тим, з'ясовується, що в жодній унієзнавчій праці навіть не зроблено спроби докладного аналізу та узагальнення відомих матеріалів про нього, не кажучи вже про пошуки і публікацію нових. Вивчення цих джерел доводить, що митрополит залишив по собі чималу спадщину. Тільки попередні (далеко не остаточні) підрахунки показують, що його підпис стоїть не менше як під 100 документами: соборними грамотами-ухвалами, листами офіційного і приватного змісту, скаргами і протестами до судових органів, наданнями і т.ін. Їх хронологічні межі фіксують порівняно невеликий відтинок часу – 1589-1599 рр., що передусім засвідчує енергійність його як митрополита руської церкви. Забігаючи наперед, зазначимо, що його наступник І.Потій, котрий вважається набагато енергійнішим, за тринадцять років митрополитства залишив не набагато більше документів указанного типу. Пошуки в архівах призвели до віднайдення нових джерел про М.Рагозу: невідомої раніше соборної грамоти 1590 р., кількох грамот-послань, василіянської біографії митрополита першої третини XVIII ст.

Джерела фіксують, що 1576 р. Михайло був писарем волинського воєводи Богуша Корецького і вже тоді познайомився з новогрудським воєводою Т.Скумином-Тишкевичем і київським воєводою князем К.Острозьким. Мабуть, саме за їх рекомендацією він стає 17.02.1579 р. архімандритом мінського Вознесенського монастиря і дещо пізніше постригається в ченці. 10.08.1582 р. вдова случького князя Ю.Олельковича Катерина віддала йому монастир Святої Трійці у Слуцьку. 20.05.1589 р. Михайло одержав третій монастир – в Морочі на Поліссі. 1589 р. був загалом вирішальним

---

⁹ Архив Санкт-Петербургского отделения Института истории РАН (далі – АИИ). – Ф. 52. – Оп. 1. – Д. 321, книги. – Л. 20.

у житті М.Рагози: уступивши митрополита О.Дівочку, патріарх Єремія 27.07. іменував його митрополитом. 1 серпня 1589 р. М.Рагоза отримав єпископські свячення і був інтронізований (у віці 49 років).

Становище нового митрополита було з самого початку доволі нестійким. По-перше, йому постійно загрожувала небезпека відлучення (пам'ять про долю О.Дівочки була дуже свіжою), по-друге, Єремія деякими своїми необачними кроками послабив владу ієрархії, затвердивши ставропігіальні права братств і призначив своїм екзархом луцького владику К.Терлецького. Про напруженість стосунків митрополита з патріархом свідчить такий факт: 1590 р. на Русь прибув грек Діонізій, котрий вимагав, начебто від імені Єремії, виплати 15 тис. аспрів за єпископське свячення. До цього додамо, що матеріальне становище митрополії було дуже слабким: у розпорядженні М.Рагози були лише маєтки митрополічної єпархії, поділеної на дві частини: білорусько-литовську і українську. Остання знаходилась у такій великій скруті, що із занепадом Києва резиденцію митрополитів було перенесено до Литви. Набагато краще в цьому плані почувався володимирський єпископ М.Хреbtович-Богуринський, котрий посідав одну з найбагатших єпархій і був архімандритом найбільшого Києво-Печерського монастиря.

Реформаторські прагнення М.Рагози знайшли свій вираз уже в ухвалах Берестейського собору в червні 1590 р. Відомо про вісім документів, підписаних митрополитом у червні того року. Так, 12 червня він звернувся з двома листами до львівського братства, 13 червня підписав грамоту львівським міщанам, 22 червня підпорядкував львівський монастир Святого Онуфрія місцевому братству, 20 червня соборними грамотами заборонялись ересі і підтверджувались права львівського братства, 22 червня підтверджувались права львівських міщан. Уважається, що ухвали собору 1590 р. удосконалювали адміністрацію і дисципліну в церкві, а також зміцнювали становище ієрархії. Було домовлено також, що відтепер собори скликатимуться щорічно. Вони мали намітити подальшу програму перетворень.

Віднайдема нами соборна грамота датована 28 червня 1590 р. Собор, отже, тривав з 20 по 28 червня. Цією грамотою підтверджувались права львівського капітулу (крилосу) на основі грамоти львівського єпископа Макарія Тучапського 1539 р. Пергаментна

грамота має підписи митрополита і владик – учасників собору, а також митрополичу печатку¹⁰.

Увага М.Рагози до Львова і Галичини не була випадковою. По-перше, в Галичині утиски православного населення і церкви були найбільш відчутними, по-друге, Львів був одним із найбільших релігійно-культурних центрів митрополії, по-третє, місцеве Успенське братство знаходилося в епіцентрі міщанського руху і першим отримало ставропігіальні права. На початку 90-х рр. М.Рагоза двічі відвідав Львів. Уважається, що це були перші (з відомих у XVI ст.) приїзди Київського митрополита до Львова.

За умов обмеження митрополичої влади братствами і світським патронатом (була також й опозиція єпископату), митрополит став шукати підтримки могутніх світських панів-патронів і церковних братств, передусім львівського Успенського. За його сприяння до складу єпископських соборів увійшли представники львівського братства, які взяли активну участь у справах всієї митрополії. Увійшовши до львівського братства (про це свідчить його власноручний запис з печаткою до братської книги, зроблений 19 січня 1591 р.¹¹), митрополит, звісно, став на його бік у боротьбі з єпископом Г.Балабаном. Надання ним грамоти львівському крилосу слід розглядати саме в цьому контексті, оскільки в правовому та матеріальному відношенні крилос не залежав від єпископа і значно урізував його загальні юрисдикційно-канонічні функції (крилошани навіть втручалися у питання церковної служби та настанови священників).

Велика увага М.Рагози до львівських справ підтверджується документально: за нашими підрахунками, він підписав близько 50 грамот, листів та інш. документів, які адресувались єпископові Г.Балабану, львівському Успенському братству, міщанам, духовництву, ченцям і черницям. Це приблизно половина усієї документальної спадщини митрополита, що збереглась. Важко сказати, чи була його позиція щодо львівських подій послідовною, адже добре відомо, що боротьба братств з єпископатом сприяла розколу

---

¹⁰ Інститут рукопису Центральної наукової бібліотеки НАН України ім. В.Вернадського. – Ф. XVIII. – Спр. 34. – Арк. 1.

¹¹ Шараневич И. Введение // Юбилейное издание в память 300-летнего основания Львовского Ставропигийского братства. – Львов, 1886. – Т. I. – С. X.

руської церкви на зредодні Берестейської унії. Конфронтація з Г.Балабаном продовжувалась до самої смерті митрополита, тимчасово згаснувши лише на початку 1595 р., коли єпископ на львівському соборі відкрито оголосив про свій перехід на унію. Втім, у діях М.Рагози була і своя логіка, адже Г.Балабан вдавався до інтриг, сфальсифікувавши у липні 1592 р. грамоту патріарха на скасування ставропігії львівського братства і викляття митрополита¹².

Берестейські собори початку 90-х рр., як відомо, розглядали внутрішні справи церкви. Прийнята 1590 р. перша унійна декларація чотирьох єпископів була таємною і, напевно, невідомою митрополитові. Його участь в унійному процесі фіксується лише з липня 1594 р., коли в Бересті відбулись таємні переговори митрополита, І.Потія, К.Терлецького і єзуїта К.Ногая. Імовірно, саме під тиском обставин у грудні 1594 р. М.Рагоза виклав свої умови унії¹³, які загалом невисоко оцінені унієзнавством. До згоди його спонукали канцлер Я.Замойський, який радив митрополиту перенести увагу з боротьби з Г.Балабаном на церковні та унійні справи, а також король Сигізмунд III, котрий ще в березні 1592 р. в універсалі на першу унійну декларацію заявив, що не звертатиме уваги на погрози митрополита. Далося, очевидно, взнаки і поповнення унійної партії: в 1593-1594 рр. до ініціативи приєдналися нові єпископи, призначені на вакантні кафедри: М.Копистенський, Г.Загоровський, І.Гоголь та І.Потій. Найбільшим успіхом була, безумовно, номінація на володимирсько-берестейську кафедру Іпатія Потія, в майбутньому палкого прихильника унії.

За цих умов М.Рагоза зайняв позицію вичікування і явно не поспішав з активними та рішучими діями, хоча й був поінформований І.Потієм у січні 1595 р. про прийняття 2.12.1594 р. на нараді в Торчині під Луцьком декларації унії. Запрошений лідерами руху на конференцію в Кобрин (12.05.1595 р.), митрополит не прибув на неї. Вирішальним у його остаточному рішенні про перехід

---

¹² Ісаєвич Я. Архів Львівського братства // Архіви України. – 1968. – № 1. С. 88-93.

¹³ Акты, относящиеся к истории Западной России (далі – АЗР). – Т. IV. – Спб., 1851. – № 54. – С. 78-79. У цьому виданні, як і в багатьох інших, джерело опубліковане за тогочасним списком. Оригінал, з підписом митрополита, знаходиться: АИИ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Карт. 8. – Д. 8/13. – Л. 1.

на унію слід уважати усвідомлення того, що внутрішня церковна реформа, запроваджувана берестейськими соборами і братствами на початку 90-х рр., закінчилась невдачею. Має рацію С.Плохій, який стверджує, що митрополит практично зазнав поразки і змушений був прилучитися до унійного процесу, започаткованого його єпископатом¹⁴. Формальне прилучення митрополита до унійної акції сталося в червні-липні 1595 р., коли він знісся з одним із наймогутніших світських патронів православної церкви – воєводою Т.Скумином-Тишкевичем. Тоді ж митрополит поставив свій підпис під основними унійними документами. Як відзначає більшість унієзнавців, це мало вирішальне значення для долі унії¹⁵.

На думку декотрих істориків, задекларування М.Рагозою артикулів унії було формальним, а його позиція в другій половині 1595 р. – хиткою і двозначною чи навіть неширою. Так, 24.06.1595 р., пересилаючи умови унії Т.Скумину-Тишкевичу, він заявив, що сам до унії ще не приступив, а 20.08.1595 р. вже повідомляв М.Х.Радзивила про своє прагнення приступити до єдності. У пастирському листі у вересні він закликає вірних митрополії залишитись у православної вірі, тоді ж запевняє про свою твердість і князя К.Острозького. На думку О.Галецького, це була “вельми продумана політика”, без жодного натяку на двозначність¹⁶. Намітилось також і покращення стосунків митрополита з королем. Крім того, після від'їзду восени 1595 р. К.Терлецького та І.Потія до Риму, М.Рагоза залишився практично віч на віч з православною опозицією, зініційованою К.Острозьким, а також львівським і віленським братствами. К.Острозький, зокрема, вимагав негайного скликання собору. Існує припущення, що митрополит був навіть за відкладення виїзду делегатів до Риму до з'ясування конфлікту з К.Острозьким. Не змігши впоратись з опозицією віленського братства

---

¹⁴ Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн. 3. – К., 1994. – С. 34.

¹⁵ Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Грушевський М. Духовна Україна. – К., 1994. – С. 204; Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. – Т. I. – Нью-Йорк, 1990. – С. 203-211.

¹⁶ Halecki O. Unia Brzeska w świetle współczesnych świadectw greckich // Sacrum Poloniae Millennium. – Т. 1. – Rzym, 1954. – S. 89.

(С.Зизаній продовжував там заборонене йому проповідництво), а також під тиском К.Острозького, М.Рагоза скликав у січні 1596 р. собор у Новоградку. Не дозволений королем, а також з причини слабого представництва, собор зайнявся лише боротьбою з опозицією львівського і віленського братств.

Отримавши на початку 1596 р. благословення папи римського, а також деякі виняткові права (наприклад, право висвячення єпископів), митрополит зміцнив свою владу і, після дозволу короля, скликав у жовтні 1596 р. собор. Констатуємо, що в передберестейські роки М.Рагоза аж ніяк не належав до числа ініціаторів унії, тривалий час вичікував і був залучений до унійного руху найпізніше. Цінне свідчення в цьому плані уміщене в листі П.Скарги від 27.09.1595 р. про те, що ініціатор унійного процесу К.Терлецький перетягнув спочатку на бік унії М.Копистенського і Г.Балабана, а ті, в свою чергу, залучили М.Рагозу та І.Потія¹⁷. З огляду на вищенаведені обставини, шлях митрополита до унії був складним і суперечливим, рішення про перехід приймалось важко і з великими сумнівами, адже вирішувалась надзвичайно важлива справа – про розірвання єдності з константинопольським центром вселенського православ'я і перехід під юрисдикцію іншого центру християнства – Риму. Вагання митрополита зафіксовані, передусім, у його листах. Так, 19.08.1595 р. у листі до Т.Скумина-Тишкевича він навіть пояснював причини своїх вагань і передбачав, у разі прийняття унії, заворушення і кровопролиття в суспільстві¹⁸. У цьому ж листі повідомлено, що митрополит відмовляв К.Терлецького та І.Потія від поїздки до Риму. Наголошуємо, що доля унії була вирішена не в Римі, де єпископи-делегати руської церкви прийняли католицький символ віри, а на батьківщині після того, як під унійними документами з'явився підпис глави церкви – митрополита М.Рагози. До речі, факт керівництва М.Рагозою Берестейським собором був найсильнішим аргументом на користь його канонічної правосильності і постійно використовувався уніатськими полемістами.

---

¹⁷ Listy ks. Piotra Skargi z lat 1566-1610. – Krakow, 1912. – S.253-261.

¹⁸ АЗР. – Т.IV. – № 80. – С.113-114.

Придивимось тепер ближче до висловленої московськими істориками думки про зближення позицій М.Рагози та І.Потія напередодні Берестя. Аргументами на користь цього є: запізніле (майже одночасне) прилучення обох до унійної ініціативи, відсутність джерельних свідчень щодо унійних переконань І.Потія першої половини 90-х рр.; схильність обох до проведення реформи церкви у співробітництві з братствами шляхом опори на вселенських патріархів, зміцнення церковної дисципліни і влади ієрархії, зокрема, й митрополита; врахування інтересів світської знаті. Як вважають Б.Флоря і С.Яковенко, складність та суперечливість позиції митрополита до унійної акції пояснюється не якимось особливим ставленням до церковних проблем (у цьому він стикався з І.Потієм), а побоюванням конфлікту зі світськими патронами – православними магнатами ВКЛ, котрі висунули його свого часу на митрополичий стіл¹⁹.

На нашу думку, висунута аргументація потребує значної корективи. По-перше, І.Потій справді письмово не засвідчив своїх унійних переконань на поч. 90-х рр, але це був переважно світський період його біографії. Проте, будучи світською людиною, він брав участь в роботі перших берестейських соборів, що підтверджується документально. По-друге, прихильне ставлення І.Потія до братств фіксується лишЕ двічі: ще до висвячення він сприяв організації берестейського братства, а 1594 р., ставши єпископом, улаштував братство в Бельську. Його подальше негативне ставлення до братств є настільки виразним і відвертим, що дозволяє сумніватися в серйозності якихось попередніх розрахунків. Позиція М.Рагози у цьому плані була майже весь час послідовною. По-третє, дуже відвертими і негативними є пізніші оцінки І.Потієм діяльності східних патріархів. По-четверте, наведені аргументи не вказують, коли саме закінчилось співробітництво І.Потія та М.Рагози. До того ж, їх особисті контакти засвідчені лише декількома листами напередодні Берестя. І, що важливо, немає підстав навіть говорити про їх союз на Берестейському соборі, оскільки джерела не проливають на це жодного світла! Дуже скидається на те, що митрополит М.Рагоза взагалі не мав сильної

---

¹⁹ Дмитриев М.В., Флоря Б.Н., Яковенко С.Г. Вказ. праця. – С.143.

підтримки з боку жодного єпископа. Крім того, на початку свого митрополитства І.Потій дав доволі виразну оцінку нерішучості М.Рагози. Звертаючись до случького духовництва (1600 р.), яке не бажало йому підкорятися, він заявив: "...Натрапите не на Рагозу, а на мене"²⁰. Отже, "зближення" позицій І.Потія та М.Рагози у вказаний період є звичайним збігом обставин їх запізненого прилучення до унійної партії.

Єдине, в чому мають рацію російські історики, – це в акцентуванні пошуків ієрархією прихильності світських патронів. На нашу думку, потреба у звільненні від світського патронату є загальним одним із головних мотивів Берестейської унії. Так, прагненням до обмеження світського патронату просякнуті рішення собору 1591 р., а також берестейські артикули 1595 р. До речі, на згаданому мотивові ініціаторів унії, а також митрополита Михайла, наголошувалось в історіографії XVIII ст.²¹ Ієрархія, отже, шукала підтримки найбільших православних магнатів ВКЛ, борючись одночасно із загальним засиллям світського патронату над церквою.

Берестейський собор у жовтні 1596 р., який проголосив унію київської митрополії з Римом, став вершиною митрополичої діяльності М.Рагози. Від першого до останнього дня роботи собору він діяв напрочуд рішуче, давав упевнені, тверді відповіді православної опозиції, закликав її перейти на свій бік, відповідав на екскомунікаційні рішення православних тим же. У рукописній біографії митрополита загалом правильно підкреслено, що саме він відновив на соборі єдність церков²². Собор під проводом М.Рагози прийняв чотири рішення (ухвали), які добре відомі в літературі, але, на жаль, ще не були докладно проаналізовані (втім, як і сам унійний собор). 8 жовтня собор прийняв ухвалу про перехід на унію (т.зв. грамоту Берестейської унії)²³. 9 жовтня було прийнято

---

²⁰ АЗР. – Т. IV. – № 153. – С. 240.

²¹ АИИ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Д. 321, книги. – Л. 28, 29.

²² АИИ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Д. 321, книги. – Л. 20.

²³ Опублікована вперше за тогочасним списком (копією) – АЗР. – Т. IV. – № 103. – С. 139-141. Оригінал грамоти зберігається у Львові – Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 131. – Оп. 1. – Спр. 627. – Арк. -1. Археографічну легенду див.: Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233-1799. – К., 1972. – № 748. – С. 374-377.

дві грамоти: про екскомунікацію киево-печерського архімандрита Н.Тура і екскомунікацію Г.Балабана²⁴. 10 жовтня було екскомуніковано єпископів М.Копистенського і Г.Балабана, які не прийняли унії, а також православне духівництво²⁵.

Головним документом собору є грамота Берестейської унії. У документі проголошується ідея спасіння людства через католицьку віру на підставі євангельської заповіді про заснування і єдність Христової церкви “на одному Петрі, немов на камені”. Наголошено на догматі про першість Апостольської Столиці і римських пап, який начебто визнавали не тільки Святі Отці східної церкви, але й царгородські патріархи. Підтвердженням споконвічного прагнення до єдності церков були і рішення Флорентійського собору, які спонукали польських королів до урівняння руської церкви в правах з римською. У суто католицькому дусі потрактовано причини розколу християнства: відступниками названо лише константинопольських патріархів, яких за це покарано турецькою поганською неволею. Автори грамоти (а отже, і М.Рагоза) саме звідси виводили і занедбання віри в руських країнах (погіршення юрисдикційного нагляду з боку патріархів, поширення святокупства і ересей на Русь). У центрі уваги документа знаходиться обґрунтування мотивів унії: не бажаючи залишатися під поганською неволею і сприяти розкольніцькій політиці патріархів, а також запобігаючи спустошенню церков і поширенню ересей, врешті-решт, прагнучи до спасіння людських душ, – митрополит з єпископами приступили до єдності. Отже, кінцевою метою розпочатої справи було спасіння ієрархів та їх “духовного стада”

Далі коротко оповідається про депутацію до Рима з відома короля, яка виклала там прохання руської церкви. Папа Климент VIII вчинив злуку, “зберігаючи за нами обряди і звичаї” східних церков, грецьких і руських, не роблячи жодних змін, і залишив їх за “переданням святих грецьких отців навіки” Ідея непорушності східного обряду є, на нашу думку, головним концептуальним

---

²⁴ Грамота про екскомунікацію Г.Балабана вперше опублікована за тогочасним списком – АЗР. – Т.IV. – № 107. – С.146-147. Оригінал грамоти зберігається в Санкт-Петербурзі – АИИ. – Ф.52. – Оп.2. – Карт.8. – Д.8/14. – Л.1.

²⁵ АЗР. – Т.IV. – № 109. – С.148-149.

моментом грамоти Берестейської унії. Як слушно зазначив О.Галецький, саме на цій ідеї базувались рішучість і впевненість М.Рагози в період Берестя²⁶.

Звичайно, аналізоване джерело є декларацією урочистого проголошення унії, і тому вона сповнена пафосом богоугодності і святості вчиненого, а також відповідальності за людські долі перед Богом. Отже, не варто розглядати його надто прискіпливо і критично. Проте, аналізуючи документ у контексті розвитку унійного руху кінця XVI ст., не можна не помітити того, що в ньому, як і інших ухвалах Берестейського собору, навіть не згадано про конкретні умови унії, прийняті руською ієрархією напередодні і передані польській владі та папі. Якщо в доберестейський час згадані суб'єкти унії ще якось на них реагували, то після собору про них просто забули. На нашу думку, це був один із прорахунків митрополита та ініціаторів унії. Результатом цього стало те, що православна опозиція була досить слабо поінформована про умови унії і була, відтак, переконана лише у віросповідальній та національній зраді уніатів.

Найважливішими документальними свідченнями вирішальної ролі М.Рагози в укладенні унії є відкриті у римських архівах О.Галецьким листи Петра Аркудія до генерала єзуїтів К.Аквавіви (20 червня 1596 р., 10 листопада 1596 р., 20 березня 1597 р., 25 липня 1597 р.), а також реляція невідомого грека з оточення Никифора про Берестейський собор²⁷. Так, підкреслюючи заслуги М.Рагози, П.Аркудій представляв його в римських колах "неначе партіарха" русинів, що знайшло відображення, зокрема, в діаріуші кардинала Гаetano.

У реляції згаданого грека – учасника православного антисобору – цілий перебіг подій представлений як спір-змагання між Рагозою і Никифором, а також як низка гострих і безкомпромісних дискусій²⁸. Безперечно, саме Рагоза був лідером Берестейського собору, бо тільки він міг твердо протистояти делегатові патріарха як митрополит усієї Київської церкви. Промовистою є відповідь М.Рагози делегації антисобору: "Одначе ваш Синод... є збіговиськом, бо все робите без голови, що не є гідним перед Богом, а це є недозволене

---

²⁶ Halecki O. Unia Brzeska... – S.109.

²⁷ Ibid. – S. 71-136.

²⁸ Ibid. – S.82.

безправство. Ви радше повинні прийти до мене. Замість того я не повинен іти за вами. Знаємо-бо добре, що голова, а не члени володіють цілим тілом”²⁹.

Одразу після закінчення собору митрополит подався на чолі єпископату до Варшави, де склав візит папському легатові А.Гаєтано, був прийнятий на королівському дворі і взяв участь у похороні Анни Ягеллонки, дружини короля. За деякими свідченнями, він навіть збирався поїхати до Риму, але до здійснення задуму чомусь не дійшло. Повернувшись до Новогрудка, М.Рагоза, здається, не залишав своєї резиденції аж до смерті.

Перші поберестьєські роки були складним періодом становлення уніатської церкви та її адміністративно-територіальної структури, а також здійснення реформаторських задумів. Уважається, що митрополит не виявив особливої ревності у цій справі і спокійно доживав віку. Ретельне вивчення джерел дозволяє спростувати цю думку. М.Рагоза, як і перед тим, був діяльним, активним, достатньо рішучим і твердим у своїй волі до завершення розпочатої справи.

Важливе місце в діяльності митрополита та інших уніатських ієрархів (зокрема й І.Потія) була боротьба зі світським патронатом, який перешкоджав утвердженню унії в єпархіях. Українсько-білоруська шляхта і магнateria, залишаючись у своїй масі православною, чинила впертий опір єпископам-уніатам, а духовництво, підкоряючись волі світських патронів, боялось приймати унію всупереч духовній владі. Джерела доносять до нас скупі свідчення про протиборство М.Рагози зі світськими патронами. Так, наприклад, він судився у листопаді 1597 р. з князями Соломирецькими³⁰. У грудні того ж року король наказав мозирському князеві Ю.Радзивилу і його урядникам, які свавільно привласнювали собі духовну владу, не втручатися в справи церкви і не перешкоджати владі митрополита³¹. У квітні 1598 р. король втручався також у стосунки між митрополитом і А.Полубенським³²,

---

²⁹ Ibid. – С.130.

³⁰ Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов (далі – ОДА). – Т.І. – Спб., 1897. -№ 213. – С.98.

³¹ АЗР. – Т.ІV. – № 126. – С.179.

³² Там само. – № 130. – С.184-185.

у жовтні М.Рагоза в спір зі смоленським княжим урядником І.Немиричем³³. І хоч більшість наведених справ стосувались матеріальних проблем митрополії, спрямованість їх (з боку М.Рагози) проти світського патронату очевидна. Зрештою, помітними були й успіхи цієї боротьби: наприкінці митрополитства М.Рагози у 1598 р. відбулась перша (з відомих) акція масового переходу шляхти до унії³⁴. Це сталося у Луцьку, не в митрополичій єпархії, а тому простежити участь у ній митрополита не вдається. Проте це був, безсумнівно, перший великий успіх уніатів.

Іншою важливою проблемою, яка турбувала в ту пору М.Рагозу, була проблема Києво-Печерського монастиря, багаті матеріали котрого розкинулись у різних районах України та Білорусі. Заволодіння монастирем значно посилювало позиції унії в південній частині митрополії та Києві. Претензії М.Рагози щодо киево-печерської архімандрії виявились одразу після смерті М.Хребтовича-Богуринського, котрому він належав. Проте, маючи ставропігіальні права, ченці обрали собі архімандритом Н.Тура, який відмовився прийняти благословення митрополита. У вересні 1594 р. він скерував до Києва священника К.Григоровича з листами, але Н.Тур не прийняв їх на підставі непоширення прав митрополита на монастир³⁵. 4 березня 1595 р. папа римський сполучив архімандрію з митрополичим престолом³⁶, а 5 травня король секвестрував монастир на користь митрополита³⁷, але Н.Тур, як відомо, став на бік опозиції і цим рішенням не підкорився.

Православні були переконані, що митрополит схилився на бік уніатів з меркантильних мотивів. Так, К.Острозький писав 2 липня 1595 р. до М.Радзивила: “Скаржуся на того дводушного чоловіка як на Юду, котрий продав[ся] за архімандритство

---

³³ Археографический сборник документов (далі – АСД). – Вильно, 1870. – Т. 7. – № 44. – С. 70.

³⁴ Zochowsky C. Colloquium Lubelskie, między zgodną y niezgodną Bracią Narodu Ruskiego... – Supraslii, 1680. – Р. 38.

³⁵ АЗР. – Т. IV. – № 52. – С. 76-77.

³⁶ Макарий. Вказ. праця. – С. 314.

³⁷ АЮЗР. – Т. 2. – № 161. – С. 77.

Київське”³⁸. 12 серпня 1595 р. у листі до К.Острозького митрополит спересердя повідомив, що він особисто і не думає про монастир³⁹. Однак через рік, на Берестейському соборі М.Рагоза таки відлучив Н.Тура. Груднем 1597 р. датовані нові королівські укази щодо киево-печерської архімандрії: митрополит знову вводився у володіння її маєтностями. Така ж грамота адресувалась київському духовництву і магістрату⁴⁰. 1 березня 1598 р. він тимчасово заарештував у Новогрудку печерського монаха Арсенія Вколовича, посланого Н.Туrom⁴¹. У низці документів 1598 р. митрополит титулувався вже “архімандритом Печерським Київським”⁴². Продовжувалась боротьба і в 1599 р. Так, 27 березня М.Рагоза вводився у володіння білоруськими маєтками монастиря, однак з різних причин це так і не відбулося⁴³. 3 травня митрополит скаржився королеві на Н.Тура за непідкорення рішенням влади, зокрема, Головного Трибуналу ВКЛ щодо сплати медової данини⁴⁴. П’ятирічна боротьба М.Рагози за монастир, незважаючи на безпосередню протекцію королівської влади, не дала, в підсумку, бажаного результату. Заради справедливості нагадаємо, що й І.Потієві київська святиня також не підкорилась.

У діяльності М.Рагози були об’єктивні труднощі, пов’язані, передусім, з обмеженими можливостями митрополичої влади, яка поширювалась навіть не на всю митрополичу єпархію: українська частина, як відомо, підкорялась дуже неохоче, у литовській же він мав постійні проблеми, свідченням чого є труднощі, пов’язані з опозицією митрополиту Вільна – формальної столиці митрополії⁴⁵. Порівняно кращим у цьому плані було становище його наступника – І.Потія,

---

³⁸ Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski a Unja Brzeska 1596 r. – Lwow, 1933. – S. 134. Незважаючи на те, що цитований лист повністю опублікований К.Левицьким (С.133-134), у літературі деколи зустрічаються посилання на його рукопис з бібліотеки в Курніку, Польща (див., напр.: Мицько І.З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія. – К., 1990. – С.58).

³⁹ Monumenta Confraternitatis Stauropeigianae Leopoliensis (дані – MCSL). – Leopoldis, 1895. – Т. 1. – N 380. – P. 654-655.

⁴⁰ АЗР. – Т. IV. – № 123. – С. 176-177.

⁴¹ ОДА. – Т. I. – № 220. – С. 100.

⁴² АЗР. – Т. IV. – № 135. – С. 189.

⁴³ ОДА. – Т. I. – № 230. – С. 103.

⁴⁴ АСД. – Т. 6. – № 43. – С. 63-64.

⁴⁵ ОДА. – Т. I. – № 209. – С. 94; № 210. – С. 95.

котрий мав власну єпархію (М.Рагоза обійняв престіл без власної єпархії, де його влада була б найбільшою). Після Берестейського собору становище митрополита значо погіршилось унаслідок розколу церкви. Відпав, наприклад, вірний йому Унівський монастир, який у 1597 р. перейшов до племінника Г.Балабана – Ісайї⁴⁶. Крім того, затягувалось вирішення уніатсько-православного питання на сеймах, куди зверталися з своїми протестами православні. Зокрема, сейм 1598 р. взагалі не розглядав релігійних питань у зв'язку з від'їздом короля до Швеції. З вини польської влади не була виконана одна із головних умов унії – урівняння руського духовництва в правах з латинським, а також надання владикам місць у сенаті. Двічі в 1599 р. папа римський звертався до короля (7 квітня і 10 липня) з проханням виконати названі вимоги, але марно. Мав рацію, очевидно, М.Грушевський, визначаючи статус уніатської церкви перших поберестейських років як церкви “півпротегованої”⁴⁷.

Нарешті, варто вказати і на розгубленість, що панувала в стані уніатської ієрархії внаслідок активних дій православної опозиції в 1597-1599 рр. Існує навіть думка, що М.Рагоза одразу після Берестейського собору хотів залишити митрополію і податися в монастир⁴⁸. Саме розгубленістю, на нашу думку, можна пояснити припинення практики скликання щорічних церковних соборів, запровадженої на початку 90-х рр. (шоправда, собори не скликалися і більш енергійним наступником М.Рагози – І.Потієм). Очевидно, стосунки між митрополитом і ініціаторами унії (І.Потієм та К.Терлецьким) так і не налагодилися. Один із небагатьох прикладів звернення І.Потія до митрополита датований 1598 р., коли єпископ поскаржився на Г.Балабана за втручання у справи його єпархії⁴⁹. Крім того, після Берестейського собору поширювались чутки про погрози життю митрополита, які доходили і до нього і, безперечно, ніяк не додавали упевненості уніатським лідерам⁵⁰.

---

⁴⁶ MCSL. – Р. 472.

⁴⁷ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. V. – К., 1994. – С. 618.

⁴⁸ Евгений /Болховитинов/ митр. Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии // Митрополит Евгений Болховитинов. Выбранные работы по истории Киева. – К., 1995. – С. 143.

⁴⁹ АЗР. – Т. IV. – № 135. – С. 188-189.

⁵⁰ ОДА. – Т. I. – № 210. – С. 95; № 221. – С. 100.

Останні з відомих заходів М.Рагози датовані 12 червня 1599 р., коли він підписав листа до короля проти Г.Балабана, обіцяючи навіть приїхати на суд⁵¹, і лист до черниць львівського монастиря Святої Катерини, які подались до Києва⁵². В останні місяці життя митрополит виконував свої пастирські обов'язки, розсилав послання, наставляв священників і настоятелів монастирів. Проте несподівано настала смерть, яка датується в проміжку між 18.06 і 15.08.1599 р. Пізніше М.Копистенський повідомив у своїй “Палінодії”, що начебто М.Рагоза перед смертю розкався і помер відтак у великих муках, бажаючи повернутися у православ'я⁵³, проте його розповідь нагадує радше полемічну вигадку. Невідомий автор біографії митрополита підкреслив, що вік померлого був коротким⁵⁴. Було йому всього 59 років.

Біографія митрополита сповнена бурхливими подіями, цікавими епізодами, часом суперечливими рішеннями. Містить вона і чимало нез'ясованого. Потребують прискіпливого вивчення його зв'язки з католицькими лідерами, зокрема, вимагає вирішення питання про т. зв. “інструкцію єзуїтів” митрополитові, явно забуту дослідниками.

Підсумовуючи життя та діяльність Михайла Рагози, варто наголосити, що він, безсумнівно, видатний діяч руської церкви кінця XVI ст. Головною його заслугою є проведення Берестейського собору 1596 р., який хоч і здійснив суперечливий вплив на розвиток церкви та суспільства, вчинивши церковний розкол, проте модернізував тим самим переважно одноконфесійний перед тим Схід Європи.

---

⁵¹ АЗР. – Т. IV. – № 139. – С. 194-195.

⁵² MCSL. – N 479. – Р. 820-821.

⁵³ Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 1 (РИБ. – Т.IV). – Птб., 1878. – Стб. 938.

⁵⁴ АИИ. – Ф. 52. – Оп. I. – Д. 321, книги. – Л. 20.

2.2. УНІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІПАТІЯ ПОТІЯ

Життя та діяльність Іпатія Потія привертали увагу багатьох дослідників. Серед біографій І.Потія вирізняються праці І.Савицького, М.Чубатого, О.Левицького, Н.Трипольського, Я.Дзенгелевського та А.Пекаря, написані в різний час. На жаль, доводиться констатувати, що повноцінна наукова біографія постаті досі відсутня, а новітня література породжує нові міфи. Так, починаючи зі статей С.Плохія та С.Сеник (1993 р.) в історіографії утвердилось вельми сумнівне положення про пріоритет І.Потія в публікації першого писемного джерела з історії України (йдеться про опублікування ним 1605 р. листа київського митрополита Мисаїла до папи Сикста), хоча історикам церкви добре відомо, що ще 1591 р. М.Рагоза надрукував у Львівській братській друкарні два документи: окружний лист патріарха Єремії і свою грамоту. Загалом жє публікація документів з історії України почалася ще в середині XVI ст., у період зародження та розквіту українсько-білоруського книгодрукування. У зв'язку з цим потребує уточнення твердження С.Плохія про те, що українська археографія бере свій початок з полемічної літератури кінця XVI – початку XVII ст.

Після публікацій полемічних творів і документів І.Потія, у тому числі й листів, у XIX – на початку XX ст., було зрозуміло, що відоме науці – це тільки частина створеного видатним українським релігійним діячем періоду пізнього середньовіччя. Наприклад, М.Грушевський писав, що опубліковані листи І.Потія до Л.Сапегі є лише невеликою збіркою, яка “велить дуже бажати повнішої”¹. М.Возняк, котрий опублікував 1930 р. три листи І.Потія, також сподівався привернути увагу дослідників до недрукованого листування митрополита². У повоєнний час два листи І.Потія надрукував Б.Барвінський³ і один –

---

¹ Грушевський М. Історія української літератури. – Т. V. – Кн. 2. – К., 1995. – С. 217.

² Возняк М. Три статейки з полемічного письменства // Записки НТШ. – 1930. Т. 99 (Ч. I). – С. 44-50.

³ Барвінський Б. Два листи митр. Іпатія Потія // *Analecta Ordinis S. Basilii Magni.* – Romae, 1956. – Vol. II (VIII). – P. 466-469.

О.Оглоблин⁴. Останньою публікацією епістолярної спадщини І.Потія є листи митрополита до папи римського, видані А.Великим⁵.

Серед публікацій ХІХ – початку ХХ ст. відзначимо видання А.Прохазки, котрий надрукував 16 листів І.Потія до Л.Сапегі⁶. Інші публікації є значно меншими і розкидані по збірках джерел ХІХ ст. Наші пошуки призвели до віднайдення кількох десятків незнаних листів І.Потія у різних архівах. Загалом же його документальна спадщина (листи, протестації, надання, фундуші і т.ін.) налічує, за нашими підрахунками, не менше 150 одиниць.

ПОТІЙ Іпатій, світське ім'я Адам, гербу Вага [12.08.1541, с.Рожанка на Підляшші (тепер – Республіка Польща) – 18.07.1613, м.Володимир] – українсько-білоруський державний і церковний діяч, єпископ і митрополит, письменник. У дитинстві та юності перебував при дворі Миколая Радзивіла “Чорного”, де навчався в кальвіністській школі, а також при дворі короля Сигізмунда Августа. Вірогідно, студював у одному із німецьких університетів, перейшов на кальвінізм. З 1566 р. – земський писар, з 1576/77 р. – земський суддя, з 1588 р. – каштелян у Бересті, сенатор Речі Посполитої. Повернувшись у 1573 чи 1574 рр. до православ'я, брав участь у перших унійних нарадах (1588), а в 1590-1592 рр. – засіданнях православних соборів. 31.03.1693 р. прийняв чернечий постриг, а 27.05.1593 р. рукопокладений на Володимирського і Берестейського єпископа. 1594 р. приєднався до унійної партії, підписав ряд документів, що склали унійну програму руської ієрархії, у т.ч. й “33 артикули” Берестейської унії. Наприкінці 1595 – на початку 1596 р. разом із К.Терлецьким був делегований до Риму, де була погоджена унія Київської митрополії з римо-католицькою церквою, проголошена на соборі в Бересті у жовтні 1596 р. Активний учасник Берестейського унійного собору. Будучи одним із лідерів та ідеологів унії, активно проводив її у життя, у т.ч. й насильницькими методами. При Успенському соборі у Володимирі заснував

---

⁴ Оглоблин О. Неопублікований лист митрополита Іпатія Потія з 1603 р. // Ibid. – Р. 470-472.

⁵ *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600-1900)*. – Vol. I (1600-1640). – Romae, 1972. – P. 19-41.

⁶ *Archivum domu Sapiehow. Wydane staraniem rodziny*. – T. I: Listy z lat 1575-1606, opracował Dr. A.Prochaska. – Lwów, 1892. – S. 160-476.

школу (один із перших навчальних закладів уніатів), реформував соборний крилос. У поунійний період погляди І.Потія зазнали змін: він почав обстоювати латинізаційні зміни в східному церковному обряді. 2.10.1599 р. іменований Київським митрополитом. 15.11.1600 р. затверджений папою римським. Іпатій Потій вважається автором декількох полемічних творів, у т.ч. “Унія” (1595), “Антиризис” (1599 і 1600), “Оборона Флорентійського собору” (1603), “Посольство до папи римського Сикста IV” (1605), “Про привілеї...” (1605 ?), “Гармонія” і “Герезія” (1608), поезій, високо оцінених літературознавством. У 1597 р. здійснив переклад з польської мови на руську “Синоду Берестейського” Петра Скарги. З властивим для полемічної літератури запалом критикував недоліки православної церкви, проте його творам були властиві, назагал, гуманістичні ідеї ренесансно-барокової літератури. Окремі листи, як напр., “Відповідь клірику острозькому” та “Відповідь... на лист Мелетія Патріарха Александрійського” є справжніми полемічними творами, які засвідчують високий рівень вченості і національної свідомості. Не меншої ваги мала душпастирська діяльність І.Потія, який залишив у спадок свої проповіді та гомілії (опубліковані 1714 р. Л.Кішкою). Був похований 1613 р. в Успенському соборі у Володимирі. Пам'ять про нього увічнена в Україні у назві с.Потіївка (тепер – Радомишльського р-ну Житомир. обл.)⁷

---

⁷ Тв.: Унія альбо выклад преднейших артыкулов ку зъодноченью греков с костелом римским належащих. Вильно, 1595; передр.: Уния греков с костелом римским. 1595 года // Памятники полемической литературы в Западной Руси. Кн.2. – Птб., 1882; Антиризис или апология против Христофора Филалета в двух текстах: западнорусском (1599 г.) и польском (1600 г.) // Памятники полемической литературы в Западной Руси. Кн. 3. – Птб., 1903; Antirresis. – Wrocław, 1997; Αντιρρησις або apologia przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książkę imieniem starożytniej Rusi religij greckiej przeciw książkom o synodzie brzeskim, napisanym w roku pańskim 1597. – Vilni, 1600; Obrona ś. synodu Florentskiego powszechnego, dla prawowiernej Rusi napisana przez Piotra Fiedorowicza w Wilne, kolegium ruskiego, im. księdza metropolity kiiowskiego rectora, a przez Gellasia Rusowskiego, archimandritę wileńskiego na polski ięzyk przełożona. – Вильно, 1603; Гармония, альбо согласіе вѣры, сокращенътов и церемоней святое восточное церкви с костелом римским. [Без місця і часу друку, мабуть, у Вільні, 1608]; передр.: Гармония восточной церкви с костелом римским. 1608 г. // Памятники полемической литературы в Западной Руси. Кн.2. – Птб., 1882; Relacja u uważenie postępkow niekatorych około cerkwi ruskich wileńskich. – [Без місця видання], 1609; Лист Ипатия Потя к князю Константину Константиновичу Острожскому 3 июня 1598 года; Ответ Ипатия Потя Клирику Острожскому. (1598-99 г.) //:

Біографів Іпатія приваблює передусім його унійна діяльність, оскільки Берестейська унія 1596 р. трактується в літературі саме як Потієва унія, а її творець одержав титул апостола унії. Дослідники виокремлюють в унійній діяльності І.Потія кілька періодів: 1) 1588-1593 рр. – світський; 2) 1593-1596 рр. – православно-єпископський; 3) 1596-1600 рр. – уніатсько-єпископський; 4) 1600-1613 рр. – митрополичий. Останній був вершиною його діяльності: завдяки наполегливості та кипучій енергії і цілеспрямованій боротьбі митрополита уніатська церква здобула собі право на місце в тогочасній конфесійній структурі суспільства. В унійній діяльності по-статі вирізняються наступні аспекти: програмно-теоретичний чи ідеологічний, організаційно-практичний, літературно-публіцистичний, богословсько-пастирський.

З огляду на відсутність повноцінної наукової біографії І.Потія наголошуємо, що жодна з названих проблем не знайшла поки що цілісного висвітлення. Крім того, деякі моменти біографії апостола унії, які обросли легендарними свідченнями ще в минулому, не завжди знаходять підтвердження документальними джерелами. Прикладом є легенда про виняткові військові заслуги та хоробрість Іпатія під час штурму С.Баторієм Полоцька, коли він нібито першим видерся на міський мур. Цей міф слушно спростував І.Франко, проте він продовжує побутувати в літературі. Свого часу К.Студинський стверджував, що нібито Потій першим почав

Памятники полемической литературы в Западной Руси. Кн.3. Птб., 1903; Українські гуманісти епохи Відродження. – Ч.2. – К., 1995.

Літ.: Трипольський Н. Уніатський митрополит Іпатій Поцей и его проповедническая деятельность. – К., 1878; Левицький О. Іпатій Потей, киевський уніатський митрополит // *Памятники русской старины в западных губерниях, издаваемые с высочайшего соизволения П.Н.Батюшковым.* – Вып.8. – СПб, 1885; Ювілейна книга в 300-літні роковини смерті митрополита Іпатія Потія. – Львів, 1914; *Pociej Hipacy (1541-1613)* // *Bibliografia literatury polskiej. Nowy korbut.* – Т.3. *Piśmiennictwo staropolskie.* – Warszawa, 1965; *Dzięgielewski J. Pociej Adam* // *Polski Słownik Biograficzny.* – 1982. – Т.27/1; *Łużny R. Adama Hipacego Pocieja Parenetica. Z nowych odczytań najdawniejszej ruskiej literatury religijno-polemicznej* // *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich.* – Kraków, 1994; Пекар А. Іпатій Потій – провісник з'єдинення // *Записки Чину Святого Василя Великого.* Т.XV/XXI. – Рим, 1996; Тимошенко Л.В. Невідомий життєпис Іпатія Потія // *Український історичний журнал.* 2002. – № 6; Його ж. Два листи Іпатія Потія до Лева Сапєги // *Київська старовина.* – 2002. – № 1.

називати православну церкву “наливайковою”, а православних – “наливайками” Насправді пріоритет у цьому належить не Потієві, а Рагозі, який ще 1598 р., у момент боротьби з Н.Туром за Печерський монастир, уживав згадану термінологію.

М.Грушевський та інші сучасні йому дослідники цілком справедливо вважали Іпатія Потія головним “промотором” унійної програми та заходів руської ієрархії. Конкретизуючи це засадниче твердження, наголошуємо на думці, що І.Потій є одним із головних вірогідних авторів унійної програми руської церкви, в генезі яких помітне місце належить творові “Унія”, датованому 1595 р. і традиційно приписуваному І.Потієві. В “Унії” викладено п’ять положень-артикулів: про походження Святого Духа “від Отця через Сина”, чистилище, примат папи римського, новий календар, про антихриста⁸. За винятком останнього, вони ввійшли до остаточних умов унії, представлених королеві і римській курії. Крім того, автор висунув ще одну умову – збереження і непорушність служби Божої, святих sacramentів і церемоній руської церкви. Він був переконаний у тому, що артикули віри, обряди і церемонії східної церкви “вцале зостанут і по старому все отправоватися будет, без всякого нарушеня” В остаточних умовах – 33-х артикулах унії – це загальне положення знайшло своє докладне пояснення та обґрунтування, в тому числі й запропоноване І.Потієм флорентійське трактування походження Святого Духа.

Сучасному унієзнавству практично нічого не відомо про те, як саме укладались остаточні умови унії, підписані 1 червня 1595 р. Їх підписали М.Рагоза, І.Потій, К.Терлецький, Л.Пелчицький та І.Гоголь, печаток же на документі вісім, у тому числі й Г.Балабана та Д.Збируйського. П.Жукович звернув свого часу увагу на досить дивний порядок підписів, а також на відсутність підписів інших владик⁹. М.Грушевський припускав, що це, можливо, пояснюється тим, що артикули списали пізніше і в поспіху не встигли зібрати решти підписів, а, можливо, існувала і якась опозиція¹⁰.

---

⁸ Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 2 (РИБ. – Т. VII). – Стб. 119, 121.

⁹ Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.). – Спб., 1901. – С. 135.

¹⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. V. – К., 1994. – С. 589.

Головною програмною ідеєю артикулів є збереження східного обряду, який був для руської церкви національним. Збереження обряду в сукупності з прагненням до урівняння в правах з римокатоликами повинно було захистити від денаціоналізації. Лейтмотивом документа виступає національно-захисна спрямованість, тому він є, безсумнівно, одним із найяскравіших явищ українсько-білоруського релігійного та національно-культурного руху кінця XVI ст. Оскільки точні свідчення щодо атрибуції Берестейських артикулів відсутні, доводиться діяти методом виключення. Вилучивши решту єпископів, як неспроможних до такого роду творчості, залишаємо І.Потія – одиноку під ту пору літературну силу уніатів. Він був, очевидно, автором і інших документів берестейської пори, зокрема, актів Берестейського собору 1596 р. Сказане дозволяє стверджувати, що головним теоретиком унійної програми руської ієрархії був саме Потій. Вочевидь, саме цю обставину враховував В.Щурат, який писав, що в особі І.Потія ми бачимо “...не лише тріумф його ідеї, але й тріумф нашої національної свідомості в справах віри”¹¹. Гадаємо, що Берестейські артикули є вершиною національної свідомості І.Потія, оскільки пізніше його програмно-теоретичні погляди зазнали змін.

Проілюструємо цю думку прикладами. У згаданій праці “Унія” та Берестейських артикулах І.Потій обстоює догмат про походження Святого Духа у флорентійській формулі – “від Отця через Сина” Прийнявши 23 грудня 1595 р. у Римі католицький символ віри, він починає обґрунтовувати походження Святого Духа “від Отця і Сина”, що знайшло відображення вже 1598 р. у “Відповіді Клірикові Острозькому”¹². Це було безумовним порушенням 1-го Берестейського артикула, який стверджував флорентійське формулювання догмата. 1599 р. у праці “Антиризис” І.Потій уперше висловлюється за celibat духовенства та здійснення причастя під одним видом, хоч і не наполягає на їх негайному введенні до літургійної практики руської церкви. 1608 р. у творі “Гармонія” автор доводить необхідність введення змін за

---

¹¹ Щурат В. Потієва Унія // Ювілейна книга в 33-літні роковини смерті митрополита Іпатія Потія. – Львів, 1914. – С. 157.

¹² ППЛ. – Кн. 3. (РИБ. – Т.ХІХ). – Стб. 1041-1042.

західним зразком, обстоює причастя під одним видом і, що важливо, виступає за введення celibату¹³ чим, ясна річ, відступає від підписання ним же умов унії (§3, 9). К.Студинський слушно замітив з цього приводу, що заява І.Потія про celibат священства є “першим голосом” в уніатсько-руському таборі в цій справі¹⁴.

Констатуємо ще один факт відступу І.Потія від Берестейських умов. 10-11-й пункти передбачали вибори нового митрополита з чотирьох електів, з котрих польський король мав вибрати найбільш гідного. Після номінації в Римі його повинні були висвятити принаймні двоє руських владик. Однак по смерті вже першого уніатського митрополита М.Рагози пункт про обрання митрополита не був виконаний. Фактично (і це відзначають усі унієзнавці) новий митрополит був призначений звичайним способом – грамотою польського короля. 23 серпня 1599 р. монарх підписав указ дворянину Янові Кошичу про ввід у митрополити І.Потія, вибраного “чрез крилошани духовенства”¹⁵. Якщо вибори відбулися, то чому І.Потія вибирали не єпископи, а крилошани? 26 вересня 1599 р. король підписав грамоту, яка проголошувала І.Потія митрополитом. У лютому 1600 р. номінацію затвердив папа¹⁶. 8 квітня король опублікував другий універсал про затвердження номінації І.Потія¹⁷. Як бачимо, справа затвердження нового митрополита затяглася майже на рік.

Берестейські артикули передбачали обмеження права патронату у виборах ієрархії, проте після Берестейського собору на практиці наслідування митрополичого престолу вирішувалося інакше: митрополитом ставав його коад'ютор (заступник з правами спадковості). Хоч згаданий порядок і забезпечував відому долю наступництва в діяльності митрополитів, проте він виключав

---

¹³ ППЛ. – Кн. 2 (РИБ. – Т. VII). – Стб. 169-222.

¹⁴ Студинський К. Полемічне письменство в р. 1608 // Записки НТШ. – Т. 104. – 1911. С. 34.

¹⁵ Описание документов Архива Западнорусских униатских митрополитов (далі – ОДА). – Т. 1. – Спб., 1897. – С. 104.

¹⁶ Theiner A. Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae. – Vol. 3. – Roma, 1861. P. 274.

¹⁷ ОДА. – Т.1. – С.106.

небажаних польському урядові та римській курії кандидатів. Право патронату польських королів продовжувало безмежно діяти і в поберестейській добі.

Зміна поглядів І.Потія в догматично-літургічних та організаційно-практичних питаннях програмного плану пояснюється, на нашу думку, скрутним становищем новоутвореної церкви на початку XVII ст., після антиунійних акцій православного табору. Про це слушно наголошено в рукописній біографії І.Потія (початок XVIII ст.)¹⁸ Згадані латинізуючі зміни програмного плану дратували православних, які ще більше не вірили в обіцянки творців унії про недопущення змін у практику руської церкви.

Припускаємо також, що творці унії (у тому числі й І.Потій) допустились певних прорахунків. Надіючись на підтримку польської влади, ініціатори унії явно недооцінили глибини православного консерватизму та відданості традиції. Творці унії, усвідомлюючи унійні прагнення польсько-католицького табору (власне їх антиукраїнську спрямованість), наївно сподівались, що уніатська церква, використовуючи свій статус легітимності в польській державі, змусить панівну державу відмовитися від колонізаторських задумів і стане тим самим надійним забором проти денаціоналізації. І.Потій між іншим, сподівався, що очолювана ним церква, зрівнявшись з католицькою, отримає у Польщі вищий статус. Констатуємо, що в Речі Посполитій XVII-XVIII ст., уніатська церква продовжувала залишатись меншовартісною і неповноцінною, а більшість артикулів унії не діяла. Потрібно було не менше двох століть, щоб уніатська церква довела суспільству свою національну сутність та життєздатність.

Одним із важливих аспектів діяльності І.Потія є його боротьба за розширення сфери впливу уніатської церкви в Україні. Хоч Київська митрополія і перейшла після Берестейського собору під юрисдикцію уніатського митрополита, проте Київ не став його резиденцією. І.Потій, як і перед тим М.Рагоза, не ризикував з'являтися в Києві. За деякими свідченнями, він зміг відвідати Київ

---

¹⁸ Архив Санкт-Петербургского отделения Института истории РАН. – Ф. 52. Оп. 1. – Д. 321, книги. – Л. 20 об. – 24.

лише після смерті К.Острозького наприкінці 1608 р. Проте це не дуже сприяло поширенню тут унії, оскільки Печерський монастир – одна з найголовніших київських святинь – так і не підкорився митрополитові.

Якщо в Києві позиції І.Потія були досить слабкими, то на території Київського Полісся йому вдалося заволодіти кращими волостями та угіддями Печерського монастиря, в тому числі й землями так званої Тетерівської волості, поблизу котрої знаходилось село Потіївка. Джерела початку XVII ст. стверджують, що село було митрополитим маєтком. Враховуючи те, що Потіївка була заснована напередодні Берестя, а також наявність неподалік сіл з локативними назвами, приходимо до висноку про увічнення пам'яті про Іпатія Потія в поліській топонімії¹⁹.

Досить важливі і цікаві моменти пов'язані з діяльністю І.Потія на Волині. І справа не тільки в тому, що головні подвижники унії – К.Терлецький та І.Потій – посідали волинські єпархії. Наприкінці XVI ст. Волинь була епіцентром культурно-національного та релігійного життя України. Тому доля унії вирішувалась саме тут.

Після смерті Володимирського єпископа М.Хребтовича Адам Потій постригся в ченці і очолив одну з найбільших єпархій митрополії. Цікаво, що саме князь К.Острозький спричинився найбільше до затвердження королем Потієвої кандидатури. Унійна ініціатива належала тоді ще К.Терлецькому. Лише 1594 р. до неї прилучився І.Потій. 2 грудня 1594 р. датується торчинська декларація в справі унії, яку він підписав. Саме в цей час розпочинається відоме науці його листування з К.Острозьким.

1595 роком, який став вирішальним у підготовці унії, датуються листи І.Потія до М.Рагози, написані на Волині (в Рожанці, Бересті, Володимирі, Кобрині). Владика багато їздив, писав, доклав чимало зусиль для підготовки унійних документів, з котрими і був делегований разом з К.Терлецьким до Риму. Дослідники XIX ст., у тому числі й І.Франко, уважали згадані листи неширими, оскільки І.Потій божився К.Острозькому й М.Рагозі у своїй непричетності до унійної справи. Деякі сучасні дослідники

---

¹⁹ Тимошенко Л. З історії уніатської церкви на Київщині. – К., 1987. – С.12-13.

вбачають у згаданому феномені схильність владики до вирішення церковних проблем неунійним шляхом, у чому він змикався з митрополитом М. Рагозою, який також тривалий час не прилучався до унійної ініціативи.

У середині травня 1596 р. І. Потій повернувся з Риму. Існують свідчення, що він відслужив служби в Бересті і Володимирі, об'їздив єпархію, пропагуючи унію²⁰. Зрештою, він скликав у Бересті єпархіальний синод, в якому взяло участь більше ста священників²¹. Через рік після Берестейського собору І. Потій скликав у Бересті черговий синод єпархіального духовництва (липень 1597 р.), на якому повідомив про свою рішучість в обстоюванні унії. Віднині висвячуватись мали лише священники, вірні уніатському єпископові. Того ж року він заснував уніатську школу при Володимирському соборі, забезпечивши її прибутками Спаського монастиря. І. Потій опікувався цією школою і пізніше: 19.04.1609 р. він записав на її потреби 3,5 тис. злотих щорічно. Другим важливим кроком ієрарха у Володимирі було реформування соборного крилосу (капітули) за зразком католицької церкви. Володимирський крилос загалом підтримував І. Потія в його унійних заходах. У своїй єпархії владики діяв досить рішуче: виселяв і виганяв непокірних ченців і священників. У джерелах зафіксовано його напади на Іллінську і Василівську церкви Володимира.

Наведені факти ілюструють конфесійну боротьбу в українському суспільстві наприкінці XVI – початку XVII ст., в умовах якої відбувалось становлення уніатської церкви. Треба сказати, що однією із найголовніших перешкод на шляху переходу церков на унію навіть у тих єпархіях, єпископи котрих прийняли унію, було магнатсько-шляхетське патрональне право, юрисдикція якого поширювалась, вочевидь, на значну частину церков і монастирів. Волинська шляхта і магнateria чинила спочатку впертий опір І. Потієві, а духовництво, підкоряючись волі світських патронів, боялось приймати унію всупереч духовній владі. Вочевидь, І. Потієві вдалося все ж таки частково зламати опір волинської еліти, в результаті чого відбулись відомі акції масового переходу

---

²⁰ Theiner A. *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*. – Vol. 3. – P. 105-106.

²¹ *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum*. – Romae, 1970. – P. 314-316.

на унію в 1598 та 1603 рр., якщо, звичайно, довіряти свідченням К.Жоховського²².

Ще один цікавий момент, наведений у згадуваному життєпису І.Потія, кидає світло на його стосунки з волинськими магнатами. Автор повідомляє, що І.Потій, борючись з патрональним правом, звертався за протекцією до короля, який надав йому князя Четвертинського, уповноваживши обох правом притягнення до суду кожного правосланого каплана²³. У творі йдеться, очевидно, про князя Григорія Остафійовича Четвертинського (р.н.н. – 1651) зі Старої Четвертні, який був у 1638-1651 рр. луцьким підкоморієм. Історіографічна традиція зображує представників цього старожитного роду українських князів, як оборонців схизми і ворогів унії та католицизму. Проте відомо, що князь Четвертинський поставив 1603 р. свій підпис під унійною заявою “обивателів Волинського воеводства й інших повітів”

Складними були стосунки І.Потія з князем К.Острозьким, особливо після Берестейського собору 1596 р. 3.06.1598 р. владика написав до нього знаменитого листа, в якому виступив з догматично-богословським обґрунтуванням Берестейської унії, критикою кризових явищ православ'я, звинуваченнями старого князя в розірванні вчиненої злуки з Римом. У листі є чимало погроз, автор намагається зняти з себе вину за міжконфесійний розбрат, проте він готовий до продовження переговорів з князем, який, як відомо, відмовився від будь-яких подальших контактів з І.Потієм. Не менш яскравою є й відповідь І.Потія Клірикові Острозькому.

А.Пекар має, вочевидь, цілковиту рацію, стверджуючи, що зі смертю О.Острозького антиунійне спрямування волинської шляхти практично не змінилось²⁴. Цьому сприяла, звичайно, тверда позиція К.Острозького, який не допустив І.Потія до місійної діяльності на Наддніпрянщині і Великій Волині, протестуючи проти його будь-яких кроків. Він навіть протестував проти того, що,

---

²² Zochowsky Cyprian. Colloquium Lubelskie o unii gr. Cerkwi z rzymsk. Kosciotem. – Supraslii, 1680. – Р.38.

²³ Архив Санкт-Петербургского отделения Института истории РАН. – Ф. 52. Оп. 1. – Д.321, книги. – Л. 22 об.

²⁴ Пекар А. Іпатій Потій – провісник з'єднання // Записки ЧСВВ. – 1996. – Т. XV. – С. 202.

ставши митрополитом, І.Потій залишив за собою Володимирське єпископство і, таким чином, незаконно посідав два владцтва (цікаво, що папа римський, який дозволив І.Потієві одночасне посідання двох кафедр, звузив його юрисдикцію над Володимирською кафедрою до рівня суто адміністративних функцій).

В.Щербина свого часу вказував на багатство матеріалу до історії церкви, уміщеного в листах митрополита²⁵. Погоджуючись зі слушністю згаданого спостереження, проаналізуємо зміст віднайдених нами листів І.Потія до короля Сигізмунда III. Зауважимо, що дотепер було достеменно відомо лише про один лист до короля, – від 10 квітня 1608 р., – який стосується справи непокірного уніатам архимандрита віленського монастиря Св.Трійці Самійла Сенчила²⁶. Володимирсько-берестейський єпископ, з 1600 р. – київський митрополит, Іпатій Потій звертався до монарха Речі Посполитої досить часто, але дотепер ми мали про це лише фрагментарні натяки. То ж знахідки листів у Бібліотеці Польської Академії Наук у м.Курніку (куди потрапила частина королівської канцелярії) значною мірою ліквідує згадану лакуну в діяльності ієрарха українсько-білоруської церкви.

Віднайдено назагал 5 листів Іпатія Потія до короля, датованих 22.04.1602 р., 29.04.1602 р., 16.12.1603 р., 2.03.1604 р. і 25.04.1604 р.²⁷ Усі вони зберігаються в справі № 1401 “Duchowne listy 1598-1627”, є оригіналами, писаними одним почерком (очевидно, секретарем ієрарха), з автографами митрополита в кінці тексту і його печатками на останньому (зворотньому) аркуші.

Віднайдені листи написані, як бачимо, у перші роки урядування митрополита. Вони яскраво ілюструють стан уніатської церкви на початку XVII ст., стосуються декількох конкретних справ митрополії та її єпархій, додають ряд штрихів до боротьби

---

²⁵ Щербина В.И. Новые материалы для истории Руси Литовской и Московской в конце XVI и начале XVII столетия // Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца. – 1894. – Кн. 8. – Отд. IV. – С. 10.

²⁶ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа (далі – АСД). – Т. 6. – Вильна, 1869. – № 63. – С. 128-129. – С. CLXXV.

²⁷ Biblioteka PAN w Kórniku. – 1401. – N 54, 55, 95, 100, 103. – K. 75-76, 78; 79, 82; 145-146, 148; 153, 156; 161-162, 164.

з православними, нарешті, характеризують постать їх автора – митрополита Іпатія Потія.

За тодішньою традицією, у своїх листах Іпатій Потій шанобливо звертається до короля, дякуючи йому за оборону і підтримку унії і молячись за його здоров'я. Справи в уніатській митрополії, як видно, на початку XVII ст. були далекими від бажаних спокою і благоденства. Спричинила таку ситуацію, як відомо, релігійна боротьба, викликана Берестейським собором 1596 р. 22.04.1602 р. митрополит Іпатій пише про значну активність православних, які так “затиснули” уніатів, що їх ієрархія перетворилась у пастирів “лише з титулу, а не насправді”

З інших тогочасних листів Іпатія Потія (наприклад, до Великого канцлера Литовського Л.Сапєги) відомо, що економічне становище митрополії бажало бути кращим. Навіть вірна митрополитові Володимирсько-Берестейська єпархія давала стільки доходів, що їх заледве вистачало на утримання митрополичого двору в Новогрудку. Однією з причин цього було, між іншим, засилля світських патронів, з яким завжди боролася ієрархія. Це підтверджується й листом до короля від 16.12.1603 р., написаним у зв'язку з вакансією на Холмську кафедру після смерті єпископа Діонісія Збируйського. З'ясовується, що ще король Стефан Баторій віддав був церковні добра белзькому воєводі П.Уханському на 30 років; по його смерті вони залишились у власності воєводини (ідеться про воєводу Павла Уханського (1588-1590)²⁸. Холмський владика, маючи лише доходи з кафедри (“з віктаря і попів”), а також кількох хлопів, помер у великих злиднях. До того ж, за перехід до унії його зневажали вірні (посполитий люд і свавільні священики). Відтак не знаходилося охочих посісти ту кафедру. У листі від 2.03.1604 р. Іпатій Потій повертається до питання патронату, наголошуючи, що “всі церковні добра в руках світських людей” У попередньому листі митрополит просив короля вплинути на вдову белзького воєводи, однак марно: у березні 1604 р. справа не зрушила з місця, оскільки воєводина не бажала поступатися орендою. Іпатій Потій пригадує, що ще в “схизмі”,

---

²⁸ Urzędnicy województwa Belskiego i ziemi Chełmskiej XIV – XVIII wieku. Spisy / Oprac. H.Gmiterek i R.Szczygiel, pod red. A.Gąsiorowskiego. – Kórnik, 1992. – s. 71.

тобто в православ'ї, церква терпіла муку “неласки своїх панів”, які нічого не залишали для неї. Не змінилася ситуація і після Берестейського собору, тому митрополит вимагав її поправи.

Іншою причиною хиткого становища унії була недбальство з'єднаної ієрархії. Завваги Іпатія Потія щодо цього є дуже цінними (дотепер історіографія задовільнялася загальним положенням про відсутність джерельних свідчень у даному питанні). Так, митрополит указує, що після Берестейського собору не виправдовував сподівань полоцький владика Гедеон Брольницький, тому він змушений був ужити щодо нього адміністративно-репресивні заходи (лист від 25.04.1604 р.). Там же уміщена дуже важлива характеристика луцького владики Кирила Терлецького, співініціатора і співорганізатора (разом з Іпатієм Потієм) Берестейської унії. Властиво, тут бачимо поодинокий відгук Іпатія Потія про Кирила Терлецького, що зумовлено, передусім, певними застереженнями, радше – обов'язком не розголошувати справу, адже йшлося про ініціатора унії. Тому митрополит пише, що було б небажаним дати шанс неприятелям “до посміховиська”

Тим не менше, він доповідає королеві, що Кирило Терлецький є “важким на підйом”, не хоче брати участі у з'їздах ієрархії і, що цікаво, має щодо Іпатія Потія “якийсь приховано ображений умисел”. Мешкаючи на віддалі 4 миль від Іпатія Потія, він не реагував на жодні загальноцерковні справи, виправдовуючись злиднями та убогством, хоч, на думку митрополита, мав значно більше доходів. Оскарження Іпатієм Потієм дій Кирила Терлецького зрозуміле історикам, адже той претендував на митрополію і, не здобувши її, усунувся від справ унії. Хоча, з нашого погляду, Кирилові Терлецькому було в цьому плані чи не найважче серед владик-уніатів, оскільки він мав під боком грізного противника унії – київського воєводу князя К.Острозького.

Тут додамо принагідно, що пінський владика Іона Гоголь в листах характеризується позитивно (“дай Боже, щоб всі такими були”). Не мав якихось претензій митрополит і до померлого холмського владики Діонісія, обмежившись вказівкою на його нещадну убогість.

Згадану ситуацію ускладнювала й загальна невелика прихильність кліру та духовництва до унії (треба думати, тимчасово,

адже йшлося про перші поунійні роки). Іпатій Потій скаржитись, що чимало священників, отримавши королівське надання і обіцяючи бути послухними в унії, а також склавши присягу митрополитові, поверталися в православ'я і ставали навіть найбільшими ворогами унії (лист від 29.04.1602 р.). Подаючи королеві кандидатів на заміщення вакансій, наприклад, Теодора Турського на крем'янецьку церкву Воскресіння на Берестейщині, Іпатій Потій пропонує нововведення. Кожний кандидат, котрий звертався до монарха Речі Посполитої за наданням, мав би зробити у королівській канцелярії відповідний борговий запис. У листі від 16.12.1603 р. митрополит просить допомоги для вірного йому священника з Дубна (ім'я не вказано). Така підтримка ("ласка короля"), на його думку, примножить "охоту" до єдності.

Інший захід був запропонований щодо локального конфлікту – суперечки між Кирилом Терлецьким та Іоною Гоголем за Кобринський монастир, ігумена якого намагався змістити луцький владика (монастир знаходився на Турівщині, яка перейшла від луцького до пінського владичтва). Король мав би написати спеціальне звернення до обох владик (лист 25.04.1604 р.).

У трьох листах порушувалося питання про заміщення Холмського владичтва (що, власне, й було головною причиною листів). Попередній владика, Діонісій Збируйський помер 18.11.1603 р.²⁹ Вже 16 грудня 1603 р. Іпатій Потій ставить питання про наступництво і пропонує на кафедру шляхтича Івана Андрієвського, характеризуючи його позитивно: "добра людина", прихильний до святої єдності, хоч не "літерат" (бо з цим на Русі дуже важко), "чесний шляхтич" тощо. При цьому митрополит ручиться за його вірність унії і повідомляє про "екзаменування" кандидата та отримання відповідних запевнень (2.03.1604 р.). Кандидатуру підтримували холмський староста і місцева шляхта, але Іпатій Потій не поспішав із завершенням справи, яка тягнулася до 7 травня 1604 р., коли король пожалував Іванові Андрієвському холмське владичтво³⁰. Саме на його висвячення митрополит збирався запросити

---

²⁹ Площанский В. Епископы Холмские и Белзские с 1432 по 1603 г. // Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. – Т. XIX. – Вильна, 1892. – С. CLXXV.

³⁰ Архив ЮЗР. – Ч. I. – Т. 6. – № 134. – С. 342-343.

сусідніх владик. Посвята відбулася, вочевидь, у червні 1604 р. (посвячений прийняв ім'я Арсенія).

Існуюча в українсько-білоруській церкві канонічна практика номінації кандидатів на вищі ієрархічні уряди дозволяла посідання їх світськими людьми, які мали перед тим досить далекий стосунок до церковних справ. Тому часто траплялися не тільки зловживання процедурою, а й випадки приходу на посаду неосвічених, морально нечистих, деколи випадкових кандидатів. Умови Берестейської унії мали собі за мету змінити становище, однак, як бачимо, митрополит Іпатій скористався старою практикою, рекомендувавши світську особу, оскільки у перші поберестейські роки важливішим було, вочевидь, знайти людину, беззастережно вірну ідеалам унії. Зверталася увага й на соціальний статус кандидата, інше – освіченість, компетентність у церковній справі чи навіть звичайне знайомство з літургійною практикою – до уваги не бралося. Не проводилися також і передбачені артикулами унії вибори. Зрештою, в уніатській церкві утвердилася канонічна практика, властива для римо-католицької церкви, коли наслідування вакантного уряду (у тому числі й митрополичого) відбувалося шляхом його передання коад'юторові (заступникові з правами спадковості). Новий порядок забезпечував певну частку наступництва в діяльності ієрархії, проте він виключав небажаних польському урядові та римській курії кандидатів, що не завжди було на користь самій церкві.

У листі від 22.04.1602 р. Іпатій Потій ще раз аналізує складність ситуації в церкві, викликаній протистоянням з православними, і пропонує, заради заспокоєння (“щоб і ті, котрі ще стежками блукають, до Святої Церкви були приведені”), використати “надзвичайну оказію”: поставлення на Константинопольський престіл “великого” Кирила – Александрійського архімандрита, який двічі побував в Україні. Інформуючи короля про подію, Іпатій Потій пригадує відвідини архімандритом України і дає йому добру характеристику, акцентуючи на прихильності Кирила Лукаріса до католицької церкви (він – “людина гідна і великий друг католицької церкви, а особливо великий прихильник Святої єдності”). Іпатій Потій мав надію, що за його допомогою настануть зміни в поєднанні церков – примирення між уніатами і православними

Речі Посполитої, а не між православними і єретиками. Сподівання Іпатія Потія базувалися на тому, що Кирило Лукаріс залишив у січні 1601 р. листа у львівського архієпископа Димитрія Соліковського. Тому Іпатій Потій, раніше від Петра Скарги, вважав (небезпідставно), що Кирило Лукаріс був беззастережно “наставлений” до єдності церков.

Іпатій Потій пропонує королеві, з огляду на його авторитет, звернутися з листом до Кирила (тепер вже патріарха), а ще краще – уповноважити львівського архієпископа на переговори з Константинополем, щоб нагадати патріархові “ті слова, котрі він на письмі тут залишив”. Невідомо, чи були реалізовані пропозиції Іпатія Потія, але для нас важливим є те, що він, обстоюючи в 90-х рр. ідею регіональної унії (чим, власне, й була Берестейська угода), не відкидав на початку свого митрополитства й можливості загальної (так зв. універсальної) унії церков. На його думку, для цього потрібна була добра воля верховного пастиря Константинополя.

Як свідчать подальші перетрактації у справі унії, до цього в XVII ст. не були готовими не тільки православні, а й католики, зокрема – римська курія, яка не допустила до нових об’єднавчих соборових угод на терені Речі Посполитої.

Розглянуті аспекти в листах Іпатія Потія до Сигізмунда III суголосні ідеям митрополита, які уміщені в його інші кореспонденції. Передовсім, це стосується невідомих листів, написаних Іпатієм Потієм у 1612 р. до Лева Сапєги. Вони також яскраво ілюструють тодішній стан уніатської церкви і дають кілька нових штрихів до боротьби уніатів з православними. У листах простежується доволі складне становище уніатської церкви та її митрополита, коли після сейму 1607 та 1609 рр. польський уряд змушений був зробити поступки православним. Навіть у білоруських єпархіях, влади яких прийняли унію, ширилась непокора митрополитові. Крім Вільна, центром “схизми” був також і Мінськ, церкви і монастирі якого перевів до унії Й.В.Рутський уже після смерті І.Потія.

Заслужують на увагу скарги І.Потія на бідність доходів від митрополичих маєтків. Не вистачало, як бачимо, і податків з Володимирсько-Берестейської єпархії, яку він посідав одночасно з митрополичим столом. Хоча, можливо, це був лише дипломатичний прийом.

На початку XVII ст. І.Потій майже одночасно мав декілька судових справ із православними. Деякі з них завершувалися у Головному трибуналі, причому не завжди на користь митрополита. Тому І.Потій вимагав або передання справ про непокору священників у відання його митрополичого суду, або ж, принаймні, розгляду їх змішаним колом Головного трибуналу (*judicium compositum*), яке складалося головно з римських прелатів. При цьому його турбувало урівняння уніатського духовенства з латинським. Як видно з першого листа, згадані спроби І.Потія все ще були марними. До того ж, православна сторона вдало (і цілком справедливо) заперечувала компетентність змішаного суду у справах руської церкви і тому заздалегідь відмовлялася коритися трибунальським декретам (наприклад, Києво-Печерським монастир на чолі з Є.Плетенецьким не визнав жодного рішення короля чи Головного трибуналу у справах з І.Потієм).

В обох листах уміщено цінну інформацію щодо боротьби І.Потія проти світського патронату, зокрема в аспекті державно-судового регулювання справ руської церкви. Так, вважаючи, що 32-й артикул III-го розділу Литовського Статуту (1588) не зовсім правильно інтерпретується членами Головного трибуналу, він звертався до Л.Сапеги з проханням посприяти його виправленню. Митрополит досить докладно зупиняється на правових аспектах дії згаданої статті, вказуючи на актуальність порушеного питання. Так, ним цікавились також і православні, які прислали тоді до Вільна свою делегацію з петицією. Крім того, протестувало й римське духовництво.

З огляду на важливість даної проблеми (участь І.Потія в справі коректи Литовського Статуту засвідчується вперше), розглянемо її докладніше. Згаданий розділ Третього Литовського Статуту має назву "О волностях шляхетских и о размножении Великого Князства Литовского". Релігійних справ стосується декілька його статей: 31, 32, 33, 34 та ін. І.Потія турбувала, як видно з листів, 32 стаття "О довоженье справедливости в кривдах светских з станы духовными, также духовным станы светскими"³¹, яка, власне,

---

³¹ Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік Каментарыі. – Мінск, 1989. – С. 127-129.

визначала юрисдикцію духовних (єпископських) судів і порядок оскарження їх постанов. Стаття допускала, через незгоду сторін, апеляції до трибунальського суду, змішане коло якого мало складатися з шести членів (трьох духовних і трьох світських). У випадку їх незгоди справа відсилалася на розсуд самого короля. Ці положення стосувались усіх громадян князівства, незалежно від їх конфесійної приналежності. Наприкінці статті зроблено вказівку щодо духовництва “грецької віри”, яка визначала строге підпорядкування молодших чинів старшим, а останніх – Головному суду. Вони зобов’язувались, за встановленим порядком, “усправедливитися людем светского стану”³², тобто, робили духовних підвітними світським. Про змішаний суд мова вже не йшла. Дане формулювання турбувало І.Потія з огляду на встановлення вищості світського суду і пріоритету (заледве означеного) світської влади над руською церквою. Тому він наполягав, щоб 32 статтю було виправлено в плані урівняння прав грецьких і римських духовних (це досягалось хоча б навіть простим відкиненням заключної частини статті, що стосувалася грецького духовництва).

У літературі з історії литовського права відсутня інформація щодо внесення якихось коректив до Литовського Статуту в розглядуваний час³³. Удалося встановити лише, що така робота все-таки велась, а Лев Сапега був членом комісії із завершення коректури Статуту³⁴, тому звернення І.Потія до нього було цілком слушним. Додамо принагідно, що І.Потій і раніше відкрито протестував проти засилля світського права над церквою. Так, коли сеймовою конституцією 1609 р. встановлювалися безумовні прерогативи

---

³² Там само. – С. 129.

³³ Бершадский С.А. Литовский Статут и польские конституции. Историко-юридическое исследование. – Спб, 1893; Його ж: О наследовании в выморочных имуществах по литовскому праву. – Спб, 1892; Пташицкий С.Л. К вопросу об изданиях и комментариях Литовского Статута. Историко-библиографическая справка. – Спб, 1893; Його ж: К истории Литовского права после Третьего Статута. – Спб, 1893; Леонтович Ф.И. Спорные вопросы по истории русско-литовского права. – Спб, 1893.

³⁴ Lulewicz H. Sapieha Lew // Polski Słownik Biograficzny. – Warszawa-Kraków, 1994. – Т. XXXV/1. – С. 92. Ще 1592 р. Сапега писав Радзивілові: “Ми якось складаємо виправлення статуту; багато труднощів, досить упертих, декілька немудрих, всі зійшлись в одному, щоби опонувати навіть найкращому. Іноді самі не знають, чого хочуть” (Цит. за: Пташицкий С.Л. К вопросу об изданиях и комментариях Литовского Статута. – С. 17).

Головного трибуналу у вирішенні уніатсько-православного питання, він уніс протест до варшавських гродських книг³⁵.

Цікавими є постаті сучасників, з котрими спілкувався І.Потій, та їх участь у вирішенні проблем руської церкви. На першому місці знаходиться, зрозуміло, Лев Сапега, великий канцлер литовський, якому митрополит дякує за постійну увагу і допомогу: на сеймах, у справах єпархії і парафій, при вирішенні буденних справ (наприклад, згадуються прохання І.Потія щодо купівлі церковного одягу). Бачимо також, що канцлер удавався навіть до матеріальної підтримки окремих ченців, зокрема тих, що скеровувалися до Слоніма. Як видно, і в Слонімі було не все гаразд, оскільки місцеві міщани втрутилися у справу посідання протопопії, що занепокоїло І.Потія, котрий повсюди бачив тоді небезпеку “наливайківських” (тобто православних) бунтів. Звертання за допомогою в слонімській справі до Л.Сапегі можна вважати в цілому симптоматичним: допомога канцлера була потрібна навіть у місті, котре ще з 1586 р. було головною резиденцією Л.Сапегі (тут, наприклад, відбувалися щорічні передсеймові генеральні литовські сеймики). Слід підкреслити, що підтримка Л.Сапегою уніатів не залишалася непоміченою: двічі дякували йому за це папи римські – Климентій VIII 5.04.1603 р. і Павло V 9.06.1606 р.³⁶

На відміну від Л.Сапегі, Януш Радзивіл, який згадується в листах, виступав на боці православних. Точніше, будучи прихильником кальвіністів, він завжди виступав на сеймах Речі Посполитої за недоторканість постанов конфедерації “*de religione*”. Частими були суперечки між Я.Радзивілом і Л.Сапегою, незважаючи на те, що з 1599 р. вони стали шваграми. Прихильність Я.Радзивіла до православних, один із моментів котрої бачимо в листі, пояснюється, на нашу думку, не союзом протестантів і православних, який виявився нетривким, а, радше, протестом проти будь-яких порушень віротерпимості в Речі Посполитій. Саме такими були виступи Я.Радзивіла на сеймах (найбільш відомий – після так званої “ночі єзуїтів” 17-18 квітня 1606 р., коли король і католицькі єпископи

---

³⁵ Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.). – Спб, 1901. – С. 580.

³⁶ Lulewicz H. Op. cit. – S. 92.

відмовилися дати згоду на прийняття конституції щодо релігійних закатів).

Третя постать, згадувана в першому листі, – це віленський друкар Леон Мамонич. Справа, у котрій І.Потій звертався до нього, стосується, очевидно, друкування якогось полемічного твору митрополита, який був тоді єдиною літературною силою уніатів. 1609 р. у Вільні, як відомо, був видрукований останній твір І.Потія “Реляція” Можливо, ми бачимо тут спробу іншої, невідомої дотепер публікації. До речі, характеристика Л.Мамонича І.Потієм, подана в листі, не може розглядатися як безваріантно істинна (“надзвичайно корисний нашій церкві і святій єдності”), оскільки відомо, що Л.Мамонич як райця віленського магістрату поставив свій підпис під заявою православного духовенства, дворянства і міщанства м.Вільна 30.04.1609 р., яка не визнавала І.Потія своїм законним митрополитом³⁷.

Дуже цікавою є інформація в листах про московського патріарха Ігнатія, який одразу після вигнання з Москви прибув до Литви. Загалом, листи підтверджують відомі науці біографічні дані цього періоду життя Ігнатія³⁸, але вносять деякі нові деталі. Так, наприклад, прибуття його до Вільна загально датується кінцем 1611 – першою половиною 1612 р. Дата першого листа – 26 березня 1612 р. – значно уточнює це положення. Біографи Ігнатія, як правило, нічого не говорять про його наміри в Литві і Польщі. Отже, він збирався звернутися до короля і сенаторів з якимись “причинними” листами. Уточнюються і обставини переходу Ігнатія до унії. Також довідуємось, що, спочатку його прийняли православні. Однак, переконавшись у нещирості їх намірів, Ігнатій перейшов до унії. Дуже вплинуло на нього відвідування уніатських церков і усвідомлення відсутності різниці між уніатським і православним обрядами, яка на початку XVII ст. зовсім не відчувалась. Допомогла й антиправославна пропаганда (“ми йому розповідаємо про диких владик...”). Виклад І.Потієм важких обставин утечі Ігнатія з Московщини, безперечно, викликає захоплення.

---

³⁷ АСД. – Т. 6. – № 68. – С. 135.

³⁸ Див.: Ульяновський В. Московський патріарх Ігнатій – у лоні уніатської церкви // АОСБМ. – Roma, 1996. – V. XV (XXI). – Р. 301-338.

Звертаємо також увагу на практичну ощадливість митрополита в питанні вибору та закупівлі нового церковного одягу, що зайвий раз підтверджує висловлену в літературі думку про пріоритет у його діяльності духовних інтересів над світськими. Інтереси церкви були для нього понад усе.

Мова листів І.Потія специфічно яскрава, колоритна, образна. У ставленні до православних він не перебирає висловами, безоглядно тавруючи їх як “наливайківських” бунтівників. Полемічність його листів очевидна, на що вже неодноразово звертали увагу дослідники.

Розглянуті аспекти розкривають багатогранну діяльність Іпатія Потія, його реформаторські задуми та плани, конкретні кроки на шляху реалізації Берестейської програми. Незважаючи на спротив православних, а також на вказані нами суперечності, уніатська церква змогла посісти своє місце в конфесійній структурі тогочасного суспільства.

2.3. ЄЗУЇТИ І БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ

Справжнє наукове дослідження діяльності єзуїтів на українсько-білоруських землях почалося в ХІХ ст. Тоді ж склалися і два основних напрямки в її трактуванні: православно-консервативний, який абсолютизував католицько-єзуїтську експансію в період підготовки Берестя (до цього напрямку тяжіла й радянська історіографія) і протилежний, уніатсько-прогресивний, який заперечував цю традицію (до нього примикали й деякі історики православної орієнтації, як наприклад, П.Жукович і О.Левицький). Тогочасна польська література відзначалася крайньою конфесійністю та упередженістю, хоч дехто з польських істориків не заперечував вирішальної ролі єзуїтів в укладенні унії. Здобутки польської історіографії тієї пори підсумував А.Міронович: “Тягар уреальнення унійних гасел і здобуття їх прихильників серед руського суспільства прийняли на себе єзуїти”¹. Це положення в минулому найбільш переконливо обґрунтували конфесійні польські історики Е.Ліковський і С.Заленський², які вважали, що єзуїти не тільки виступили ініціаторами унії з Римом, а й підготували до неї короля, кількох єпископів і сенаторів.

Наукове (позаконфесійне) унієзнавство, яке важко пробивало собі дорогу протягом ХХ ст., зробило значний поступ у дослідженні теми. Дуже важливим був, зокрема, висновок П.Жуковича, котрий запропонував відштовхуватись тільки від документально зафіксованих свідчень і практичну діяльність єзуїтів у підготовці Берестейської унії виводив, відтак, лише з 1595 р.³ Його концепція стала домінуючою. Так, наприклад, відомий унієзнавець О.Галецький заперечує вплив єзуїтів на унійний рух 90-х рр., стверджуючи, що руський єпископат діяв самостійно, “без найменшого впливу і натиску з польського і латинського боку”⁴. Перебуваючи

¹ Mironowicz A. Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku. – Białystok, 1991. – S. 37.

² Likowski E. Unia Brzeska (1596). – Poznań, 1896. – S. 67; Załęski S. Jezuiti w Polsce. – T. I. – Cz. II. 1587-1608. – Lwów, 1900. – S. 32, 51.

³ Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.). – Спб., 1901. – С. 138.

⁴ Halecki O. Unia brzeska w świetle współczesnych świadectw greckich // Sacrum Poloniae Millennium. – Rzym, 1954. – T. I. – S. 86.

в полоні нових віянь, частина унієзнавців узагалі відмовилась від спеціального аналізу діяльності єзуїтів у 90-х рр. XVI ст. Останнім, хто предметно досліджував цю тему, був, очевидно, С.Плохий, у праці котрого уміщено цікавий джерельний матеріал щодо ролі “єзуїтського” чинника в унійному процесі⁵. Очевидно, що під впливом усе більше і більше переважаючого погляду на діяльність єзуїтів як місіонерів католицької церкви прискіпливе дослідження різноманітних форм та методів їх позамісійної (чи радше надмісійної) діяльності зведена майже нанівець. Хибує на це передусім сучасна польська історіографія. Так, автори енциклопедії про єзуїтів Польщі та Литви стверджують, що їх участь у підготовці ґрунту Берестейської унії виражалася головним чином у їх освітній діяльності, хоч і не заперечують, загалом, що вони були вірними прихильниками та оборонцями унії⁶. Схожу думку висловлює і сучасний польський єзуїтський історик С.Обірек, виділяючи їх місійну та освітню діяльність на східних землях Речі Посполитої⁷. На згаданому тлі загальних оцінок єзуїтів доби Берестейської унії дисонансом звучить твердження Є.Ключовського про те, що вони боролися не так з реформацією, як головню проти “схизматиків”⁸. Заслуговують на увагу також зауваження академіка Я.Тазбіра, який свого часу сміливо писав про те, що саме єзуїти розбудили в Речі Посполитій конфесійний фанатизм⁹. Щоправда, у згаданого автора (як, утім, і в інших польських дослідників Реформації і Контрреформації) явище релігійної нетолеранції поширено лише на католиків і протестантів. У більшості випадків стосунків між католиками і православними (пізніше – уніатами) воно не торкається.

---

⁵ Плохий С.Н. Папство и Украина. Политика римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв. – К., 1989. – С.23-100.

⁶ Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995. Oprac. Ludwik Grzebień SJ. – Kraków, 1996. – S. 71.

⁷ Obierek S. Jezuiti w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564-1668. – Kraków, 1996. – S.253.

⁸ Kościół w Polsce. – T.2. Wieki XVI-XVIII / Pod red. J.Kłoczowskiego. Kraków, 1970. – S.35.

⁹ Literatura antyjezuicka w Polsce 1578-1625. Antologia / Opracował, wstępem i przypisami opatrzył Janusz Tazbir. – Warszawa, 1963. – S.23.

У цьому короткому історіографічному огляді варто зупинитися на двох спеціальних працях – старішій (А.Дем'яновича) і новішій (Я.Крайцера). А.Дем'янович спеціально досліджував діяльність єзуїтів¹⁰. Вивчивши єзуїтські хроніки, автор виокремив як цезуру 1594 р., з чого, власне, простежується “особиста участь” єзуїтів в унії. Він також звернув увагу на те, що документально засвідчених фактів цієї діяльності єзуїтів “надто мало”. Проте вони все ж дозволили авторові виділити як періоди активізації єзуїтів, так і їх “становище спостерігачів і дорадників” (1591-1593 рр.). На його думку, з’їзди єпископів скликалися за планом єзуїтів. Відзначаючи загалом значне перебільшення автором ролі єзуїтського фактора в укладенні унії, що було характерним для православної історіографії офіційного напрямку, не можемо не відзначити доброго знання ним джерел теми, у тому числі й “внутрішніх” єзуїтських.

Я.Крайцер¹¹ постановив заперечити тезу про те, що “декілька єзуїтів” у XVI ст. були спроможними відновити Флорентійську унію. На його думку, навіть Оскар Галецький, з його обережним ставленням до єзуїтської проблематики, цю роль перебільшив. Незважаючи на те, що в статті Я.Крайцера наведено декілька цікавих спостережень, вона аж ніяк не наблизили унієзнавство до кращого розуміння проблеми. Як видається, пояснювати незначну роль єзуїтів в генезі Берестейської унії характеристиками кількісного складу ордену в Речі Посполитій початку 90-х рр. XVI ст., а також підкреслювати незаангажованість керівництва польської провінції тим, що майже всі провінціали були італійцями, надто наївно. Крім того, автор зазначив, що його праця є радше кількома зауваженнями, зробленими “навгад” на шляху до з’ясування проблеми.

Закінчуючи огляд загальної та спеціальної літератури з даної проблеми, відзначимо, що характерною рисою сучасної історіографії є майже цілковите уникання “єзуїтської” проблематики. Це характерно, передусім, майже для всіх ювілейних конференцій з нагоди святкування 400-річчя Берестя, які відбулися в Україні, Польщі, Білорусі, Литві та Голландії. Не розглядалася проблема

---

¹⁰ Демьянович А. Иезуиты в Западной России (в 1569 – 1772 годах) // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1871. – Т. 157. Октябрь. – С. 250-279.

¹¹ Krajcar J. Jesuits and the genesis of the Union of Brest // *Orientalia Christiana Periodica*. Roma, 1978. – Vol. 44. – P. 131-153.

спеціально й на усіх шести Берестейських читаннях¹², не приділяють їй належної уваги й сучасні російські історики¹³. В останній великій праці з історії унії (автор Б.Гудзяк), незважаючи на її явні здобутки, відвів єзуїтам надзвичайно мало місця. Окрім традиційного підрозділу про їх унійну програму (зведеного до коротенького огляду поглядів П.Скарги), автор лише декілька разів згадує діячів Товариства Ісуса на сході Європи. Крім того, в описі Берестейського собору представники єзуїтів згадані лише двома особами – П.Скаргою і Ю.Рабом¹⁴, хоча в історіографії давно відомо про чотирьох єзуїтів – учасників собору.

Вкажемо на ще одну досить негативну тенденцію історіографії: дослідники багато уваги приділяли періоду пропаганди ідеї унії, постаті П.Скарги (тобто, періоду до початку 90-х рр.), затим одразу переходять у XVII ст. Прикладом можуть служити дослідження Л.Пехніка з історії Віленської академії¹⁵, котрий лише в другій частині своєї праці обговорює питання про унію, наводячи свідчення джерел, датованих не раніше 1617 р.

Незважаючи на велику кількість літератури, проблема, на нашу думку, вимагає нового, неупередженого комплексного розгляду, який можливий передусім лише за умови нового прочитання ретельно зібраних джерел без огляду на вигідність чи невиконаність інформації, яку вони вміщують. Дуже важливим є врахування та сучасний аналіз декотрих “призабутих” джерел, відомих дослідникам у минулому. Саме в такий спосіб, гадаємо, можна уникнути упередженості, характерної для конфесійної історіографії, а також відкинути висловлені в минулому різноманітні міфологеми щодо єзуїтів.

Діяльність єзуїтів у підготовці та поширенні унії умовно поділяємо на два періоди, межею між котрими є 1588-1589 рр. – відвідини Єремією II Київської митрополії, які спричинили практичні

---

¹² Аналіз перших чотирьох випусків матеріалів читань див.: Паславський І. Краще ізно, ніж ніколи // Київська Церква. – 1999. – № 5. – С. 90-92.

¹³ Дмитриев М.В., Флоря Б.Н., Яковенко С.Г. Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII в. Ч.I. Брестская уния 1596 г. Исторические причины события / Ответ.ред. Б.Н.Флоря. – М., 1996.

¹⁴ Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і гезепа Берестейської унії. – Львів, 2000. – С. 111-116; 184, 301, 305.

¹⁵ Piechnik L. Początki Akademii Wileńskiej. 1570-1598. – Rzym, 1984; Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600-1655. – Rzym, 1983.

заходи щодо унії. Перший період (до 1588 р.) добре вивчений у літературі і не потребує докладного висвітлення, тому тут обмежимося лише окремими заввагами. Відродившись у 40-х рр. XVI ст. на території Польщі, унійна ідея як ідея рівності католицизму і православ'я, набуває в 60-х рр. зовсім іншого змісту у зв'язку з рішучим наступом Контрреформації. С.Гозій, пізній Б.Гербест та інші єзуїтські ідеологи проповідує думку про укладення унії шляхом механічного переведення православ'я у католицизм (план так зв. "анексійної" унії). Проте проекти 60-80-х рр. залишились нереалізованими з різних причин (у них, зокрема, не брала участі ієрархія руської церкви). Як слушно наголошує В.Ульяновський, на цьому етапі єзуїти зробили досить вагомий внесок лише в теоретичне обґрунтування унійної ідеї, висунули конкретні пропозиції щодо її реалізації та впливали в потрібному для них дусі як на римську курію, так і на королівську владу¹⁶. Гадаємо, що цей висновок сьогодні вимагає певних коректив, оскільки факти доводять активну діяльність єзуїтів (особливо у 80-х рр.) у роботі з конкретними особами з середовища вищого католицького кліру, а також вищої православної магнатурії, які в 90-х рр. стали чільними учасниками унійного руху. Велася також певна робота з деякими ієрархами Київської митрополії, наприклад, з Кирилом Терлецьким (ці факти вже давно стали хрестоматійними). Дуже влучно про форми цієї підготовчої (місійної?) роботи єзуїтів сказано у праці С.Заленського: П.Скарга і єзуїти "дали імпульс унії, інсценували її у короля, нунція, підготували ґрунт, поволі призвичаїли до неї русинів і громадську думку, вказували дорогу польському урядові й руським владикам..., і школами, казаннями, і місіями щорічно відривали віровизнавців схизми"¹⁷.

Найбільшу увагу дослідників (і це закономірно) приковувала діяльність Б.Гербеста, А.Поссевіно та П.Скарги, які найбільш послідовно обстоювали ідею інкорпорації православ'я в католицизм. Зокрема, постаті П.Скарги присвячено величезну кількість літератури¹⁸.

---

¹⁶ Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн. 2. – К., 1994. – С. 160.

¹⁷ Zalewski S. Op. cit. – Т. 1. – S. 554.

¹⁸ Тут назвемо найголовнішу (серед спеціальної): Rychcicki M.J.A. Piotr Skarga a jego wiek. – Т. 1, II. – Kraków, 1850; Стельмашенко М.А. Политическая деятельность

Незважаючи на непопулярність поглядів єзуїтів у православному середовищі Речі Посполитої (передусім через засудження православ'я як меншовартісної церковної схизми), варто визнати, що вони все ж таки справили значний прогресивний вплив на визрівання унійної ідеї серед православних. Ідеться, зокрема, про думку Петра Скарги щодо збереження в руській церкві східного обряду, яка лягла в основу берестейської програми руської церкви. Принагідно зауважимо, що не з усіма оцінками поглядів знаменитого єзуїта, які висувуються істориками, можна погодитись. Так, наприклад, М.Дмитрієв стверджує, що вимога П.Скарги про відмову від руської мови в літургії – це лише засіб прилучення русинів до європейської культури, перебудови всієї системи освіти¹⁹. Перебільшення значення програми П.Скарги для розвитку культури православних загалом характерне для польської історіографії. При цьому завжди варто пам'ятати, що програма П.Скарги, незважаючи на велику її увагу до русинів, так і не вийшла за межі контрреформаційних ідей Речі Посполитої, далеких від заasad рівності обидвох гілок християнства. Слід також взяти до уваги, що перше видання програмного твору П.Скарги “Про єдність Божої Церкви” (1577 р.) уміщувало підрозділи “Про блуди в руському набоженстві” і “Про причини занепаду руської церкви”, які було, крім характерної зміни назви праці, усунуто з другого видання

Петра Скарги // Университетские известия. – К., 1903. – № 2. – С. 81-149; № 3. – С. 151-199; Яновский Л.В. Политическая деятельность Петра Скарги // Университетские известия. – К., 1905. – № 7. – С. 1-55; Sygański J. Działalność ks. Piotra Skargi na tle jego listów 1566-1610. – Kraków, 1912; Tretiak J. Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii Brzeskiej. – Kraków, 1912; Grabowski T. Piotr Skarga na tle katolickiej literatury religijnej w Polsce wieku XVI. – Kraków, 1912; Tazbir J. Piotr Skarga. – Warszawa, 1962; tenże, Piotr Skarga. Sermierz kontrreformacji. – Warszawa, 1983; tenże, Skarga Piotr // Polski Słownik Biograficzny. – T.XXXVIII/1. – Warszawa-Kraków, 1997. – S. 35-43; Juźny R. Księdza Piotra Skargi SJ widzenie Wschodu chrześcijańskiego // Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. – T. 2. – Przemyśl, 1994. – S. 69-75; Obirek S. Wizja Kościoła i państwa w kazaniach ks. Piotra Skargi SJ. – Warszawa-Kraków, 1994; Гудзяк Б. Криза і реформа. – С. 111-116. Дмитрієв М. Концепції унії в церковних і державних колах Речі Посполитої кінця XVI ст. // Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. Матеріали Перших “Берестейських читань”. Львів, Івано-Франківськ, Київ, 1-6 жовтня 1994 р. Ред. Б.Гудзяк, співред. О.Турій. – Львів, 1995. – С. 47-58.

¹⁹ Дмитрієв М.В., Флоря Б.Н., Яковенко С.Г. Указ. работа. – С. 76. На тлі згаданої літератури про П.Скаргу дивним є зауваження М.Дмитрієва, що в історіографії до нього ніхто повно не зміг проаналізувати програму єзуїта.

(1590 р.). Зникли, крім того, й ряд цікавих положень. Наприклад, у першому виданні говорилося: “А тобі, народе руський, показуєм, щоб не сподівався собі нічого доброго в руській і грецькій церкві і жодної в ній направи”, поки не відбудеться злука з намісником Святого Петра²⁰. Як слушно зазначив С.Обірек, становище церков подане Петром Скаргою в чорно-білих тонах²¹. На думку іншого авторитетного польського історика, з йогою справи церковної унії бачилася П.Скарзі переважно в застосуванні адміністративного тиску на православних²².

С.Плохій визнає вплив представників обох напрямків католицизму – гуманістичного і контрреформаційного на унійний процес русинів, що назагал, відповідає сучасним уявленням про Контрреформацію як Реформу католицької церкви, яка іншими, деколи навіть відмінними заходами досягла тієї ж гуманістичної мети, що й протестантська Реформація. Не зовсім логічним у цьому плані є авторський висновок про те, що після 1596 р. була реалізована саме контрреформаційна програма (А.Поссевіно та П.Скарги)²³, оскільки поглинення уніатської церкви католицькою, як відомо, не сталося.

У літературі наведено чимало фактів навернення єзуїтами православних, перетворення церков на костьоли і т.ін.²⁴ Хрестоматійними у цьому плані є події 80-х рр. у Полоцьку, коли двічі (1580 і 1584 рр.) маєтки 14 руських церков та монастирів передавалися новозаснованій єзуїтській колегії²⁵. Вочевидь, згадувані факти (як видається, не такі вже й поодинокі) все ж не домінували в діяльності єзуїтів. На Сході Європи вони втілювали в життя широку культурно-освітню програму. Досі вражає високий рівень єзуїтської освіти, який був привабливим для православної шляхти і магнатерії.

---

²⁰ На цю особливість неодноразово зверталась увага в літературі. Востаннє про це правильно писав С.Обірек. Див.: Obirek S. Wkład ks. Piotra Skargi w przygotowanie unii Brzeskiej // *Metraštis*. – Т. XII. – Vilnius, 1998. – С. 301-309.

²¹ Obirek S. Wkład ks. Piotra Skarga w przygotowanie unii Brzeskiej. – С. 306.

²² Tazbir J. Skarga Piotr // *Polski Słownik Biograficzny*. – Т. XXXVIII/1. – С. 37.

²³ Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн.3. Кінець XVI – середина XIX ст. – К., 1994. – С. 35.

²⁴ Chodynicki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny. 1370-1632. – Warszawa, 1934. – С. 229-230, 241.

²⁵ Harasiewicz M. *Annales Ecclesiae Ruthenae*. – Leopoli, 1862. – Р. 61-63; АЗР. – Т. 3. – № 143. – С. 284-286.

Як відомо, конкретний план практичних заходів щодо унії вперше обговорювався в серпні 1588 р. під час приїзду Єремії II, коли луцький католицький єпископ Б.Мацейовський консульгувався з І.Потієм. Участь у цих нарадах єзуїтського теолога з оточення єпископа засвідчена в його листі до нунція ді Капуа 28 серпня 1588 р.²⁶ Даний факт, як і деякі наступні, вже давно став хрестоматійним. Тут підкреслимо вирішальну роль Б.Мацейовського в підготовці польського єпископату до унії, який був одним із суб'єктів унійного процесу. Дослідники слушно наголошують на тому, що єзуїти працювали передовсім з латинською ієрархією, особливо з Б.Мацейовським, на позицію котрого найбільше вплинули Б.Гербест, П.Скарга та А.Поссевіно. В 1590-1591 рр. Б.Мацейовський перебував у Римі і вислав до Польщі П.Аркудія, який був тісно зв'язаний з єзуїтами і також вплинув на єпископа²⁷.

Існує також припущення, що й М.Рагоза з самого початку перебував під впливом єзуїтів²⁸. Проте Макарій (Булгаков), котрий одним із перших критично розглядав дане питання, висловив цілком справедливий сумнів в його вірогідності²⁹.

Подальші заходи єзуїтів початку 90-х рр. документально не зафіксовані. Проте добре відомо, що в нарадах 1594 р., зокрема торчинській 2-го грудня, брав участь Б.Мацейовський. Саме тоді до Берестя прибув єзуїт К.Нагай, один із палких проповідників унії, який мав контакти з лідерами руху³⁰. Згаданим часом датуються найбільш резонансні навернення єзуїтами православних магнатів. Так, у 1594-1595 рр. Каспар Нагай і Мартин Латерна навернули в латинство волинського і подільського князів Я.Заславського і П.Збаразького³¹.

---

²⁶ Theiner A. *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*. – Rome, 1863. – Vol. III. – N 46. – P. 41.

²⁷ Chodyncki K. *Op. cit.* – S.255-256, 272.

²⁸ М.Рихціцький висловив припущення, що М.Рагоза навчався у віленській єзуїтській колегії і тому його слід вважати учнем єзуїтів. Див.: Rychcicki M.J.A. *Op. cit.* – T. II. – S. 53.

²⁹ Макарій, митр. *История русской церкви*. – Т.9. – М., 1996. – С.269.

³⁰ Kumor B. *Rahoza Michał // Polski Słownik Biograficzny*. – 1987. – Т.30. – С.454.

³¹ Rostowski S. *Litvanicarum Sositatis Jesu Historiarum provincialium*. – Vilnae, 1768. – P. 185; Niesiecki K. *Herbarz Polski*. – Т. X. – Lipsk, 1842. – S. 93-94, 117; Викторовский П.Г. *Западнорусские дворянские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI и в XVII вв.* – Вып. 1. – К., 1912. – С. 47-48, 65.

Єзуїти в той час уважно стежили за настроями у православному середовищі і регулярно доповідали про це в Рим. Так, у тогочасній реляції львівських єзуїтів сказано, що православне суспільство не є єдиним (ішлося про 1594-1595 рр.), а митрополит Михайло вже думає про унію³². Докладна характеристика становища у руській церкві і розвитку унійних справ уміщена в листі П.Скарги до генерала єзуїтів К.Аквавіви, висланому 27 вересня 1595 р. Після викладу суто католицького бачення причин розколу в християнстві (звичайно, дуже однобічного), єзуїтський проповідник повідомляв про зародження унійної ініціативи ще у 1588-1589 рр. Очолював її Кирило Терлецький, який схилив на бік унії інших єпископів і митрополита. У листі також уміщена важлива інформація про те, що рішення про нагальний від'їзд делегації руської церкви до Риму було прийняте королем і його прелатами, тобто католицьким єпископатом (серед них згадується ім'я кардинала Ю.Радзивіла і апостольського нунція Г.Маласпіні). Важливо, що унія і тоді, за рік до Берестейського собору, тлумачилася П.Скаргою не інакше, як приєднання, вияв "покірності Святий церкві"³³.

У першій половині 1595 р. у Кракові вів переговори К.Терлецький, про що місцеві єзуїти були добре поінформованими³⁴. 17 липня 1595 р. до Кракова прибули (вже як уповноважені руської церкви) І.Потій та К.Терлецький, які привезли з собою остаточні умови унії, підписані на червневому соборі. Хід переговорів згадується в щоденнику краківського єзуїтського дому Св.Барбари (діаріуші Велевіцького). Зокрема, повідомляється, що в переговорах брав участь П.Скарга³⁵.

Наради в Кракові продовжились у першій половині вересня, коли вирішувалося питання про виїзд делегації руської церкви до Риму. Тут, у домі нунція, перебували і два єзуїтських теологи, серед котрих, як припускають історики, був і П.Скарга³⁶. На переговорах він палко обстоював необхідність прискорення від'їзду делегації до

---

³² Halecki O. Unia brzeska... – S. 90.

³³ Lysty ks. Piotra Skargi z lat 1566-1610. – Kraków, 1912. – N 124. – S. 260.

³⁴ Див. про це докл.: Тимошенко Л. Угода з Ватиканом чи з Польщею? // Пам'ять століть. – 1996. – № 3. – С. 113-120.

³⁵ Wielewicki J. Dziennik spraw domu zakonnego oo.Jezuitów u ś.Barbary w Krakowie // Scriptores Rerum Polonicarum. – Kraków, 1881. – T. VII. – S. 203.

³⁶ Likowski E. Op. cit. – S. 128; Chodynicki K. Op. cit. – S. 308-309.

Риму і умовляв короля видати єпископам 600 зл. на подорож³⁷. Краківські єзуїти не забарились відзначити й дату від'їзду делегації – 26 вересня 1595 р., яка, крім того, отримала рекомендаційні листи. Петро Скарга намагався переконати римську курію, що в жодному разі не можна втрачати нагоди, якої чекали 500 років. На його думку, потрібно також вплинути на короля для здійснення патронату над уніатськими владиками, оскільки загроза з боку бунтівників-схизматиків є дуже серйозною³⁸. Після від'їзду делегації Б.Мацейовський і П.Скарга мали намір податися до К.Острозького, щоб переконати його в необхідності унії, але їх візит з невідомих причин не відбувся³⁹.

У листопаді 1595 р. був написаний меморандум А.Поссевіно (атрибутований і датований О.Галецьким, котрий вперше опублікував джерело) до кардинала П.Альдобрандіні, у зв'язку із подорожжю делегації до Риму. Зупинившись у Падуї, І.Потій та К.Терлецький побували в єзуїтській колегії, де тоді перебував А.Поссевіно⁴⁰. Нагадаємо, що саме він ще раніше рекомендував курії встановити безпосередні листовні контакти з руською ієрархією. Тепер він знову наголошував на значенні просвітницької діяльності єзуїтів і висловлював оптимізм у зв'язку із можливою регіональною унією, яка могла б стати засобом до навернення всього православного Сходу. Для цього необхідно постійно турбуватися про владик-уніатів, прийняти їх до сенату, заснувати декілька шкіл для молодих русинів і навіть для московитів, залучити до цих справ нунція Д.Маласпіну⁴¹.

У Римі, окрім офіційних заходів прийняття унії, спеціальна комісія аналізувала привезені делегацією умови згоди. Добре відомі коментарі до них, зроблені експертами, – невідомого іспанського кармеліта і також іспанця, домінікана Джоана Сарагоси де Гередія⁴².

---

³⁷ Wielewicki J. Op.cit. – S. 203; Chodynycki K. Op. cit. – S. 304.

³⁸ Lysty ks.Piotra Skargi z lat 1566-1610. – N 124. – S. 259-621.

³⁹ Chodynycki K. Op. cit. – S. 312.

⁴⁰ Halecki O. Izidore's tradition // *Analecta OSBM.* – Romae, 1963. – Vol. IV (X). – P. 29.

⁴¹ Ibid. – P. 30-31.

⁴² Про зауваження експертів див.: Патрило І. ЧСВВ. Артикули Берестейської унії // *Записки ЧСВВ.* – Рим, 1996. – Т. XV (XXI). – С. 59, 90; Мончак І. Берестейська ідея Київської Церкви // *Богословія.* – Рим, 1988. – Т. 52. – С. 76-80.

Проте мало хто згадує, що спочатку артикули унії переглядав знаменитий теолог-єзуїт кардинал Франциск Толедо. У буллі папи Климента VIII “*Magnus Dominus*” від 23 грудня 1595 р. повідомляється, що прохання руського єпископату, за завданням папи, вивчалися кардиналами – членами головних органів курії (Св.Римської Конгрегації і Загальної Інквізиції), куди входили, звичайно, провідники єзуїтів⁴³. Так, з 5 кардиналів була створена спеціальна комісія, до якої входив згаданий кардинал Толедо. 28 листопада відбулося її перше засідання⁴⁴, про котре, на жаль, ширшої інформації не збереглося. Висновки експертів, як відомо, подіяли на папських кардиналів і теологів. Висловлені застереження (дуже конкретні щодо деяких пунктів) були настільки важливими, що кардинали навіть просили Іпатія Потія та Кирила Терлецького переписати деякі артикули⁴⁵.

Після повернення делегації з Риму активність єзуїтів зростає. Все помітнішу роль відіграє П.Аркудій (грек-католик, виховець єзуїтів), який регулярно звітується перед генералом єзуїтів П.Аквавіною (20.06.1596 р., 10.11.1596 р., 20.03.1597 р. і 25.07.1597 р.). У листі від 20.06.1596 р. він, зокрема, повідомив про повернення делегатів до Польщі і теплий прийом у короля⁴⁶.

Безпосередньо перед Берестейським собором до Луцька прибув К.Нагай, який протягом двох місяців разом із Б.Мацейовським готувався до події. Сюди ж, до замиської резиденції у Кам'янці, прибули єпископи-уніати, котрі за одними даними прийняли тут католицький символ віри, а за іншими – “генеральну сповідь” від К.Нагая. Було відслужено руську літургію в латинському костюлі з проповіддю К.Нагая по-польськи і латинську в руській церкві, яка закінчилась казанням по-руськи⁴⁷.

Згідно з реляцією єзуїтів віленської колегії, митрополит М.Пароза по дорозі до Берестя затримався у Вільні, де радився з єзуїтами

---

⁴³ *Documenta unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600)*. (далі – DUB). – Romae, 1974. – N 145. – P. 220.

⁴⁴ *Ibid.* – N 131. – P. 185.

⁴⁵ Rabikauskas P. *Unijos etapas Romoje (1595 m. pabaiga – 1596 m. pirmoji pusl.)* // *Metraštis*. – T. XII. – Vilnius, 1998. – S. 285.

⁴⁶ DUB. – N 216. – P. 314-316.

⁴⁷ Halecki O. *Od Unii Florenckiej do Unii Brzeskiej*. – Lublin-Rzym, 1997. – T. 2. – S. 230.

у справах унії, а також просив їх молитви за щасливий кінець собору⁴⁸. Саме тоді, на нашу думку, йому було надано інструкцію єзуїтів. Опублікована ще 1842 р. Й. Лукашевичем⁴⁹, вона неодноразово привертала увагу дослідників⁵⁰. Хоч публікатор і не датував документ, проте він чітко вказав на його походження: це був витяг із листа віленської єзуїтської колегії до М. Рагози. Макарій (як також і М. Грушевський) не сумнівався в автентичності документа і датував його 1596 р., “незадовго перед Берестейським собором”⁵¹. Найбільше сумнівів і застережень щодо автентичності інструкції висловив А. Дем’янович⁵², правильно, утім, спостерігши, що якщо джерело й адресувалося єзуїтами митрополиту, воно залишилося цілком “безплідним”. Частина дослідників використовувала інструкцію некритично, вважаючи, що вся руська ієрархія була лише знаряддям у руках єзуїтів. М. Рагоза, начебто, одержавши інструкцію, виконав її майже повністю. На нашу думку, все було якраз навпаки: митрополит не дуже поспішав виконувати поради єзуїтів, які рекомендували призначити, за зразком католицької церкви, свого коад’ютора, а також заміщувати вакантні посади вірними митрополитові, переважно незнатними людьми і т.д. В інструкції чітко простежуються обіцянки митрополитові матеріальних благ, підтримки короля, католицької церкви, поради звільнитися від світського патронату. Велика увага зверталась також на просвіту

---

⁴⁸ Ibid. – S. 230-231.

⁴⁹ Łukaszewicz J. Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie. – T. I. – Poznań, 1842. – S. 70-72.

⁵⁰ 1867 р. уривок джерела навів М. Костомаров (Костомаров Н. Южная Русь в конце XVI века // Собрание сочинений: Исторические монографии и исследования. – Т. III. – Спб., 1867. – С. 134-135). 1874 р. інструкцію видрукував у перекладі російською мовою П. Куліш (Кулиш П. А. История воссоединения Руси. – Т. 1. – Спб., 1874. – С. 254-258). Досліджували його відомі історики (Макарій, Грушевський), навіть слухачі Київської Духовної академії (Лебединцев Ф. Взгляд на унию, бывшую в Юго-Западной России. 1851 г. – Институт рукопису ЦНБ НАН України ім. В. Вернадського. – Ф. 304. – Спр. 179. – Арк. 20 зв. – 21 зв.). В XIX ст. незнання документа сприймалось як ігнорування “невигідних” джерел (Р.Д. [С. Рудницький] (Рец.) Ks. Biskup Edward Likowsky sufragan poznańsky. Unia Brzeska (1596). – Познань, 1896 // Записки НТШ. – Т. XIX. – 1897. – Бібліографія, С. 20). Останнім, здається, хто вірив в існування джерела, був М. Грушевський (Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. V. – К., 1994. – С. 417, 554).

⁵¹ Макарій, митр. Указ. праця. – С. 269, 408, прим. 472.

⁵² Дем’янович А. Указ. работа. – С. 271-272.

молоді. Якщо єзуїти в цій інструкції щось і нав'язували М.Рагозі, то це організаційну структуру і модель католицької церкви, її дисципліну та освіту.

Діяльність єзуїтів на Берестейському соборі у жовтні 1596 р. є чи не найскладнішою науковою проблемою. Стара історіографія досить в'їдливо іронізувала з приводу того, що на соборі верховодили саме єзуїти⁵³, а Петро Скарга був його "генеральним секретарем"⁵⁴. Єзуїти – П.Скарга, К.Нагай, М.Латерна і Ю.Раб – дійсно були учасниками собору як теологічні експерти католицьких єпископів, але ще К.Левицький, аналізуючи склад учасників, не міг з'ясувати першоджерел, із яких ці свідчення взяті⁵⁵.

Головним джерелом до історії уніатського Берестейського собору в жовтні 1596 р. є праця Петра Скарги "Берестейский соборъ и оборона его", яка дала підставовий матеріал для історіографії XVII-XVIII ст., у тому числі й єзуїтських хроністів М.Кояловича та С.Ростовського, а також протестанта А.Венгерського. Цікаво, що сам Петро Скарга засвідчив присутність на соборі, окрім себе, лише Юстина Раба. Його ім'я в джерелі згадується лише один раз і тільки в польськомовному виданні. У руськомовному ім'я єзуїта, товариша Петра Скарги, випущене⁵⁶. У решті джерел про Берестейський собор єзуїти, крім П.Скарги, ніде не згадуються. Тим не менше, ще в XIX ст. в історіографії називалися імена усіх чотирьох єзуїтів – учасників собору, без вказівки, зрозуміло, на джерело інформації. Лише в другій половині XX ст. завдяки зусиллям Оскара Галецького ситуація дещо прояснилась. Участь у соборі М.Латерни і К.Нагая засвідчується листом К.Нагая до генерала єзуїтів Аквавиви від 20.01.1597 р., який зберігається в римському архіві єзуїтів⁵⁷.

---

⁵³ Критику цих ненаукових поглядів подав О.Сушко. Див.: Сушко О. (Рец.) Политическая деятельность Петра Скарги. Сочинение удостоенное Историко-Филологическим факультетом золотой медали. – Вольнослуш. свящ. М.А.Степашенка (кїївські Университетские Известия, 1902, IX. 1903, II-III, стор. 209 // Записки НТШ. – Т. LIV. – 1903. – Бібліографія, С. 13-53.

⁵⁴ Франко І. Іван Вишенський і його твори // Франко І. Зібр. тв. у 50-ти т. – Т. 30. – С. 80.

⁵⁵ Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski a Unia Brzeska 1596 r. – Lwów, 1933. – S. 175.

⁵⁶ Русская историческая библиотека. – Т. 19. – Пгб., 1903. – Стб. 215, 216.

⁵⁷ Halecki O. Od Unii Florenckiej do Unii Brzeskiej. – Т. 2. – S. 230; Krajcar J. Op. cit. P. 150-151.

Досі не з'ясованою залишається і участь єзуїтів у соборових діяннях, передусім їх повноваження. Єдиним свідченням скерування їх на собор на сьогодні є реляція нунція кардинала Гаetano від 5.10.1596 р., який повідомляв римську курію, що в ході його наради з королем було вирішено скерувати на собор П.Скаргу, Б.Мацейовського і Л.Сапегу⁵⁸. Історіографія до цього часу задовільняється загальною вказівкою про єзуїтів – теологічних експертів трьох католицьких єпископів – делегатів від апостольської столиці. Незрозумілим при цьому виглядає те, що число експертів було більшим за число делегатів – єпископів, які мали значно вищий рівень теологічної підготовки, ніж руський єпископат, і спокійно могли й самі вести дискусію.

Зауважимо також, що в літературі теми чимало наплутано при з'ясуванні питання, кого саме експертували єзуїти. Так, М.Рихціцький вважав, що М.Латерна та К.Нагай “товаришували” львівському архієпископові Д.Соліковському⁵⁹, те ж повторює і С.Заленський, додаючи, що П.Скаргу та Ю.Раба привезли королівські комісари, тобто світські делегати собору⁶⁰. Я.Крайцер писав, що П.Скарга також експертував королівських послів. Дивуючись навіть з присутності єзуїтів на соборі, автор висловив припущення, що вона зумовлювалася загрозою протестантів⁶¹. У літературі також неодноразово підкреслювалася яскравість позиції Петра Скарги, пояснювана тим, що він написав звіт собору, за що православні полемісти нагородили його титулом “дієписця” (Х.Філалет).

У перші дні роботи собору, який розпочався 6 жовтня, єзуїтські експерти не мали особливих обов'язків, оскільки зібрання відразу розкололось на два супротивних табори. Лише 8 жовтня П.Скарга прибув до православних з королівськими послами, які виголосили велику промову. Її авторство в літературі приписане єзуїтові. Опублікована в праці П.Скарги, передрукована в єзуїтських хроніках XVII-XVIII ст., вона добре відома в історіографії. Як зазначають історики, її аргументація щодо унії повторювала пропагандистські праці і виступи єзуїта. Проголосив промову,

---

⁵⁸ DUB. – N 226. – P. 335-336.

⁵⁹ Rychicki M.J.A. Op. cit. – S. 134.

⁶⁰ Załęski S. Op. cit. – T. I. – S. 557.

⁶¹ Krajcar J. Op. cit. – P. 150.

нібито, канцлер Лев Сапега. Дуже переконливі, з точки зору католицької еклезіології, аргументи П.Скарги не мали впливу на перебіг собору, хоча саме фіксація в джерелах “намови послів”, укладеної єзуїтом, дозволила ще Велевіцькому в щоденнику зазначити, що П.Скарга був на соборі дуже “діяльним”⁶². Ця ж думка стверджується в першому (з опублікованих) життєписі єзуїта⁶³. Того ж дня, після безуспішної промови послів, відбулася ще одна дискусія, цього разу – за безпосередньої участі єзуїта. Йдеться про досить відомий в історіографії факт виклику П.Скаргою на дискусію-бесіду князя К.Острозького, яка відбулася на очах у всього православного собору. Перервав її головуючий собору, протосингел Никифор⁶⁴. Зміст бесіди, невідомий історикам минулого, вперше опублікував О.Галецький (реляція про собор невідомого православного грека). Завдяки П.Скарзі, згадана бесіда тривала від 3 до 4 годин, на ній був присутній Олександр Острозький і обоє православних владик⁶⁵. Як свідчить джерело, П.Скарга знову був красномовним, аргументовано викладав мотиви унії, говорив про владу пап, пропагував догми західної церкви, викривав блуди православ’я.

Цікаво, що Никифор, який занепокоївся затягуванням дискусії, запропонував єзуїтові перенести її на православний собор і проводити з “ученими”, обізнаними в теології⁶⁶. Теологічна дискусія, яка могла б призвести до погодження суперечностей, так і не відбулася. Уніати на чолі з П.Скаргою, як бачимо, не змогли переконати православних. Не допомогли ні розповіді про батьківську любов папи до русинів, ні обіцянки грошової допомоги для навчання русинів. Очевидно, що гостра критика єзуїтом східних патріархів, акцентування на кризових явищах православ’я, що дуже помітно

---

⁶² Wielewicki J. Dziennik spraw domu zakonnego oo.Jezuítów u ś.Barbary w Krakowie. – S. 230.

⁶³ *Żywot świętobliwej pamięci w. ks. Marcina Laterny Soc. Jesu && wespół i żywot w. ks. Piotra Skargi Societatis Jesu.* – Kraków, 1673. – S. 44.

⁶⁴ Ектезис, або коротке зібрання справ, які відбувалися на партикулярному, тобто помісному, синоді в Бресті Литовському // *Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник док. і мат-лів.* – К., 1988. – С. 141.

⁶⁵ DUB. – N 229. – P. 352-353.

⁶⁶ Ектезис, або коротке зібрання справ, які відбувалися на партикулярному, тобто помісному, синоді в Бресті Литовському. – С. 141.

в його промовах, зробили свою справу. Митрополит Макарій уважав, що публічні дискусії на соборі не відбулися тільки тому, що вже було пізно⁶⁷. У відповіді православного собору, переданий уніатам увечері того ж дня, викладались аргументи, які перешкождали згоді. Серед них – вимога з'єднання зі всією східною церквою, патріархами, попереднього узгодження відмінностей в догматах та обрядах тощо. С.Заленський, який слушно помітив, що на соборах не дійшло до “розправ і диспутів”, писав, що на це не було ані часу, ані нагоди, оскільки з католицького боку конгрегація кардиналів обговорила умови унії ще 1595 р.⁶⁸ На нашу думку, делегати папи і короля взагалі не мали таких повноважень, що видно, зокрема, з попередніх нарад у Польщі.

У православній історіографії раніше чимало говорилося про безпосередній вплив єзуїтів під час собору на “двоєдушного” митрополита Михайла Рагозу. Зауважимо, що джерела не проливають на їх стосунки жодного світла. Як уважає О.Галецький, єзуїти на соборі віддавали перевагу методам переконання, а не сили⁶⁹. Це ж стосується й інших моментів діяльності чи радше бездіяльності уніатського собору. У літературі також висловлювалася думка про редагування П.Скаргою головного документа собору – “листа” (грамоти) Берестейської унії⁷⁰. Сказане залишається, назагал, найвірогіднішою гіпотезою, як і припущення про те, що одними із авторів документів Берестейської унії були Іпатій Потій та Михайло Рагоза⁷¹.

Цікавими є характеристики Петра Скарги, дані йому в тогочасних джерелах. Себе в “Берестейському соборі” він скромно називає “казнодією” короля⁷². Іпатій Потій в “Антиризисі”, услід за Х.Філалетом, називає його “дієписцем”⁷³. Православна полемічна література, звичайно ж, немало “потрудилася”, принижуючи єзуїта.

---

⁶⁷ Макарій (Булгаков) митр. – Указ. работа. – С. 361.

⁶⁸ Załęski S. Op. cit. – Т. I. – S. 557.

⁶⁹ Halecki O. Od Unii Florenckiej do Unii Brzeskiej. – Т. 2. – S. 230.

⁷⁰ Załęski S. Op. cit. – Т. I. – S. 557.

⁷¹ Тимошенко Л. Маловідоме з унійної діяльності Іпатія Потія. – С. 209. Його ж. Михайло Рагоза і Берестейська унія // Київська старовина. – 2000. – № 5. – С. 101.

⁷² РИБ. – Т. 19. – Стб. 216, 228.

⁷³ Pocięj H. Antirresis. Opracowali Janusz Byliński i Józef Długosz. – Wrocław, 1997. – S. 51, 268.

Проте і в ній є нотки об'єктивних оцінок. Так, в “Ектезисі” сказано про те, що Никифор іменував його на соборі “найславетнішим і найбільш красномовним” між єзуїтами в Польщі⁷⁴, а невідомий автор, учасник православного собору – “першим учителем короля”, сповненим “усяких богохульств”, “псевдоучителем” і “чорно-книжником”⁷⁵.

В останній день роботи собору, неділю, 10/20 жовтня 1596 р. відбулась урочиста служба в церкві Св. Миколая, на якій П. Скарга виголосив проповідь про єдність церкви, про щасливу згоду і Христовий спокій⁷⁶. Згідно з листом П. Аркудія до К. Аквавіві (10.11.1596 р.), це сталося в присутності “великої сили народу”⁷⁷. В анонімній оповіді про собор, яка належить православному авторі, сказано, що єзуїт читав проповідь по-польськи, але його ніхто не слухав⁷⁸. У згаданому листі до Аквавіві уміщене свідчення, що після собору К. Нагай повернувся до Луцька, де в латинській кафедрі відбулася святкова літургія за участю Кирила Терлецького, на якій проповідь по-польськи виголосив єзуїт⁷⁹.

Цим, власне, й вичерпуються свідчення про діяльність єзуїтів на Берестейському соборі. Залишається тільки додати, що в згаданому описі собору, опублікованому Лукашевичем, наведено легендарне свідчення про перший день роботи собору – службу в церкві Святого Миколая, під час якої Іпатій Потій з іншими владиками-відступниками повикладав православні антиминоси, замінивши їх якимось каменем і затим таємно впровадив єзуїтів.⁸⁰ Утім, схожих за змістом байок про чудеса під час унійних акцій розкидано чимало по наративних джерелах кінця XVI – XVII ст.

Підсумовуючи діяльність єзуїтів у підготовці і проведенні Берестейського собору, зауважимо, що вони, безсумнівно, були активними учасниками тогочасних подій, входили до складу польсько-

---

⁷⁴ Ектезис, або коротке зібрання справ, які відбувалися на партикулярному, тобто помісному, синоді в Бресті Литовському. – С. 141.

⁷⁵ DUB. – N 229. – P. 352.

⁷⁶ РИБ. – Т.19. – Стб. 228.

⁷⁷ DUB. – N 246. – P. 385.

⁷⁸ Łukaszewicz J. Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie. – Т. I. – S. 80.

⁷⁹ Krajcar J. Op. cit. – P. 151.

⁸⁰ Łukaszewicz J. Op. cit. – S. 77.

католицьких кіл, які разом з православною ієрархією довели розпочату справу до завершення. Тобто, вони були одним із суб'єктів унії.

У післяберестейський період єзуїти нічим особливим себе не проявили. О.Галецький дивувався, що ніхто з присутніх у Бересті єзуїтів, навіть такий активний як П.Скарга, не надіслав реляції про синод до Риму⁸¹. Вважається, що єзуїти продовжували належати до вірних прихильників та оборонців унії, підтримували уніатських єпископів, будували у своїх маєтках як католицькі костьоли, так і уніатські церкви. Вони також підтримували близькі стосунки з василіянами і уніатським духівництвом⁸².

У перші пособорові роки П.Скарга та І.Потій (єдина в ту пору літературна сила уніатів) виступали практично єдиним блоком, захищаючи правосильність уніатського собору переважно засобами літературної полеміки. Крім того, боротьба навколо унії розгорнулася і на сеймах, де уніати відчували постійну підтримку не тільки католицького єпископату, а й єзуїтських теологів, близьких до короля. Найяскравішим прикладом цього є сейм 1606 р., точніше "ніч єзуїтів" з 17 на 18 квітня, коли було зірвано прийняття сеймової конституції проти релігійних заколотів, яка була скерована на захист протестантів, але, що для нас особливо важливо, мала оголосити повне скасування унії. Участь Петра Скарги в цих подіях добре вивчена: коли 17 квітня стало зрозуміло, що згадана конституція буде прийнята, король уночі передав її проект в єзуїтський дім Святої Варвари, куди повернувся П.Скарга зі своїм сповідником. Єзуїти знайшли в документі пункти, які легалізували еретиків і, таким чином, суперечили католицькому сумлінню держави. Вночі П.Скарга обійшов усіх духовних senatorів, а також деяких земських послів. Уранці сейм був зірваний, що спричинило відому сандомирську конфедерацію⁸³. Сучасні польські історики вважають, що не варто довіряти інформації про даний епізод, уміщений у щоденнику Велевіцького, і Петро Скарга, таким чином,

---

⁸¹ Halecki O. Unia brzeska... – S. 76.

⁸² Likowski E. Op. cit. – S. 121; Obirek S. Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564-1668. – S. 255.

⁸³ Див.: Sobieski W. Nienawiść wyznaniowa tłumów za rządów Zygmunta III-go. – Warszawa, 1902. – S. 107-123.

діяв з власної ініціативи, тобто не за завданням короля⁸⁴. Я.Тазбір припускає також і можливість того, що король, свідомий непроступливості свого проповідника в питаннях віри, використав його для зриву переговорів з опозицією, аби приступити до мілітарного розв'язання проблеми⁸⁵.

Підтримка уніатів єзуїтами означала, зрозуміло, продовження полемічної критики прихильників православ'я. У цьому не було нічого дивного, адже й після Берестейського собору католицька церква не змінила свого ставлення до східного християнства, відмовляючи йому у забезпеченні спасіння людських душ поза межами католицької церкви. При цьому використовувалася (звичайно ж, з пропагандистською метою) будь-яка нагода.

Характерним у цьому плані є ставлення П.Скарги до відомого в історіографії листа-сповіді Кирила Лукаріса, залишеного ним у Львові наприкінці його другого візиту в Україну⁸⁶ у львівського католицького єпископа Д.Соліковського 24.01.1601 р. Цей лист засвідчував нібито прихильність східних патріархів до ідеї єдності церков і мав відтак резонанс у тогочасному релігійному житті на Сході Європи. Д.Соліковський передав копію П.Скаргі на краківському сеймі 1603 р.⁸⁷ 1610 р. лист був двічі опублікований П.Скаргою в книгах "Na threny u lament Theophilá Orthologá" і "Kazania przygodne" латинською і польською мовами, з розлогіми коментарями. У першій праці увагу привертає вже сама назва розділу: "XIII. Лист як заповіт і визнання віри східних патріархів, Царгородського і Александрійського через їх посла Кирила Лукаріса". П.Скарга сверджує тут автентичність листа, оригінал якого зберігався в архіві львівської капітули. Далі єзуїт пригадав, що він зустрічався з К.Лукарісом на Берестейському соборі 1596 р., на якому той начебто дивився "у великому мовчанні на зрадника Никифора" і вже тоді бачив, що Русь поєретичилась. Отже, бачимо,

---

⁸⁴ Див.: Wisner H. Zygmunt III Waza. – Wrocław, 1991. – S. 123.

⁸⁵ Tazbir J. Skarga Piotr // Polski Słownik Biograficzny. – S. 40-41.

⁸⁶ Див. про це докл.: Тимошенко Л. Другий (таємничий) візит Кирила Лукаріса в Україну // Історія релігій в Україні. Матеріали IX Міжнар. конфер. 11-15 травня 1999 р. – Кн. II. – Львів, 1999. – С. 169-172.

⁸⁷ Завитневич В.З. Палинодия Захарии Копыстенского и ее место в истории западно-русской полемики XVI и XVII вв. – Варшава, 1883. – С. 221.

що П.Скарга представляв позицію К.Лукаріса на соборі не тільки неоднозначною, а й ніби майже пасивно опозиційною. Однак жодним іншим джерелом сказане не підтверджується.

Прикметно, що П.Скарга категорично оголосив листа (у передмові і післямові) “визнанням правдивої віри” і представив погляди К.Лукаріса, а також східних патріархів як “прагнення” до єдності⁸⁸. Нам уже доводилося писати про те, що у листі виразно простежується лише прихильність до ідеї єдності християнства. Можливість будь-якого об’єднання на початку XVII ст. К.Лукарісом відкидається як нереальна. Це була його власна позиція, а не його патронів – східних патріархів⁸⁹. П.Скарга фактично сфальсифікував висновки листа. Так, він навіть заявив, що К.Лукаріс погодився з католицькою точкою зору на розкол церков, згідно з якою Бог покарав греків за гріхи (відщепенство) неволею⁹⁰.

Такою ж симптоматичною є передмова до публікації листа в другій книзі. Тут П.Скарга вдається до іншого полемічного прийому: він подає, що лист нібито переконує в тому, що спасіння Господнє під греками є неможливим. Метою візиту К.Лукаріса в Україну 1600 р. була нібито допомога руському і волоському краям у справі церковної згоди⁹¹. Немає жодного сумніву, що лист Кирила Лукаріса був використаний П.Скаргою з пропагандистською метою.

На нашу думку, теза про безумовну прихильність єзуїтів до унії у поберестьейський період вимагає суттєвих коректив. Як і вся католицька церква, єзуїти так і не змогли визнати рівності західного і східного обрядів християнства. Так, коли ярославська конгрегація польської провінції ордену звернулася 1607 р. до генерала із запитанням про можливість прийняття уніатів до католицького обряду, той заявив, що це неможливо, оскільки кандидати “ніколи не були в латинському обряді”, окрім того, існує відповідна заборона папи⁹². Більше того, в XVII ст. єзуїти прагнули до запровадження

---

⁸⁸ Skarga P. Na threny y lament Theophilá Orthologá, Do Ruśi Greckiego Nabożeństwa, przestroga. – Kraków, 1610. – S. 107-108, 114-117.

⁸⁹ Тимошенко Л. Другий (таємничий) візит Кирила Лукаріса в Україну. – С. 171.

⁹⁰ Skarga P. Na threny y lament Theophilá Orthologá. – S. 117.

⁹¹ Skarga P. Kazania Przygodne, z innemi drobnieyszczmi pracami, o roznych rzeczach wszelákim stanom należących. – Kraków, 1610. – S. 378.

⁹² Obirek S. Jezuiti w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564-1668. – S. 255.

серед уніатів латинського обряду. Так, 1625 р. вони просили свого генерала, щоб той переконав папу в тому, що русинів потрібно схилати не до єдності з католицькою церквою, а до єдності в обряді, тобто до переходу в латинство⁹³. Єзуїти не зробили й жодних реальних кроків щодо допуску уніатських владик до сенату⁹⁴.

Доводиться констатувати також, що єзуїти так і не змогли впродовж XVI-XVII ст. змінити ставлення до себе православної спільноти Східної Європи, яка продовжувала відноситися на них з позиції відвертого несприйняття їхніх ідей і навіть ворожості. Саме така непримиренність простежується у “Треносі” Мелетія Смотрицького, який уперто не хотів бачити змін у посттридентському католицизмі, а в діяльності єзуїтів виокремлював лише паразитизм і жорстокість, підступність і віроломство (і це при тому, що письменник здобув освіту у Віленській єзуїтській колегії)⁹⁵. Іншу позицію, зрозуміло, займали уніатські письменники і публіцисти, але про їх скільки-небудь значний вплив на українське суспільство говорити не доводиться, адже в XVII ст. унія поширилася лише на Володимирщині, Белзщині та частково Волині. Поширенню згаданої ворожості до єзуїтів, вочевидь, сприяли й деякі їхні необачні методи виховання. В літературі описаний один із таких методів, який використовувався під час розігрування різноманітних процесій, церемоній, театральних вистав, коли в сцені Страшного суду перед Спасителем проводили не тільки єретиків, а й грецького патріарха, виставляючи його на загальне посміховисько⁹⁶. Неважко передбачити, що реакція православного суспільства, дуже консервативного у питаннях віри, була негативною.

Одним із незаперечних здобутків Берестейської унії є полемічна література з якісно новим конфесійно-національним забарвленням. Окрім безперспективних аргументів щодо вищості та богоугодності “своєї” церкви, полемісти затратили чимало зусиль

---

⁹³ Załęski S. OO. Jezuici we Lwowie. – Lwów, 1880. – S. 77.

⁹⁴ На це правильно звернув увагу ще Л. Яновський: Яновский Л.В. Указ. работа. – С. 79.

⁹⁵ Див. про це докл.: Яременко П.К. Мелетій Смотрицький. Життя і творчість. – К., 1986. – С. 42-43.

⁹⁶ Ястрбсов М. Иезуиты и их педагогическая деятельность в Польше и Литве // Труды Киевской Духовной Академии. – 1969. – Т. 1. – С. 283.

для доказів її руськості. Боротьба “Русі з Руссю” була значною мірою боротьбою за національну церкву. Конфесійна приналежність все більше ототожнювалася з національною (підпорядкування Мелетієм Смотрицьким конфесійного національному було радше винятком із загального правила: без православної віри немає руського народу)⁹⁷.

Зміна конфесійної приналежності (у даному випадку – на латинство чи уніатство) ототожнювалась у свідомості православної спільноти з утратою національної ідентичності. Тому, отже, теоретичні постулати єзуїтів та їх практика підтримки унії в пізньосередньовічній Східній Європі не мали очевидних перспектив.

---

⁹⁷ Див.: Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К., 1998. – С. 65-66.

2.4. ПЕРЕМИШЛЬСЬКИЙ ЄПІСКОП МИХАЙЛО КОПИСТЕНСЬКИЙ: ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

Михайло Копистенський – перемишльський православний єпископ у 1591-1609 рр. – відомий в історіографії передовсім як один із учасників унійного процесу середини 90-х рр. XVI ст. Прилучившись до унійної партії, він, проте, – рідко її залишив і вслід за львівським єпископом Гедеоном Балабаном перейшов до табору відкритих противників унії, очолюваного князем К.Острозьким. Дослідники історії церкви враховували, вочевидь, саме цю обставину, тому не виокремлювали його постать у середовищі православної опозиції, в якій виділялися яскравіші лідери, хоча, звичайно, завжди помічали перемишльського владику як одного із чільних діячів православного антисобору 1596 р. Саме цим пояснюється та обставина, що постать Михайла Копистенського не зібрала великої літератури. Більша увага, що цілком закономірно, приділялася його видатному родичеві – архімандритові Києво-Печерського монастиря Захарії Копистенському, авторові знаменитої “Палінодії” Незважаючи на сказане, Михайло Копистенський, який очолював перемишльський єпархіальний уряд в переломну добу Берестейської унії, заслуговує спеціальної уваги і, звичайно ж, нового осмислення.

ДОСВІД ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ

Оцінки діяльності єпископа (як і інших тогочасних ієрархів) мають витоки в полемічних творах кінця XVI – початку XVII ст. Православна література тактовно замовчувала його “похід” в унію або ж не помічала взагалі. Це характерно передовсім для Івана з Вишні, земляка владики, від гострого пера якого “дісталось” практично всім тогочасним ієрархам. В останньому своєму творі “Позорище мысленное” (1615/1616 р.) він восхваляє Перемишльську єпархію, яка стояла, на відміну від інших, твердо при православії. Іван Вишенський заповів усі оригінали своїх творів перемишльській церкві і навіть власне тіло по смерті¹.

¹ На це слушно звернув увагу Іван Франко. – Франко І. Іван Вишенський і його твори // Франко І. Зібр. тв. у 50-ти т. – Т. 30. – К., 1981. – С. 175. Згадане Франком закінчення твору “Позорище...”, на жаль, відсутнє в публікації І.Єрьоміна, який

Уніатська і католицька література, звичайно ж, єпископа засуджувала. Так, Іпатій Потій в “Антиризиси” абсолютизував рішення Берестейського собору 1596 р. проти Михайла Копистенського та Гедєона Балабана і зобразив їх як відщепенців, котрі не тільки відмовилися від добровільно прийнятої згоди, але й відреклися від Божої (тобто, римської) церкви і вступили в союз з єретиками, тому є “зрадниками”. Звідси випливала, на думку Іпатія, закономірність і правочинність викляття православних собором і відлучення їх від церкви². Петро Скарга, зі свого боку, також звинувачував Михайла Копистенського в зраді і наголошував на правосильності уніатського собору: “Хтожь имъ тотъ соборъ зложилъ? Никифоръ, чили Балабанъ, чили Копыстенский? Ни одинъ съ тыхъ. Зложилъ соборъ митрополитъ, за дозволеніємъ короля его милости”³. Треба сказати, що згадана полярність суджень про Михайла Копистенського мала вплив на всю подальшу історіографію, яка традиційно вирізнялася (в даному питанні) чіткими конфесійними симпатіями/антипатіями. Ситуація не змінилася і в ХІХ ст., з появою спеціальних праць на тему унії. Тут наведемо найхарактерніші оцінки цієї постаті, зазначивши, що більшість істориків (навіть у ХХ ст.) так і не змогла перебороти синдром “зради”

М. Бантиш-Каменський, автор першої спеціальної праці про унію, доводив правосильність викляття уніатів православними. Михайла Копистенського він згадує лише у зв'язку зі справою “бланкетів”, сфальшованих, начебто, уніатами⁴. У першій великій праці на тему унії, написаній М. Кояловичем, постать Михайла Копистенського проаналізована більш докладно. Так, він зупинився на юрисдикційних зв'язках між новопоставленим єпископом і митрополитом Михайлом Рагозою. Маючи в своєму розпорядженні

надрукував твір за рукописом Московського Державного Історичного музею, збірка Уварова. – Вишенский Иван. Сочинения. Подготовка текста, статья и комментарии И.П.Еремина. – М.-Л., 1955. – С. 211-220, 279.

² [Потій І.] Антиризись или апология противъ Христофора Филалета // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 3 (Русская историческая библиотека. – Т. 19). – СПб, 1903. – Стб. 843.

³ Берестейскій соборъ и оборона его. Сочиненіе Петра Скарги въ двухъ текстахъ: польскомъ и западнорусскомъ // Там само. – Стб. 320.

⁴ Бантыш-Каменский М. Историческое известие о возникшей в Польше унии... 1795 года собранное. (С издания 1805 г.). – Вильна, 1866. – С. 39. Автор, зрозуміло, користувався обмеженим колом джерел.

виданий в 1849 р. IV том “Актів Західної Росії”, дослідник простежив участь Михайла Копистенського в унійному з’їзді в Сокалі. Заслуговує уваги також його припущення, що саме Гедеон Балабан за намовою князя К.Острозького, схилив 1595 р. Михайла Копистенського на бік православ’я. Таким чином була сформульована концепція про те, що Михайло Копистенський знаходився “в тіні” подій і видатніших постатей⁵.

Видатний російський історик церкви митрополит Макарій (Булгаков) звернув увагу на деякі деталі біографії Михайла Копистенського, зокрема на поширювану чутку про його одруженість, напруження стосунків між владикою і митрополитом, а також львівським владикою. Заслуговують на увагу факти, наведені істориком, щодо участі єпископа в унійному процесі та його діяльності у поберестьєвський період⁶.

1853 р. у Перемишлі була опублікована праця Антонія Добрянського про перемишльських єпископів⁷, матеріал якої включений до пізнішої монографії про єпископат Перемишльської, Самбірської та Сяноцької єпархій⁸. Розділ про Михайла Копистенського є достатньо фаховим і залишається одним із кращих нарисів про єпископа. Дослідник коротко розглянув витoki шляхетського роду Копистенських, навів основні факти діяльності владики Михайла, узагальнивши відомий актовий матеріал, а також використавши архів Перемишльської капітули. Значна увага в нарисі приділена питанню про участь Михайла Копистенського в унійній акції. Дослідник відзначив “незвичайну твердість і спокій духа та глибину пастирської любові” владики, який продовжував виконувати пастирські обов’язки до кінця життя, незважаючи на екскомунікаційне рішення Берестейського собору і попередження короля. Як і інші автори, А.Добрянський помилково датував смерть єпископа 1610 роком.

---

⁵ Коялович М. Литовская церковная уния. – Т. 1. – Спб, 1859 – С. 100, 127, 307.

⁶ Макарий, митр. (Булгаков). История русской церкви. – Кн. 5. – М., 1996. – С. 281, 286, 293, 322-323; Кн. 6. – М., 1996. – С. 149, 164, 201, 205, 223, 494.

⁷ Добрянский А. Короткая вѣдомость историческая о епископахъ русскихъ в Перемишлі от собора въ Берестѣ р. 1594 до введенія уніи въ єпархіи Перемыской р. 1691 // Перемышлянинъ на годъ 1854. – В Перемишлі, 1853. – С.1-101.

⁸ Добрянский А. История епископов трех соединенных епархий, Перемышльской, Самборской и Саноцкой от найдавнішихъ времен до 1794 г., по источникамъ сочиненная. – Львов, 1893. – С.9-18.

До історії Перемишльської єпархії та постаті Михайла Копистенського звернувся автор першої великої праці з історії уніатської церкви – єпископ Юліан Пелеш, який, щоправда, спирався на праці митр. Макарія, М. Кояловича, А. Добрянського та ін. У порівнянні з останнім, дослідник не вніс у вивчення постаті нічого нового. Праця, проте, цікава тим, що він сформулював тезу про підпорядкованість Михайла Копистенського політиці Львова⁹. Згадана концепція стала домінуючою в історіографії XIX–XX ст.¹⁰

У другій половині XIX ст. були опубліковані основні джерела до біографії єпископа: грамота на заснування братства в містечку Солі¹¹, лист до рокошан Зебжидовського на Люблінський з'їзд¹², грамота на заснування братства в м. Комарне, листування з львівським братством у справі перемишльської школи¹³.

Певний поступ у дослідженні проблеми зробив С. Голубев, який, навівши текст листа Михайла Копистенського від 1 липня 1592 р., у коментарях до нього спростував поширену в літературі думку (П. Куліш та ін.) про бездіяльність єпископа. Дослідник звернув увагу на відомі в науці факти про увагу Михайла Копистенського до шкіл і братств, боротьби з католиками та уніатами та ін.¹⁴

Дуже цінні матеріали до діяльності Михайла Копистенського опублікував наприкінці XIX ст. львівський історик Антоній Прохазка, зокрема протест владики у справі унії (серпень 1595 р.), а також три грамоти перемишльського католицького єпископа Вавжинця (Лаврентія) Гослицького, які характеризують стосунки між православними і католиками єпархії у перші поберестейські

---

⁹ Pelesz J. Geschichte der union der ruthenischen Kirche mit Rom. – Erster Band. – Wien, 1878. – P. 118.

¹⁰ Див. напр. Szaraniewicz J. Patriarchat Wschodni wobec kościoła ruskiego i Rzeczypospolitej Polskiej z źródeł współczesnych. – Kraków, 1879. – S. 60.

¹¹ Памятники, издаанные временною комиссиею для разбора древних актов. – Т. IV. – К., 1859. – № 1. – С. 1–7.

¹² Maciejowski W. A. Piśmiennictwo Polskie, od czasów najdawniejszych aż do roku 1830. – Т. III. – Warszawa, 1853. – S. 223–226.

¹³ Monumenta Confraternitatis Stawropigianae Leopoliensis. Ed. dr. W. Milkowicz (далі – MCSL). – Т. I. – Leopoli, 1895. – № 215, 242, 243, 244. – P. 334–339, 363–364, 373, 413–414.

¹⁴ Голубев С. Материалы для истории западно-русской церкви (Приложение к 1-му тому сочинения: Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники). – Т. 1. – К., 1883. – С. 29–31.

роки¹⁵. Велику увагу дослідник приділив Перемишльській православної єпархії доби Берестейської унії, зокрема постаті Михайла Копистенського. Опубліковані ним біографічні матеріали про родину Михайла (вперше в історіографії наведено імена його батьків, братів та дружини) мають велику наукову цінність. На підставі вивчення актових книг Перемишльщини та Сяноччини А. Прохазка показав усю складність становища єпископа в своїй єпархії, складні стосунки з окремими шляхтичами та міщанами Перемишля і Самбора, а також з братством м.Городка. Значне місце в його праці посідає унійна тема, зокрема показ суперечностей із львівським єпископом Гедеоном Балабаном та митрополитом Михайлом Рагозою. Незважаючи на великий відсоток наукової новизни праці А. Прохазки, не зі всіма його висновками можна погодитися. Найбільше вражають тенденційні характеристики перемишльського владики. Наведемо їх повністю. Отже, в авторському баченні владики Михайло – “сутяжник”, “симонок”, “святотрадіє”, “жонатий”, “обкладений цензурами і клятвами митрополита, патріархів”, людина “великої неотесаності і грубості”, “без віри і шані”, “підлий”, нарешті – “явний ворог католицизму”, який “гаряче піднімав гасло схизми”¹⁶. Очевидно, справедливим є припущення про нещирість участі Михайла Копистенського в унійному процесі та схожість зі становищем Гедеона Балабана. Проте інші висновки, дуже категоричні, вказують на велику конфесійну заангажованість автора (наприклад, він зображує майже як ангела ініціатора унії Кирила Терлецького, незважаючи на те, що той покрит себе “невмирущою” славою інтригана і кон’юнктура)¹⁷.

¹⁵ Prochaska A. Z dziejów unii Brzeskiej // Kwartalnik Historyczny. – 1896. – Т. X. – S. 522-576.

¹⁶ Ibid. – S. 549, 551, 564, 567, 569.

¹⁷ Очевидно, саме за категоризм в оцінках діячів унії, С. Рудницький назвав статтю А. Прохазки “анекдотичною історією відносин руської церкви до Риму”, вказавши й на інші вади дослідження. – Р.Д. [Рудницький С.] Antoni Prochaska Z dziejów unii Brzeskiej // Kwartalnik Historyczny. – 1896. – Т. X. – S. 522-576 // ЗНТШ. – Т. 19. – 1897. – Бібліографія. – С. 23-26. Іван Франко протиставляв тенденційній статті А. Прохазки праці німецького дослідника А. Брікнера: “Се є критичний суд дійсного вченого, не теолога, яким у своїм ювілейнім викладі в Львівським Товаристві історичним пробував бути др. А. Прохаска” – Ів. Фр. [Франко І.] A. Brückner. Die russisch-litanische Kirchen-union und ihre literarischen Denkmäler (Archiv für slavische Philologie, XIX Bd. 183-201). Spory o unię w dawnej literaturze (Kwartalnik Historyczny, t. X, 578-644) // ЗНТШ. – 1898. – Т. 21. –

Звертався до постаті Михайла Копистенського і М.Грушевський. В "Історії України-Руси" він торкався обставин його поставлення на владитство, стверджуючи, що під час виконання владних обов'язків він залишався одруженим¹⁸. Історик не зробив, проте, ширших узагальнень діяльності єпископа.

П.Жукович звернув увагу на різницю в датуванні королівської грамоти на перемишльське владитство, наданої Михайлові Копистенському, у двох її варіантах. Він також торкнувся участі владики в Берестейському соборі, наголосив на окремих фактах його діяльності на поч. XVII ст.¹⁹ Як і М.Грушевський, дослідник не вдався до якихось характеристик постаті.

У 20-50-х рр. XX ст. на особу Михайла Копистенського мало звертали увагу. Перервали цю завісу "замовчання" Л.Соневицький, М.Рехович та О.Галецький.

В енциклопедичній статті М.Реховича наведено основні факти життя і діяльності Михайла Копистенського, на підставі відомої літератури і джерел. Автор висловив припущення, що Михайло Копистенський прилучився до унійної акції, можливо, під впливом Кирила Терлецького. Причиною його вагань був конфлікт між ним та Гедеоном Балабаном з львівським братством. Автор зупиняється також на пастирській діяльності єпископа після Берестейського собору, проте він помилково датує його смерть 1610 роком.

Маловідомою в історіографії питання (в польській та російській – зовсім невідомою) залишається праця українського історика в діаспорі Л.Соневицького про єпископат Перемишльської і Холмської єпархій²⁰. На жаль, авторові не вдалося використати у всій повноті джерельний та історіографічний матеріал, досі нагромаджений наукою. Тому його трактування постаті Михайла Копистенського не є ні вичерпним, ні завершеним (наприклад, він

Бібліографія. – С. 17. На певну односторонність публікації документальних матеріалів А.Прохазкою вказував і М.Грушевський. – Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. V. – К., 1994. – С. 571.

¹⁸ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. V. – С. 571-572.

¹⁹ Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.). – СПб, 1901. – С. 112, 355, 398, 489.

²⁰ Соневицький Л. Український єпископат Перемишльської і Холмської єпархій в XV-XVI ст. // *Analecta OSBM.* – Romae, 1954. – Vol. II (VIII). – Fasc. 1-2. – P. 23-64; Romae, 1956. – Fasc. 3-4. – P. 348-392.

повторює помилкову дату смерті єпископа). Цікаво і важливо, що Л.Соневиський звернув увагу на архіпастирську діяльність єпископів і зробив загальні висновки щодо їх діяльності. Так, він зауважив, що освіта перемишльських владик була невисокою; вони були шляхтичами, але перед висвяченням не посідали державних урядів; порушувалися канонічні норми при обсадженні кафедри. Назагал, кандидати на кафедру були невідповідними до виконання архіпастирських функцій і занедбували, відтак, свої безпосередні обов'язки. Єпископи, отже, не відіграли видатної ролі в житті церкви, хоч і намагалися всіма доступними їм засобами захистити права своєї церкви та вірних.

1982 р. у Варшаві вийшла праця М.Бендзи про Перемишльську єпархію у котрій багато місця, зрозуміло, присвячено Михайлові Копистенському²¹. Автор подав нарис єпархії напередодні та в добу Берестейської унії, акцентувавши на протистоянні католицької і православної церков. М.Бендза характеризує Михайла Копистенського передовсім як енергійного адміністратора церковних дібр, а також прихильника розвитку шкільництва. У період Берестейської унії він став, разом із Гедеоном Балабаном, захисником православ'я. Під таким кутом зору подано основні факти боротьби православних проти спроб запровадження унії в єпархії. Автор правильно вказав, що дійсною датою смерті Михайла Копистенського є період до 30 травня 1609 р., хоча на сторінках книги двічі неправильно вказано хронологічні межі його урядування (1591-1610).

Чи не останнім з дослідників характеризував діяльність єпископа С.Набиванец, який подав досить виважені оцінки, зроблені, щоправда, на підставі порівняно невеликого кола літератури²².

Поза увагою дослідників залишилася цікава рукописна історіографічна пам'ятка 30-х рр. про рід Копистенських, яка зберігається в Центральному державному історичному архіві України

---

²¹ Bendza M. *Prawosławna Diecezja Przemyśka w latach 1596-1681. Studium historyczno-kanoniczne.* – Warszawa, 1982.

²² Nabywaniec S., ks. *Diecezja przemyska obrządku wschodniego w okresie sporów prawosławno-unickich // Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa.* – T. 3. – Przemyśl, 1996. – S. 39-40.

у Львові²³. Вона складається з двох умовних блоків. Перший (більший) уміщує докладні витяги до історії роду з “Актів гродських і земських”, тобто вже з відомого, опублікованого матеріалу. Друга являє собою рукопис незакінченої праці “Причинки къ генеалогіи галицко-русскихъ родовъ (Родъ Копистенскихъ)”.

Ця частина несподівано обривається на подіях кінця XV ст., але має вставку, написану на іншому папері, іншим чорнилом та, можливо, й іншою рукою (додаток до основного тексту про село Копистно). Вона закінчується початком рукопису “Захарій Копистенскій” (також на іншому папері й іншим почерком). Цікаво, що в розрізі нашої теми рукопис становить певний інтерес лише в узагальненні інформації про родинний маєток Копистенських. Автор помилково називає дату смерті єпископа.

Завершуючи історіографічний огляд питання, доходимо висновку про відсутність спеціальної праці про життя та діяльність Михайла Копистенського, в якій би було узагальнено існуючий матеріал, опублікований в різний час. До цього часу не знаходить задовільного наукового пояснення його участь в унійній акції в 1594 – 1595 рр. та відхід від неї. Досі не простежена його архіпастирська діяльність. Відсутня й узагальнююча оцінка діяльності владики та його ролі в історії української церкви кінця XVI – початку XVII ст. Не до кінця вичерпано й матеріали архівних фондів, у тому числі й актових книг. Ставлячи своїм завданням ліквідувати окреслену лакуну в історіографії, ми прагнули передовсім якомога повніше використати потенціал опублікованих праць та свідчення джерел, ще не залучених до спеціальних розправ. Таким чином, інформативне поле даного дослідження складають різноманітні джерела – актові, церковні, епістолярія, полемічна література та ін.

---

²³ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 129. – Оп. 3. – Спр. 273. Виписки невідомого автора з документів та наукових праць з історії роду Копистенських. – 211 арк. 1931 р.

Дата народження Михайла²⁴ Копистенського досі залишається невідомою (щоправда, ніхто із дослідників так і не зробив спроби з'ясування цього). Відомо лише, що він походив із давнього шляхетського роду Копистенських, власників (дідичів) села Кописно (Копистно) на Перемишльщині, які титулувалися гербом “Леліва” На місці села в княжі часи існувало городище, відоме з актів XV ст. Найдавніші згадки села датуються початком XV ст. Так, 13.03.1415 р. землі були розмежовані між селами Кописно і Брилинці²⁵. У літературі усталено, що на початку XV ст. Кописно було спадковим маєтком дідичів Захарія, Левка та Малева²⁶, проте згаданий нами невідомий автор стверджує, що “протоплястою і родоначальником” роду був Йосиф Бідун, якому король Володислав Ягайло надав у 1408 р. Кописно як своєму слугі²⁷. Будучи вже власником села, Й.Бідун прийняв нове прізвище. Пізніше Копистенські в численних судових суперечках з сусідньою шляхтою посилалися на грамоту Володислава (наприклад, 13.11.1542 р.). Поступово рід розгалузився. Цікаво, що перші його представники в джерелах XIV-XV ст. називалися “з Кописно” і тільки наприкінці XV ст. з'являється прізвище “Копистенські”²⁸. У різній літературі в різний час висловлювалось чимало думок з приводу трансформації прізвища Копистенські та топоніма Кописно в українсько-та польськомовній традиціях. Для нас важливо те, що усталеними на сьогодні є форми “Кописно”, “Копистенські”

У середині – другій половині XVI ст. дрібнопомісна (загонова) Копистенська шляхта відіграє все помітнішу роль в суспільному

²⁴ А.Добрянський стверджує, без вказівки на джерело інформації, що єпископ до хіротонії мав світське ім'я Матвій (Добрянский А. История епископов трех соединенных епархий... – С. 1). Відкриття А.Прохазкою перемишльських судових актів 80-90-х рр. XVI ст. спростовує цю версію (Prochaska A. Z dziejów unii Brzeskiej // Kwartalnik Historyczny. – 1896. – Т. X. – S. 547-548). І до і після хіротонії єпископ іменувався Михайлом.

²⁵ Акты ЮЗР. – Т. I. – Спб, 1863. – С. 6.

²⁶ Купчинський О. Забуті та невідомі староукраїнські грамоти XIV – I половини XV ст. // ЗНТШ. – Т. 233. – 1997. – № 10. – С. 353.

²⁷ ЦДІАЛ. – Ф. 129. – Оп. 3. – Спр. 273. – Арк. 157.

²⁸ “Cuzma Kopistensky” – 11.1.1496. – Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej... – Т. XVII. – Lwów, 1901. – № 2802. – С. 323.

житті краю. Так, 16.10.1572 р. під ухвалою Вишенського сеймику підписався “Iwan Kopisteński”²⁹. І наприкінці XVI ст., в епоху бурхливих берестейських подій, шляхтичі Копистенські активно вступають на боці православних.

Відомо також, що Михайло Копистенський був сестринцем (племінником) свого попередника, померлого владики Арсенія Брилинського. Копистенські проживали тоді і в Кописному, і в Созані під Старим Містом. Як установив А. Прохазка, батько Михайла називався Федором (Федьком) і мешкав в Кописні (в результаті розподілу родинного майна поміж братами він отримав “три ролі з кількома хлопами”). Мати майбутнього владики називалася Гася, дядько – Ясько, тому родина Федька називалася ще Яськовою. Родина була великою: Михайло мав, крім сестер, вісьмох братів³⁰. Про походження Копистенських свідчить пізніше джерело – посьвята Памви Беринди шляхтичу Федорові Копистенському, який доводився племінником Михайлові, від 16 травня 1623 р. Тут стверджується “зацность и старожитность” роду, який одержав “вольності і прерогативи” від князя Лева і польських королів. Невипадково, в часи Беринди в родинному гнізді Копистенських зберігалися “Мітра і Кіупія”, тобто символи архієрейства і священництва. П. Беринда згадує видатних представників роду: Йосифа Бідуна, Самуїла і Авеса, а також Івана Копистенського, брата Михайла, котрий служив при дворі чотирьох польських королів і в чужих землях “забавлявся” лицарською справою³¹.

На можливий час уродин Михайла вказує полемічне джерело, а саме твір “Антиризис” Іпатія Потія, котрий полемізує з Христофором Філалетом з приводу правомірності використання католиками підписів двох владик, які не прийняли унії, характеризує їх (тобто Гедео́на Балабана і Михайла Копистенського)

---

²⁹ AGZ. – Т. XX. – Lwów, 1909. – № 5. – С. 4-7.

³⁰ Prochaska A. Op. cit. – S. 547.

³¹ Титов Ф. Приложения к первому тому исследования Типография Киево-Печерской Лавры. Исторический очерк (1606-1616-1721). – К., 1918. – С. 82, 84. У коментарі до твору автор справедливо вказує, що в ньому уміщено дуже цінні генеалогічні свідчення про рід Копистенських, які вирізняються на тлі “скудных и ошибочных” даних польських гербівників // Там само. – С. 85.

як “апостатів” і “відщепенців”. Виявляється, що Христофор Філа-лет, захищаючи львівського і перемишльського владик, протистав-ляв їх єпископам-уніатам. Вони вирізнялися передовсім тим, що були не тільки рівнею, а й “стояли” вище декотрих, “възглядомъ уроженя” і “възглядомъ летъ”³². Відповідаючи, Іпатій Потій не зміг цього заперечити, оскільки йшлося насправду про людей “учтивихъ”, “зацныхъ”, народжених у старожитних шляхетських родинах³³.

На жаль, стан дослідження біографій чільних діячів Берестей-ської унії, тобто тих єпископів, які підписали в Бересті унійний акт, не дозволяє точно говорити про їх вік. Найстаршим був, оче-видно, холмський єпископ Леонтій Пелчицький (ще 1577 р. він обійняв єпархіальний уряд), помер 1595 р. Далі йдуть митрополит Михайло Рагоза (народився близько 1540 р.) та Іпатій Потій (народився 1541 р.). Про час народження інших відомості взагалі відсутні. Діонісій Збируйський висвятився у єпископи 1585 р. (по-мер 1603 р.); Кирило Тердецький обійняв єпархію 1585 р. (помер 1607 р.); Йона Гоголь помер 1602 р., Григорій Герман – 1600 р. При-пускаємо, що Леонтій Пелчицький, Іпатій Потій та Михайло Ра-гоза були старшими від Михайла Копистенського, а Діонісій Зби-руйський, Кирило Терлецький, Йона Гоголь та Григорій Герман – молодшими. Визнаючи велику частку погрішності в такій системі підрахунку, припускаємо, що Михайло Копистенський міг наро-дитися приблизно після 1545 р., можливо в період 1545-1550 р. Обійнявши єпархію 1591 р., він мав, отже, 45-50 років. Для хіро-тонії в єпископи це був, очевидно, “молодий” вік, на що вказуєть-ся в листі патріарха Єремії: “молодий і має жону”³⁴.

Маловідомими залишаються дитинство та юнацькі роки Ми-хайла. Православна історіографія, уславлюючи рід, подає його представників як освічених і “любомудрих” у науках. Так, Памво Беринда стверджує, що Михайло Копистенський був номінований у єпископи саме за “своєї знаменитої годости науки” У родині в по-вазі були філософія й теологія, політика й етика, тому й з’явилися

---

³² Апокрисисъ. Сочинение Христофора Филалета в двух текстахъ, польскомъ и западнорусскомъ 1597-1599 года // ППЛ. – Кн. 2. (РИБ. – Т. VII). – ПТБ, 1882. – Стб. 1300.

³³ [Потій І.] Антиризисъ... – Стб. 867.

³⁴ Цит. за: Макарий митр. (Булгаков). Вказ. праця. – Кн. 5. – С. 281.

в ній богослови та проповідники³⁵. Оскільки Кописно досить близько розташоване від Перемишля, дослідники припускають, що Михайло навчався в Перемишлі. Йдеться, вочевидь, про міську парафіяльну школу, яка постала, очевидно, ще в XIII ст. Перша вірогідна писемна згадка школи при Перемишльській кафедральній церкві Івана Хрестителя датується 1477 р.³⁶ Розміщувалася вона на Владичу. Місцеве братство обов'язково мало опікуватися школою, так що, можливо, Копистенські навчалися і в братській школі. Саме про перемишльську школу клопотався владика Михайло на початку свого урядування. Не виключено, проте, що він міг навчатися і в сусідньому Добромилі (відстань від Кописна – 21 км), де знаходився відомий Добромильський монастир з обов'язковою школою та бібліотекою. Рівень освіти Копистенських був, назагал, достатньо високим. Їх найвідоміші представники, яких прославляв Памво Беринда, були добре обізнаними з іноземними мовами (Федір Копистенський знав німецьку та угорську, прославився своєю вченістю й Захарія).

З походженням та початковою освітою тісно пов'язане виховання майбутнього ієрея, яке, на нашу думку, нічим не відрізнялося від тогочасних моральних норм, усталених у шляхетському соціумі краю. А. Прохазка недвозначно вказує на низьку моральність братів Михайла, Грицька, Яхна, Васька, Демка, Фієтка Юзьков'ятів Копистенських, які 1581 р. вбили свого родича Лазаря Копистенського (справа зафіксована в перемишльському гродському суді 17.04.1581 р.). Судову тяганину було зініційовано сиротами Лазаря проти батька Федора Копистенського і його шести синів на чолі з Михайлом, а також проти Миська Брилинського та інших спільників. Позивачі незабаром забрали скаргу назад (очевидно, в родині дійшли згоди). Затим її поновили (скарга

---

³⁵ Титов Ф. Вказ. праця. – С.82.

³⁶ Bendza M. Op. cit. – S.38; Pelczar R. Szkolnictwo w miastach zachodnich ziem województwa ruskiego (XVI-XVIII w). – Rzeszów, 1998. – S.208. На думку В.Александровича, першою згадкою школи є 1548 р., під котрим в актових книгах згадується “ректор руської школи” Герасим. – Александрович В. Перша згадка про українську школу в Перемишлі // Жовтень. – 1986. – № 9. – С.104. Джерело інформації: ЦДІАЛ. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.24. – С.594.

зафіксована в перемишльському гроді 21.08.1581 р. від синів Лазаря – Романа та Івана)³⁷.

Загальновідомо, що Михайло Копистенський був одруженим і обійняв Перемишльську кафедру, не змінивши свого сімейного статусу³⁸, що, зрозуміло, не могло не викликати відповідної реакції в церкві та суспільстві. Саме цей факт використовувався в полемічній літературі та публіцистиці з метою ілюстрації кризових явищ церкви та обґрунтування необхідності реформ. Зрештою, одруженість ієрарха суперечила усталеним канонам східної церкви. Тривалий час дослідники довіряли в цьому питанні непрямым свідченням, викладеним у листі патріарха Єремії до митрополита Михайла Рагози (1591 р.) і в пізнішому листі львівського братства до патріарха (1592 р.)³⁹. Відкриття А. Прохаскою двох судових справ Михайла Копистенського з місцевою шляхтою (1.05.1591 р. – з Михайлом Літинським і 1590 р. – з Федьком Терлецьким) остаточно підтвердило, що номінат на Перемишльську кафедру мав дружину Анну і “потомство”, тобто дітей⁴⁰. Цікаву думку щодо одруженості перемишльських єпископів висловив Л. Соневицький. Так, він помітив, що з-поміж шістнадцяти ієрархів західноукраїнської церкви XVI ст. десятеро було в світському житті одруженими. У Перемишльській та Холмській єпархіях останніх десятиріч століття цей показник був ще вищим, виняток становив лише один єпископ – Арсеній Брилинський⁴¹. Отже, хоча це й було ознакою недотримання церковних канонів, проте маємо підставу стверджувати, що на периферії Київської митрополії склалася певна локальна традиція, з чим змирився місцевий соціум, у тому числі й вірні (невипадково, очевидно, Іван Вишенський оминув своєю увагою перемишльського і холмського єпископів).

Обставини та час номінації та хіротонії Михайла Копистенського добре вивчені. Королівська номінаційна грамота на Перемишльське

---

³⁷ Prochaska A. Op. cit. – S. 548-549.

³⁸ С. Набиванец побіжно зауважив, що напередодні номінації Михайло Копистенський був удівцем (Nabywaniec S. Op. cit. – S. 39), проте ми не знаходимо цьому твердженню джерельної підстави.

³⁹ Акты, относящиеся к истории Западной России (далі – АЗР). – Т. IV. – № 33. – С. 43.

⁴⁰ Prochaska A. Op. cit. – S. 548.

⁴¹ Соневицький Л. Вказ. праця. – Fasc. 1-2. – Р. 48.

єпископство була видана в Кракові 20.05.1591 р.⁴² П.Жукович звернув увагу, що в актах коронної метрики проставлена інша дата – 13.03.1591 р. Цим же числом датується і присяга (*iuramentum*) Михайла Копистенського⁴³. Можливо, йдеться про елементарну помилку, хоча, вірогідніше, єпископ був таки номінований у березні, а в травні він одержав на руки юридичне підтвердження. Звертаємо також увагу на те, що в судовому акті 1.05.1591 р. він титулується “*Nobilis Michael nominatus episcopus ritus greci*”⁴⁴. Про хіротонію існує непрозорий натяк – патріарх Єремія у травні 1591 р. не схвалював кандидатуру “сыновца” померлого єпископа, тобто Михайла Копистенського і не рекомендував його рукопокладати⁴⁵. Отже, у травні 1591 р. Михайло Копистенський був ще не висвяченим. Зрозуміло також, що залишаючись у шлюбі, Михайло Копистенський не ризикнув постригтися, як того вимагали церковні канони.

Відомо також про певні колізії навколо номінації єпископа. По-перше, він мав досить велику підтримку місцевої шляхти, яка схвалила його кандидатуру. По-друге, в процес заміщення вакантної посади втрутився львівський єпископ Гедеон Балабан, котрий після смерті Арсенія Брилинського отримав 12.03.1591 р. розпорядження Михайла Рагози відвідати Перемишльську єпархію⁴⁶. У пастирському листі-посланні духовенству Перемишльської єпархії Гедеон Балабан закликав до послуху⁴⁷. Дослідники вважають навіть, що Гедеон Балабан прийняв адміністрацію над Перемишльською єпархією, прагнучи стати митрополитом⁴⁸. Чи свідчило це про загострення стосунків між номінатом і львівським єпископом, сказати важко. Принаймні, пізніше Михайло Копистенський в листі до львівського братства вказує на “дивнии и неподобнии и неслушни рѣчи, отъ людей злыхъ такъ на мене, яко и на его

---

⁴² Оригінал на пергамені з королівською печаткою зберігається: Archiwum Państwowe w Przemyślu. – ABGK. – Sygn. 65.

⁴³ Жукович П. Вказ. праця. – С. 112.

⁴⁴ Prochaska A. Op. cit. – S. 548.

⁴⁵ *Diplomata Statuaria*. – Т. II. – Leopoli, 1895. – Р. 74-75.

⁴⁶ MCSL. – Т. I. – N 177. – Р. 283.

⁴⁷ АЗР. – Т. IV. – № 29. – С. 39.

⁴⁸ Prochaska A. Op. cit. – S. 546; Грушевський М. Вказ. праця. – С. 572.

милость Митрополита пастыря нашего змышленни...”⁴⁹. Відзначимо третю особливість номінації: протистояння патріарха Єремії, який рекомендував митрополитові не рукопокладати одруженого кандидата. Одночасно патріарх погрожував клятвою Гedeонові Балабанові, який вдався до фальсифікації патріаршої грамоти проти митрополита. Відзначаємо, що тимчасова адміністрація Гedeоном Балабаном Перемишльською єпархією могла обернутися на некористь справі, адже в таких випадках діяв припис: після смерті єпископа маєтності кафедри переходили у тимчасове володіння місцевого крилосу⁵⁰. Берестейський собор 1590 р., до слова, підтвердив прерогативи львівського крилосу. На жаль, джерельна інформація про крилос при Перемишльській кафедрі до початку 90-х рр. відсутня.

У таких, сприятливих і не дуже, обставинах навесні 1591 р. Михайло Копистенський обійняв єпархію. Дуже влучно сказав про це М.Грушевський: “...В ролі жонатого владика поставлений між неласкою патріарха й митрополита з одного боку, а інтригами Балабана, що хотів, здається, задержати єпархію в своїй управі й далі – з другого” Саме цим, на думку історика, пояснюється непевність становища Михайла Копистенського⁵¹.

Важливим є питання про місце Перемишльської єпархії, яку обійняв Михайло Копистенський, в ієрархічній структурі Київської митрополії. Чи могла вона та її єпископ претендувати, отже, на одну із провідних ролей у вирішенні справ Київської церкви? Михайло Копистенський, як і його попередники (починаючи з XV ст.), титулувався владикою “Перемиським і Самбірським” (Л.Соневицький звернув увагу на те, що в державних актах вживалася форма “vladica premisliensis”⁵²). Межі єпархії кінця XVI – XVII ст. залишалися незмінними, вона обіймала Перемишльську і Сяноцьку землі Руського воєводства, а також західні смужки Львівської землі, у тому числі й м. Городок під самим Львовом. До територіальної

---

⁴⁹ Цит. за: Коялович М. Вказ. праця. – С. 100.

⁵⁰ Див. про це докл.: Ситкевич А. Западно-русский крылос и его судьба в униатской церкви до половины XVIII в. // Гродненские епархиальные ведомости. – 1903. – № 4. – С. 41.

⁵¹ Грушевський М. Вказ. праця. – С. 572.

⁵² Соневицький Л. Вказ. праця. – Ф. 1-2. – Р. 64.

структури входили невеликі частини Любачівщини Белзького воєводства, Сондецький і Бецький повіти Краківського воєводства. Єпархія вступала також частково на південно-східні терени Сандомирського воєводства⁵³.

Як одна з найдавніших і найбільших структурних одиниць Київської митрополії, Перемишльська єпархія була висунута далеко на захід і знаходилась на межі етнічного і конфесійного порубіжжя Речі Посполитої, чи, як тепер прийнято стверджувати, знаходилась у зоні полікультурності. Майже співпадала з її межами однойменна римо-католицька дієцезія.

Чисельність парафій і вірних Перемишльської православної єпархії окресленого часу була доволі значною. У XVII ст. наводились такі цифри: 2,5 – 3 тис. парафій, 3 млн. вірних⁵⁴. М.Бендза нарахував у Перемишльській і Сяноцькій землях 607 парафій і відповідно 234 620 осіб людності⁵⁵. Римо-католицька церква посідала, зрозуміло, набагато менше. Значно меншою була сусідня Холмська православна єпархія, яка в період Берестейської унії налічувала лише 420-440 парафій⁵⁶. Проте інша сусідня Львівська єпархія обіймала (за даними на 60-80-ті рр. XVI ст.) 1043 парафії з людністю 313 тис. осіб⁵⁷.

Периферійність геополітичного розміщення єпархії впливала, вочевидь, на юрисдикційні зв'язки перемишльського єпископа з митрополитом, які були досить слабкими (київські архієпископи давно резидували в далекій Литві). Митрополити в XV-XVI ст. жодного разу не візитували Перемишльську єпархію. До слова, вони рідко бували й у Львові: чи не вперше в цей період Львів відвідав 1591 р. Михайло Рагоза. Давалася взнаки і давніша підлеглість місцевої єпархії львівському архієреєві (у 1371 р. під зверхність Галицької єпархії/митрополії входили Володимирське, Перемишльське і Холмське єпископства⁵⁸. Згадану обставину, вірогідно,

---

⁵³ Bendza M. Op. cit. – S. 95-98.

⁵⁴ Ibid. – S. 100.

⁵⁵ Ibid. – S. 101.

⁵⁶ Gil A. Prawosławna eparchia Chełmska do 1596 roku. – Lublin-Chełm, 1999. – S. 197.

⁵⁷ Кметь В.Ф. Львівська єпархія у XVI – на початку XVII ст. – Автореферат дис... канд. істор. наук. – Львів, 2001. – С. 14.

⁵⁸ Кметь В. Юрисдикційний статус та організаційна структура Галицької (Львівської) єпархії // Ковчег. – 2001. – Ч. 3. – С. 138.

добре усвідомлював Геден Балабан, претендуючи на початку 90-х рр. на Перемишльщину. Тож не дивно, що в буремні 90-ті рр. перемишльський владика знаходився в тіні свого сусіда і не відігравав (принаймні офіційно) провідної ролі у справах митрополії. Крім того, враховуючи також і приналежність теренів Перемишльщини до корони, сміливіше вів себе тут латинський єпископ, який проводив жорстку політику щодо православної церкви.

Важко сказати, якою мірою Михайло Копистенський усвідомлював другорядність свого становища в ієрархічній та геополітичній "субординації цінностей", яка склалася напередодні Берестейської унії. Знаємо одне: він переймався, як ніхто інший, внутрішніми справами єпархії, її намісництв, парафій та вірних. Обійнявши єпархію, Михайло Копистенський клопотався передусім про зміцнення її внутрішнього становища, передусім, захист маєтностей перемишльської кафедри. Кількість маєтків перемишльського й самбірського єпископа визначається за пізнішими джерелами. Так, за даними поборового реєстру 1628 р., єпархія посідала села: Начулка Велика (Владиче у Перемишлі), Смольниця, Лаврів, Спас, Страшевичі, Велюниця, Бусовисько (Вовковичі), перемишльські передмістя Микулинці, Владиче, Підзамче і юридика Вільче; частини в Луках і Созані біля Самбора, в Ніновичах біля Радимна, Шегинях і Грушовичах під Медикою, а також у Вітошинцях під Перемишлем (разом із резиденцією єпископа у Валяві це становило 11 сіл і 6 частин)⁵⁹. Це було набагато скромніше від власностей римо-католицької кафедри, яка мала в той же період місто Радимно, села Сполошів, Пнікут біля Мостиська, а також 5 сільських часток (на терені дієцезії були, крім того, маєтки холмської капітули, окремі села належали великим парафіям, чималими посіlostями володіли римо-католицькі монастирі)⁶⁰.

Михайла Копистенського турбувало покращення економічного підґрунтя функціонування церкви, він боровся також за обмеження світського патронату над парафіями. Так, наприклад, у листі до львівського братства 22.12.1592 р., критикуючи наміри

---

⁵⁹ Rejestr poborowy ziemi przemyskiej z 1628 roku. Wydali Zdzisław Budzyński i Kazimierz Przyboś // Polska południowo-wschodnia w epoce nowożytnej. Źródła dziejowe. – T. 1. – Cz. 1. – Rzeszów, 1997. – S. LV-LVI.

⁶⁰ Ibid. – S. LIV-LV.

Гедіона Балабана перебрати під свою владу єпархію, він вбачає в цьому загрозу церковним добрам⁶¹. М.Бендза влучно схарактеризував цей бік діяльності владики як “енергійну адміністрацію церковних дібр”⁶². Про це також красномовно свідчать судові процеси Михайла Копистенського з місцевою шляхтою. Так, уже в 1591-1592 рр. він судиться з Берестянськими за село Валяву, а в Перемишлі – за “Пиживський” дім і Михайлівську загороду з місцевою міщанською громадою (тяганина закінчилася 14.04.1595 р. перемогою єпископа). У 1596 р. він підкорився королівській волі, згідно з якою єпископський маєток Малковичі був обмінаний на с.Рудники в Мостиському старостві на вимогу польського шляхтича Дуниковського⁶³. Судився також з перемишльськими і самбірськими міщанами, зі Станіславом Святополком Болестрашицьким та ін.⁶⁴ Збереглася також судова справа між єпископом і перемишльським урядом щодо добра Вільче (1606-1613 р.)⁶⁵. Причому, враховуючи пізньосередньовічні норми моралі та співжиття у суспільстві, можна говорити, що він не вибирав засобів боротьби і вдавався деколи, як звичайнісінький феодал, до сили і грабунку.

НА ЧОЛІ БРАТСЬКОГО ТА ОСВІТЯНСЬКОГО РУХУ

У 80-90-х рр. XVI ст. розгорнули діяльність церковні братства. У стосунках з ними Михайло Копистенський показав себе непересічним архіпастирем. На час його хіротонії в єпархії вже діяли братства при дрогобицькій Хрестовоздвиженській церкві (відоме з 1556 р.)⁶⁶, при церкві Св. Трійці в Судовій Вишні (відоме з 1563 р.)⁶⁷, при Перемишльському кафедральному соборі (відоме ще до 1568 р.)⁶⁸

---

⁶¹ MCSL. – N 264. – P. 414.

⁶² Bendza M. Op. cit. – S. 75.

⁶³ Добрянский А. Вказ. праця. – С. 1-2.

⁶⁴ Prochaska A. Op. cit. – S. 549.

⁶⁵ ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 1003.

⁶⁶ Александрович В. Привілей перемиського архієпископа Антонія Радиловського для дрогобицького Хрестовоздвиженського братства з 1556 року // ДКЗ. – Вип. IV. – 2000. – С. 332-336.

⁶⁷ Арх. ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 6. – К., 1883. – С. 50-52.

⁶⁸ Александрович В. Нові факти з українського культурного життя у Перемишлі в XVI ст. // Перемиські дзвони. – 1994. – № 2. – С. 26-27.

і при дрогобицьких церквах Св. Юрія і Св. Параскеви (відомі з 1589 р.)⁶⁹ Враховуючи традицію своїх попередників, Михайло Копистенський сприяв заснуванню ще трьох братств: у Городку 30.08.1591 р.⁷⁰, в Комарному 2.02.1592 р. і в Солі 26.05.1600 р. Наголосимо, що жодний єпископ із сучасників Михайла Копистенського, за винятком Гедеона Балабана, не спричинився настільки до активізації братського руху⁷¹.

Про заснування братства в Городку та участі в цьому Михайла Копистенського говориться в грамоті-декларації місцевого братства церкви Благовіщення Пресвятої Богородиці: "за позволенієм єпископа нашего премышского господина Михаила"⁷². Стосунки з новозаснованим братством спочатку відверто не складалися. Стався інцидент, котрий, на думку А.Прохазки, був ознакою сильного опору владі митрополита⁷³. Я.Ісаєвич розглядав його у загальному контексті боротьби братств з єпископатом⁷⁴.

Розглянемо городоцькі події, простеживши їх розвиток за актами львівського градського суду. 17.05.1593 р. був унесений протест городоцьких міщан проти дій Михайла Копистенського⁷⁵. Тоді

---

⁶⁹ Ісаєвич Я. Джерела з історії української культури доби феодалізму. – К., 1972. – С. 20, 21.

⁷⁰ У статті М.Петрова про Гедеона Балабана уміщене помилкове твердження, зроблене на підставі некритичного прочитання праці митр. Макарія, яке приписує заснування братства в Городку львівському єпископові. – Петров Н. Львовский епископ Гедеон Балабан и его деятельность на пользу православия и русской народности в Галиции и юго-западном крае России // Памятники русской старины в западных губерниях, издаваемое с высочайшего соизволения П.Н.Батюшковым. – Вып. 8. – СПб, 1885. – С. 293.

⁷¹ Львівський єпископ Гедеон Балабан, який мав дуже складні стосунки з львівським Успенським братством, сприяв заснуванню братств: при церкві Св. Теодора з Тирона на Краківському передмісті Львова 1589 р. (Національний музей у Львові. Рк. 2774); в Адамківцях біля Бережан 1603 р. (Там само. – Рк. 2634); в Гологорах 1602 р. (Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім.В.Стефаника НАН України. – ІІІ, АСП-15); при Преображенській церкві в Могилеві 1605 р. (Петров Н. Вказ. праця. – С. 294); Святомиколаївського братства в Замості 1606 р. (Там само). Хрестоматійним вважається сприяння Гедеона Балабана заснуванню братства в Рогатині, з яким він не зміг налагодити співпраці.

⁷² MCSL. – Т. І. – № 197. – Р. 305.

⁷³ Prochaska A. Op. cit. – С. 550.

⁷⁴ Ісаєвич Я.Д. Братства. – С. 83.

⁷⁵ ЦДІАЛ. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 348. – С. 1076.

ж зафіксовано свідчення місцевого братства⁷⁶. 11.06.1593 р. подана позовна скарга проти місцевого священика⁷⁷. 28.06.1593 р. в повторній скарзі уточнювалося, що винуватцем справи є місцевий священик Попельовський⁷⁸. 9.10.1593 р. записаний документ, який уточнював і докладно тлумачив скаргу-позов городоцького архidiaкона Євстахія від імені митрополита Михайла Рагози проти намісника перемишльського єпископа в Городку отця Григорія Попельовського, у зв'язку зі скаргою братства церкви Благовіщення Пресвятої Богородиці⁷⁹. Ще один позов був поданий проти священика Івана⁸⁰. Третій – знову проти Михайла Копистенського⁸¹. 11.10.1593 р. справу закінчено⁸².

Виявляється, що ще 1592 р. єпископ Михайло Копистенський, приїхавши до Городка, викляв місцевого священика Павла, знеславивши його і братство (очевидно, той був братським священиком). На його місце поставив отця Івана, скинутого раніше з урядування (очевидно, братством). Тепер для о.Івана владики знайшов якійсь нові урядові підстави. Оскільки братство чинило опір, Михайло Копистенський наказав зламати замки до церкви і силоміць установив свою владу. Справа продовжилася 1593 р., коли місцеве братство поскаржилось на о.Григорія Попельовського, намісника владики, котрий у своїй церкві у жовтні проклинав братство (оскільки в Городку було ще дві церкви – Івана Хрестителя і Св.Миколая, важко з'ясувати, де служив о.Григорій), сприяв введенню отця Івана. Зрештою, у справу втрутився король, підтримавши Михайла Копистенського⁸³. Очевидно, що тільки в такий спосіб владики зміг установити в єпархії канонічну дисципліну, пішовши на значні поступки братствам.

Наступного року було засновано братство в Комарному при церкві Св. Петра й Павла (також неподалік Львова). Подія відома за оригінальною грамотою єпископа Михайла Копистенського від

---

⁷⁶ Там само. – С. 1077.

⁷⁷ Там само. – С. 1138.

⁷⁸ Там само. – С. 1153.

⁷⁹ Там само. – С. 1421-1422.

⁸⁰ Там само. – С. 1422.

⁸¹ Там само. – С. 1423.

⁸² Там само. – С. 1593-1596.

⁸³ Prochaska A. Op. cit. – S. 550.

2 лютого 1592 р.⁸⁴ Перед тим до єпископа звернулася громада міста. Задовольняючи прохання, владика благословив братство на життя за євангельськими апостольськими приписами, ученням святих отців, за законами Христової церкви, закликав до любові у вірі, бути милостивими в потребу “братиям недостаточствующим”, ублажати благих і карати непокірних, відлучати від церкви непокаяних. Архієрей докладно окреслив умови вступу до братства, періодичність зборів “як потреба і час прилучитися”, необхідність братської каси, вибори старших і т.ін. Некультурна поведінка вірних мала суворо каратися. Затверджувалися норми співжиття братчиків на засадах взаємоповаги і взаємодопомоги, переслідувалося хабарництво і пиятика, а також блудництво, здирство. Братчики зобов’язувалися ховати померлих братів через церкву, при “братській свічі” Певні приписи призначалися місцевому священику, який щороку мав відслужити чотири літургії за братство, – “за здравная и памятная”, за що братство мало сплатити два золотих. В обов’язок вірних, які сходилися до церкви чи в братство, відтепер входило шанувати книги Старого і Нового Заповіту, передання святих отців, славити Бога і себе в ньому в псалмах і духовних піснях, славити “въ сердцехъ вашиихъ господеві” Ці права і обов’язки передавалися міщанам “града Комарна” навечно. Причому архієрей зміцнив місцеву парафію, надавши їй мастки Лип’я і Бучал.

Слід окремо виділити дуже важливе розпорядження архіпастиря, яке регламентувало і систематизувало ведення церковного пом’яника. Нагадаємо, що схожий припис вперше згадується в грамоті патріарха Йоакима львівському Успенському братству (1.01.1586 р.)⁸⁵. Затим, очевидно, він увійшов до статутів усіх братств. Владика Михайло зобов’язував кожного братчика вписати до церковного пом’яника імена свого батька та матері і всіх померлих родичів, а священик зобов’язувався зачитувати пом’яник в пам’ятні і великі дні, визначені церковним уставом. За кожне

---

⁸⁴ Оpubліковано: MCSL. – Т. I. – N 215. – Р. 334-339. Оригінал зберігається в ЦДІАЛ. – Ф. 129. – Оп.1. – Спр. 181. Археографічну легенду див.: Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233-1799. – К., 1972. – № 728. – С. 363-364.

⁸⁵ MCSL. – Т. I. – N 80. – С. 117.

поминання усопших на літургії братство мало сплачувати по 18 грошів. Наголошуємо, що дане розпорядження мало в єпархії, з точки зору внутрішнього устрою, велике значення. Припускаємо, що приблизно відтоді в церквах стали заводитися загальні пом'яники, які виступають як єдиним масовим церковним джерелом епохи (до метричної реформи Йосифа Шумлянського було ще більше 150 років)⁸⁶.

Аналізуючи статут комарнівського братства, Я.Ісаєвич дійшов висновку, що він, переважно, повторює статут львівського. Але, окрім дрібних змін, в ньому з'явилися нововведення: клаузула про контроль братства над моральністю священника, а також право спротиву братства єпископові, якщо він поводить себе невластиво (яко ворог істини). З іншого боку, перемишльський владика пішов на ще одну значну поступку братству, під управу котрого передавалася ціла парафія⁸⁷. Владика також сподівався, що йому вдасться шляхом поступок уникнути конфліктів з братствами, які набули гучного розголосу у сусідній Львівській єпархії. Але, як відомо, такі конфлікти він мав, зокрема, у Городку, тому при заснуванні братства в Солі подібних поступок вже не бачимо. У такий спосіб (надаючи поступки чи відмовляючи в них) владика здійснював контроль над мирянським рухом, який набрав виразних організаційних форм братського.

На заснування братства в містечку Солі при церкві Св. Великомучениці Параскеви і Воскресіння Христового Михайло Копистенський видав грамоту 26 травня 1600 р.⁸⁸ Як і у випадку з Комарним,

---

⁸⁶ Нещодавно ми вивчили один із найдавніших дрогобицьких пом'яників – церкви Св. Трійці, який був започаткований в XVII ст. У джерелі виділяються аркуші, записані, можливо, наприкінці XVI ст. На початку пом'яника уміщено розпорядження священникові Св. Трійці щодо порядку та регламенту поминальних служб. Тут же наведена поминальна молитва з сктенією “За упокій” – Тимошенко Л. Пом'яник дрогобицької церкви Св. Трійці // ДКЗ. – Вип. V. – 2001 – С.276-309.

⁸⁷ Isajewicz J. Bractwa cerkiewne w diecezjach przemyskich obrządku wschodniego w XVI-XVIII wieku // Polska-Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. – Т. 3. – Przemyśl, 1996. – S. 67.

⁸⁸ Оригінал грамоти зберігався в архіві Почаївської лаври. Текст опубліковано: Памятники... – Т. IV. – К., 1859. – № 1. – С. 1-7. Прикметно, що в публікації грамоти давньоруський текст (півустав) супроводжується дуже довільним адаптованим російськомовним перекладом зразка XIX ст., який не витримує жодної критики. Окрім численних пропусків, невірно перекладено окремі слова, наприклад: слухний – “достойны”, правдивий умисел – “зрелое размышление”, крилос – “клир” і т.д.

до владики звернулися міщани з передміщанами, назагал – усі парафіяни місцевої церкви, добровільно і “умислом правдивим” Виходячи із засади, що справа є слушною і богоугодною, Михайло Копистенський порадився з духовенством і дав дозвіл на заснування братства. На початку грамоти уточнено, що він консультувався з крилосом кафедральної церкви. Архієрей заповідав (під Божою владою і душевною карою, клятвою отців семи вселенських соборів) міцно утримувати спільне братство в правдивій любові. В грамоті чітко вказана мета створення братства: духовна і душевна допомога вірним, обмеження лихослів'я, наклепів, поганої поведінки, порада у всіх необхідних справах, взаємна подяка. За порушення правил співжиття у братстві накладалося відповідне стягнення, переважно в грошовій формі. Узгоджувалися умови вступу до братства, правила виборів цехмістра, функціонування братської скарбниці, періодичність зібрань тощо. На відміну від комарівського братства, яке мало право вибирати двох або чотирьох старших братів, братству в Солі дозволялося обирати лише одного старшого. Назагал, дана грамота є значно меншою від попередньої. Наприклад, у ній жодним словом не згадано про священника та його стосунки з братством.

Безумовно, заходи Михайла Копистенського сприяли активізації діяльності братств, які виникали також і в сільських парафіях. Відомо, що в період урядування владики існувало братство в селі Біла (пізніший Потилецький деканат). У Перемишлі стало домінувати братство при церкві Св. Трійці⁸⁹. У проаналізованих грамотах простежується достатній рівень обізнаності архієрея зі Святим Письмом (часті цитати Євангелій) та рішеннями вселенських соборів. Тому висновок А. Прохазки про невченість владики не витримує жодної критики.

Таким же активним і зацікавленим виглядає ставлення Михайла Копистенського до освіти. Яскравою ілюстрацією цього (факт вже давно став хрестоматійним) є його піклування про вчителя (дидаскала) для перемишльської школи, в якій, вірогідно, навчався колись владики⁹⁰. При цьому він звернувся 1.07.1592 р.

---

⁸⁹ Isajewicz J. Bractwa cerkiewne w diecezjach przemyskich obrządku wschodniego w XVI-XVIII wieku. – S. 68.

до львівського братства, просячи прислати дидакала Александра або ж Симеона Гуньку⁹¹. Цікаво, що з таким же листом звернулося до львів'ян і перемишльське братство (міщанин Василь Панкович з братією), яке враховувало прохання свого верховного пастиря. Братчики вислали для цього до Львова диякона кафедральної церкви Дмитрія і його брата Григорія Ігнатовича⁹². Важливо, що владика піклувався, властиво, про навчання дітей грамоті, а саме – мистецтву, грецькій, латинській і слов'янській мовам (братчики у згаданому листі бажають мати “виправлення” училищ), оскільки перемишльська земля і повіт “зело оскудѣла”, а місцева шляхта бажала навчати дітей. Архієрей переймався при цьому піднесенням “благочестія” християнської віри. З відповіді львівських братчиків відомо, що вони виконали прохання і послали до Перемишля бажаного Александра, “дидакала правотѣрна и честна и благопотребна” (24.08.1592 р.)⁹³. Вже 30 серпня 1592 р. Михайло Копистенський дякує львівському братству за виконання його прохання заради загального спасіння во славу Божу і похвалу святої православної церкви. При цьому він повідомляє, що учитель Александр вже розпочав шкільне навчання. Одержавши благословення єпископа, він “насыщает во сѣх брашном душевным” Бачучи це, Михайло Копистенський дуже втішився, розуміючи велику потребу в “благословии” єпархії⁹⁴. Дидакал Александр згадується також в листі єпископа до львівського братства від 22.12.1592 р.⁹⁵, через нього єпископ передав листа львів'янам.

Другим фактом підтримки владикою шкільництва є згадана грамота комарівському братству. Для зміцнення церкви передавалась в управу церковна школа і шпиталь, аби братія тим “шафовали”

---

⁹⁰ Як ми зазначали, перемишльська школа була відома ще з княжих часів. У зв'язку з цим дивним виглядає припущення К.Харламповича, що Михайло Копистенський “завів” разом з братством школу в своїй єпархії. – Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века. – Казань, 1898. – С. 282, 364.

⁹¹ Джерело вперше опублікував С.Голубев, допустивши ряд пропусків (Голубев С. Вказ. праця. – № VII. – С. 29). У збірці документів львівського братства лист опублікований без згаданих недотягнень (MCSL. – Т. I. – N 233. – S. 363-364).

⁹² MCSL. – Т. I. – N 241. – S. 370/371.

⁹³ Там само. – N 242. – S. 372.

⁹⁴ Там само. – N 243. – S. 373.

⁹⁵ Там само. – N 264. – S. 413.

самі⁹⁶. Зауважимо, що відомість про братську школу в Комарному є, назагал, одним із найраніших свідчень про братське шкільництво, принаймні на Перемишльщині⁹⁷. Очевидно, правильно підсумував освітянську діяльність Михайла Копистенського К.Харлампович, котрий стверджував, що інші його сучасники, владики, не “вважали себе зобов’язаними особисто влаштовувати училища...”⁹⁸.

ПОХІД В УНІЮ. БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ СОБОР 1596 р.

Найдраматичнішою сторінкою життя та діяльності Михайла Копистенського був його похід в унію на стадії її підготовки, тобто в 1594-1595 рр. Зазначимо, що згаданий момент є передовсім свідченням діяльної участі перемишльського єпископа у вирішенні першорядних справ Київської митрополії. Відомо також, що в унійній акції він виступив у союзі з Гедеоном Балабаном. Як ми вже відзначали, на початку 90-х рр. стосунки сусідів були далеко не приязними (Гедеон Балабан мав претензії на Перемишльську єпархію, що підтверджується також інформацією з листа Михайла Копистенського до Львівського братства від 22.12.1592 р.). Очевидно, що джерелом недобрих чуток був сам Гедеон Балабан, який, сфальсифікувавши грамоту патріарха Єремії, вимагав призначення на Перемишльську єпархію іншої особи. Виразною при цьому є характеристика, яку дає Гедеонові Балабанові Михайло Копистенський: “Такожде маю на себе и на сию епископѣю лва велезубѣнаго, которыи завше извѣщает о мнѣ, где бы ихал, хотящи мя убити телесне а убивши хошет яко лев позрящи сию епископию” При цьому він порівнював себе з апостолом Павлом, котрий втікав від супостата, во ім’я слави Божої⁹⁹.

Зближення двох єпископів наступило в 1594 р., коли вони майже одночасно підписали унійні документи. У січні 1595 р. Гедеон Балабан скликав у Львові собор, який прийняв унійне рішення, проте Михайло Копистенський не приїхав до Львова, приславши

⁹⁶ Там само. – N 215. – S. 338.

⁹⁷ У працях Р.Пельчара про шкільництво Перемишльщини, на жаль, цей факт упущено. – Див.: Pelczar R. Szkolnictwo parafialne w ziemi przemyskiej i sanockiej (XIV-XVIII w.). – Warszawa, 1998; Pelczar R. Szkolnictwo w miastach zachodnich ziem województwa ruskiego (XVI-XVIII w.). – Rzeszów, 1998.

⁹⁸ Харлампович К. Вказ. праця. – С. 282.

⁹⁹ MCSL. – N 264. – S. 414.

намісника Йону. Визначальним було підписання Михайлом Копистенським унійної декларації Сокальського з'їзду 27 червня 1594 р. Щодо мотивів цього рішення, в літературі висловлювались різні думки. Єдиним свідченням при цьому залишається протест проти фальсифікації уніатами бланкетів у серпні 1595 р., в якій владику вказував на “обтяжливість” єпископів від митрополита, котрий за чиїмось оскарженням вислав листа до єпископів, відлучивши їх від виконання канонічних обов'язків¹⁰⁰. А. Прохазка, який опублікував цитовану протестацію, вважає, що була навіть спеціальна ухвала Берестейського собору в червні 1594 р., проти Гедеона Балабана і Михайла Копистенського¹⁰¹. Щодо цього, то згадане рішення митрополита не знаходить джерельного підтвердження. Очевидно, Михайло Копистенський діяв у річищі політики, яку проводив його сильніший сусід – Гедеон Балабан, унійні прагнення котрого були, як вважають дослідники, кон'юктурними. Так чи інакше, але під торчинською декларацією унії 2 грудня 1594 р., яку підписав митрополит, підпис Михайла Копистенського відсутній. Його присутність на Сокальському з'їзді традиційно відзначається як ознака діяльної участі при вирішенні важливих справ митрополії.

Припускаємо, отже, що рішення про перехід до табору уніатів визріло у Михайла Копистенського під впливом Гедеона Балабана і Кирила Терлецького, що підтверджується кількома джерелами. Так, у Густинському літописі проводиться думка, що саме Кирило Терлецький “прельстив” Гедеона Балабана і Михайла Копистенського (перший гнівався на патріарха за підтримку Львівського братства, другий попав у немілість до митрополита)¹⁰². У “Пересторозі” порядок “намовлянь” дещо інший: Кирило Терлецький схилив спочатку Іпатія Потія, затим – Гедеона Балабана і Діонісія Збируйського, а вже потім – Михайла Копистенського¹⁰³. Цінне свідчення у цьому плані вміщене в листі Петра Скарги від

---

¹⁰⁰ Prochaska A. Op. cit. – N 1. – S. 569.

¹⁰¹ Ibid. – S. 541.

¹⁰² Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою комиссиею. – Т. II-III. – Спб, 1843. – С. 371.

¹⁰³ [Анонім] Пересторога // Українська література XVII ст. /Бібліотека української літератури. – К., 1987. – С. 34, 35.

27 вересня 1595 р. Він стверджував, що ініціатор унійного руху Кирило Терлецький спочатку перетягнув на бік унії Михайла Копистенського і Гедеона Балабана, а ті, в свою чергу, залучили Михайла Рагозу та Іпатія Потія¹⁰⁴.

“Похід” в унію Михайла Копистенського, як і Гедеона Балабана, був недовготривалим. 1 липня 1595 р. Гедеон Балабан склав протест у справі фальшування унійних документів, у серпні акцію підтримав Михайло Копистенський¹⁰⁵, причому, він фактично скопіював текст протестації Гедеона Балабана. Цікаво, що у справі бланкетів фігурує також і ім'я попередника Михайла Копистенського Арсенія Брилинського. Так, на одній із чистих “мамрам”, яку ми досліджували в петербурзьких архівах, розміщено його підпис і печатку¹⁰⁶. Надання ж єпископами Кирилові Терлецькому чистих бланкетів підтверджується описом його майна 1596 р., в якому значиться і одна “мамрама” з підписами і печатками Кирила Терлецького, Михайла Копистенського, Гедеона Балабана і Діонісія Збируйського, які були учасниками Сокальського з'їзду у червні 1594 р.¹⁰⁷ Це ще одне підтвердження участі Михайла Копистенського в унійній акції. Цікаво, що на відміну від Гедеона Балабана, Михайло Копистенський не скаржився на підробку унійної грамоти чотирьох єпископів від 24 червня 1590 р., оскільки він тоді ще не був єпископом. У своїй протестації він оскаржував лише правочинність декларації Сокальського з'їзду. На нашу думку, він був просто втягнутий в акцію протесту, організовану князем К.Острозьким, у результаті тристоронньої згоди (самого князя, Гедеона Балабана і Львівського братства). Зокрема, ми не відкидаємо ні можливості інтриги з боку православних, ні вірогідності інтригування уніатів.

Таким чином, з серпня 1595 р. Михайло Копистенський перебуває в опозиції до унійної акції, і, разом з Гедеоном Балабаном, стає, фактично, на чолі православних. Незважаючи на це, підписи

---

¹⁰⁴ Listy ks. Piotra Skargi z lat 1566-1610. – Kraków, 1912. – S. 253-261.

¹⁰⁵ Див. докл.: Тимошенко Л. Справа про фальшування документів Берестейської унії: нові джерельні матеріали // ДКЗ. – Вип. IV. – 2000. – С. 337-347.

¹⁰⁶ Российский государственный исторический архив (РГИА). – Ф. 823. – Оп. 1. Д. 155. – Л. 1-2.

¹⁰⁷ Тимошенко Л. Справа про фальшування документів Берестейської унії. – С. 340.

обох єпископів під унійною декларацією від 12 червня 1595 р., яка була передана в Апостольську Столицю, фігурують в процесі прийняття унії в Римі. Так, у буллі папи Климента VIII “Magnus Dominus” про з’єднання Київської митрополії з Римською церквою, проголошеною 23 грудня 1595 р., перелічуються імена всіх єпископів, які брали участь в унійній акції. Цікаво, що спочатку в джерелі імена Михайла Копистенського та Гедєона Балабана в переліку уніатів не згадуються. Затим іде повний перелік єпископів, котрі підписали декларацію 1595 р. Ще раз цей перелік повторено в присязі Іпатія Потія, котрий виразив сподівання, що згадані владики схвалять унійне рішення і його ратифікують, а також складуть католицьке віровизнання. Те ж саме повторив Кирило Терлецький¹⁰⁸. У буллі папи від 23 лютого 1596 р. “Decet Romanum Pontificem” з самого початку подається повний перелік єпископів-уніатів, у тому числі й Михайла Копистенського¹⁰⁹. У бреве від 7.02.1596 р. Климент VIII дякував усім руським єпископам, які схилилися до унії, зокрема й Михайлові Копистенському¹¹⁰. Цікаво, що в листах римо-католицьким єпископам, відісланих з Риму того ж дня, у тому числі й перемишльському Вавжинцю Госліцькому та львівському Димитрію Соліковському, загально говорить про прийняття унії єпископатом руської церкви на чолі з митрополитом Михайлом (з них на Берестейський синод запрошувався лише львівський архієпископ)¹¹¹. Складається враження, що в Апостольській Столиці ще не відали про те, що львівський і перемишльський єпископи відмовилися від унійного задуму. Практично, до самого Берестейського собору у жовтні 1596 р. Апостольська Столиця не була поінформованою про те, що Михайло Копистенський залишився у православ’ї. Використання підписів Гедєона Балабана і Михайла Копистенського в Римі стало предметом пізнішої полеміки. Якщо Христофор Філалет вважав це неправомірним, то Іпатій Потій, посилаючись на їх підписи під

---

¹⁰⁸ Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600) (далі – DUB). – Romae, 1974. – P. 205, 208, 212, 216, 218, 219, 222, 223.

¹⁰⁹ Ibid. – P. 292.

¹¹⁰ Ibid. – P. 278.

¹¹¹ Ibid. – P. 281, 285.

декларацією 1595 р., вважав обох владик “апостатами” та “одьщепенцями”¹¹².

Під час Берестейського собору¹¹³ Михайло Копистенський входив, зрозуміло, до числа учасників православного, так званого антисобору, духовне коло котрого очолював протосингел константинопольського патріарха грек Никифор. До складу делегації від Перемишльщини входили також пани Михайло Літинський та Лукаш Боярський¹¹⁴. Джерельні свідчення діяльності владики на соборі досить короткі та непрозорі. Петро Скарга, автор історії собору з католицької перспективи, не заперечував того, що саме перемишльський і львівський владики “учинили” духовне коло собору¹¹⁵. Проте він, закономірно, заперечував правочинність “схажки” православних У перший день роботи собору, коли делегація православних повернулася ні з чим від уніатів, Михайло Копистенський виступив від імені православних керівників собору: “Тому що повернулися ті, що були від синоду послані, просимо їх велебності, нехай нам витлумачать: що за відповідь від тієї сторони прийняли?” Відповідав член депутації Ігнатій, пресвітер з Острога¹¹⁶. На жаль, інші виступи/промови владики джерела не фіксують.

Михайло Копистенський підписав “Аποfasis” – головний декрет православного антисобору про відступництво уніатів від Східної Церкви. Підпис владики знаходиться в ньому на п'ятому місці, після Никифора, Кирила Лукариса, митрополита Лукаша і Гедеона Балабана¹¹⁷. В анонімній реляції грека, учасника православного собору, так сказано про підписання джерела: “А нарано

---

¹¹² [Потій І.] Антиризисъ или апология противъ Христофора Филалета. – Стб. 705, 843.

¹¹³ Очевидно, участь Михайла Копистенського в соборі знаходилася під питанням, оскільки в листі Львівського братства до Стефана Зизанія 22 вересня 1596 р. повідомлялося, що він на собор не їде, а туди відправляється Гедеон Балабан. MCSL. – N 426. – Р. 736-738.

¹¹⁴ Боротьба Південно-Західної Росії і України проти експансії Ватікану та унії (X – початок XII ст.): Зб. док. і мат. – К., 1988. – № 102. – С. 140.

¹¹⁵ Берестейскій соборъ и оборона его. Сочинение Петра Скарги въ двухъ текстахъ: польскомъ и западнонорусскомъ. – Стб. 193, 195.

¹¹⁶ Ekthesis abo krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest romiasnym Synodzie w Brześciu Litewskim // ППЛ. – Кн. 3 (РИБ. – Т.19). – Стб. 337.

¹¹⁷ Там само. Стб. 373. Див. також порядок підписів в анонімній реляції про собор. – DUB. – № 227. – Р. 337.

зійшлися панове у пресвітлого князя Василя, а духовні у канцлера пана Никифора, і виразивши згоду на публічно виявлену опінію Синоду, кожний власноручно підписав згаданий канонічний вирок, співпробуючи його. Кожний зосібна приклав свою печатку, аби зі всією певністю і гарантією збереглося те, що зроблено”¹¹⁸. Синодальний універсал православного антисобору, котрим митрополит Михайло і єпископи-уніати позбавлялися сану, існує також і в іншій редакції¹¹⁹. Проте підписи під документом не збереглися. Ще в одній версії документ опубліковано з додатком “Що ся зась тычет...”, який закінчується підписами¹²⁰. Цікаво, що підпис Михайла Копистенського знаходиться тут на другому місці, після Гедеона Балабана. Того ж таки 9 жовтня собор прийняв протестацію проти унії, з іншим порядком підписів. На цей раз підпис Михайла Копистенського розміщено на шостому місці, після К.Острозького, супрасльського архімандрита Лавріна, Никифора Тура та Гедеона Балабана (четверта позиція також відведена Михайлові Копистенському як пинському (sic!) владиці)¹²¹. У цей же день була підписана інструкція православним депутатам, які відправлялися до короля. Підпис Михайла Копистенського тут знову стоїть на другому місці, після Гедеона Балабана¹²².

Уніатський собор, як відомо, відлучив православних від церкви. У головному документі собору – акті (грамоті) проголошення Берестейської унії, прийнятому 8 жовтня 1596 р., православні не згадуються жодним словом. 9 жовтня окремими грамотами були екскомуніковані Гедеон Балабан і печерський архімандрит Никифор Тур. І лише 10 жовтня було екскомуніковано Михайла Копистенського разом із Гедеоном Балабаном. Таким чином, Михайло Копистенський не “удостоївся” від уніатського собору окремої екскомунікаційної грамоти (Гедеон Балабан, до слова, був виклятий двічі). Серед обвинувачень, пред’явлених перемишльському владиці, заслуговують уваги такі: що православні владики, приїхавши на синод, не захотіли зібратися в церкві; противлячись

---

¹¹⁸ DUB. – N 229. – P. 357.

¹¹⁹ АЗР. – Т. 4. – № 104. – С. 141.

¹²⁰ Арх. ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 1. – К., 1859. – № 123. – С. 526-530.

¹²¹ Там само. – С. 531.

¹²² Там само. – № 122. – С. 516.

зверхній волі короля, а також митрополита, вони пішли до “непристойного” дому єретиків. Там вони чинили якісь “схажки”, допустили “литоргисать”, тобто відправляли службу спільно з єретиками. Затим всупереч королівській і митрополичій волі соборували з єретиками проти церковних прав і канонів, а саме: служили в чужій єпископії. За це, користуючись Божою зверхністю і соборною владою, митрополит і єпископи скинули Михайла Копистенського і Гедеона Балабана з духовних урядів (до переліку додано імена інших духовних православного собору). Вони всі проклинались і скидались зі своїх духовних столиць навечно, від імені Бога¹²³. Не вдаючись в полеміку щодо правосильності рішень обох соборів, зауважимо, що один із аргументів згаданої ухвали не витримує критики: церковний собор засуджував спротив королівській, тобто світській владі.

У міжконфесійній боротьбі, яка розгорілась після Берестейського собору, ім'я Михайла Копистенського згадувалося католицькою та уніатською стороною не дуже часто (частіше зверталася увага на Гедеона Балабана). Властиво, про “відступництво” від унії львівського і перемишльського єпископів Сигізмунд III був поінформований 19.10.1596 р. листом королівських делегатів на соборі. Повідомлялося також, що вони засідали разом з єретиками, за що були екскомуніковані митрополитом¹²⁴. У королівській грамоті, котрою визнавалися рішення уніатського собору від 15.12.1596 р., говорилося спочатку, що митрополит Михайло Рагоза з соратниками звертався з братерською милістю до Михайла Копистенського та Гедеона Балабана і їх товаришів, які колись самі добровільно приступили до унії, але тепер від неї відмовились. У вину їм ставилося, що вони проявили непослух митрополитові, залишили Дім Божий, тобто собор для засідань, злучилися з єретиками, потоваришували зі шпигунами та зрадниками-чужоземцями (греками), зібралися в єретицькій божниці і т.д. Деякі обвинувачення на адресу єпископів знову не витримують критики, оскільки свідчать про втручання світської влади у віросповідні

---

¹²³ DUB. – N 235. – P. 366-367.

¹²⁴ Kempa T. Nieznane listy dotyczące genezy unii brzeskiej (1595/1596) // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. T. XLIV – 2000. – № 20. – S. 127.

справи. Не говоримо вже про те, що вони звинувачувалися у виступі проти найвищої державної влади і, фактично, зраді своєї вітчизни Речі Посполитої. Вони оскаржувалися також за злість, упертість та навіть “закам’янілість серця” Відтак, враховуючи святобливість та богоугодність дій митрополита і його прихильників, які приступили до унії, схвалювалося соборове відлучення Михайла Копистенського та Гedeона Балабана від церкви. Наказуючи підданам Речі Посполитої схвалити рішення Берестейського собору, король рекомендував також, щоб їх не визнавали за єпископів (у всякому разі, категоричне скинення з владичих урядів у джерелі не простежується)¹²⁵.

Про позицію Михайла Копистенського на соборі (утім, як і інших православних) Апостольська Столиця довідалася з реляції Петра Аркудія генералові єзуїтів від 10.11.1596 р. Причому в джерелі висловлювалась досить ризикована ідея не тільки позбавлення єпископських кафедр православних владик, а й ліквідації Львівської православної єпархії (на підставі її створення, начебто, без санкції митрополита). Михайла Копистенського передбачалося позбавити владичого достоїнства як одруженого, а Перемишльську кафедру після цього передати уніатові¹²⁶.

Таким жорстким і непоступливим було ставлення Риму до православної опозиції, очолюваної в Київській церкві Гedeоном Балабаном і Михайлом Копистенським, в середовищі мирян – князем К.Острозьким. Варто погодитися з думкою С.Плохія про те, що в Римі не надавали особливого значення антиунійним настроям православних, а повідомлення такого роду тонули в переможних реляціях про Берестейський собор¹²⁷ Римську курію найбільше турбувала постать князя Острозького. Підтримувалися також претензії уніатів на Києво-Печерський монастир.

---

¹²⁵ DUB. – N 249. – Р. 388-392, польськомовна версія; N 250. – Р. 392-396 – руськомовна.

¹²⁶ DUB. – N 246. – Р. 385-386.

¹²⁷ Плохий С.Н. Папство и Украина. Политика Римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв. – К., 1989. – С. 80.

У літературі стверджується, що в післяберестейський період Михайло Копистенський зберігав силу духа і досить мужньо та спокійно продовжував виконувати архіпастирські обов'язки. Здавалося, що виклятий митрополитом і позбавлений королівської опіки ієрарх повинен був схилити голову. Проте цього не сталося. Впевненість владики ґрунтувалася на тому, що головуючий на православному антисоборі протосингел Никифор ще 11 жовтня 1596 р. благословив усіх вірних православ'ю священнослужителів, а Михайлові Копистенському та Гедеонові Балабанові надав повноваження архієреїв для всієї православної частини Київської митрополії¹²⁸. Князь К.Острозький радив після собору (грудень 1596 р.) львівському і перемишльському владикам захищатися на Вишенському сеймику, зокрема, вписати до реєстру посольських вимог церковні кривди¹²⁹. Міжконфесійна боротьба зосередилася в цей час у центрі, зокрема, її ареною надовго стали сейми. 13.04.1598 р. Сигізмунд III закликав обидві сторони для заспокоєння¹³⁰.

Вважається, що латинські єпископи в своїх єпархіях намагалися всіляко підтримувати унію, а дехто з них, як наприклад, Бернард Мацейовський, був її гарячим прихильником¹³¹. Сказане відноситься, передовсім, до тих єпархій, де унія утвердилася відразу: Володимирсько-Берестейська, Луцько-Острозька, Холмська та ін. Можна припустити, що ієрархи цих єпархій були, назагал, толерантними до руської церкви. Проте цього не скажеш, вочевидь, про перемишльського латинського єпископа Вавжинця Госліцького, хоча його постать виглядає досить привабливо на загальному тлі посттридентської церкви (наприклад, він був єдиним серед вищого кліру польського католицизму, хто виступив на захист

¹²⁸ АЗР. – Т. 4. – № 111. – С. 101.

¹²⁹ Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – К., 1990. – С. 59.

¹³⁰ Жукович П. Вказ. праця. – Т. 1. – С. 336.

¹³¹ Про ставлення латинського єпископату до унії див.: Kumor B. Episcopat łaciński wobec Unii Brzeskiej (1590-1632) // *Warszawskie zeszyty ukraiноznawcze*. – 4-5. Warszawa. 1997. – S. 76-91.

краківського університету проти натиску єзуїтів у 1589 р., за що не заслужив похвали в Римі)¹³². Маємо підстави стверджувати, що на теренах Перемишльщини стосунки між польською та руською церквами були досить напруженими і аж ніяк не характеризувалися толерантністю. Так, наприклад, 11.09.1593 р. Вавжинець Госліцький освятив нові католицькі костьоли, утворені в православних храмах (Іздебки, Глудно, Бахож, Лубна, Вара і передмістя Динова – маєтки Катерини Ваповської)¹³³. При цьому відкрито проголошувалось, що метою подібних акцій є навернення русинів від схизми до правдивої віри. Зрозуміло, що це не могло не викликати протесту Михайла Копистенського¹³⁴. Спроби закриття українських церков фіксуються і в інших містах Перемишльщини, наприклад, 1595 р. у Дрогобичі. Від імені Михайла Копистенського та його капітули 17.05.1595 р. в перемишльському гродському суді протестував дрогобицький намісник владики о.Павло Терлецький (священик церкви Св.Юра), проти дрогобицької старостини, місцевої адміністрації та польської шляхти¹³⁵. Після Берестейського собору Вавжинець Госліцький сприяв утвердженню в Сяноку вікарія Еразма Дубецького, оскільки там було, вочевидь, чимало прихильників унії¹³⁶. А.Прохазка опублікував три грамоти Вавжинця Госліцького у цій справі: 22.06.1598 р., 1.09.1598 р. та 10.09.1598 р.¹³⁷ Перший документ засвідчує, що Михайло Копистенський всіляко противився поширенню унії і впливав відповідно на підвладне йому духовенство.

Привертає увагу своєрідне тлумачення унії латинським ієрархом. Згідно нього, руська (грецька) церква має бути прийнята до “латинської католицької вівчарні”, в результаті чого сформується

---

¹³² Maniewska D. Goślicki Wawrzyniec h.Grzymala (ok. 1530-1607) // PSB. – T. VIII/3. – Z. 38. – 1960. – S. 380.

¹³³ Bendza M. Op. cit. – S. 73.

¹³⁴ Див. протестацію проти К.Ваповської Івана Сем'яшовського, Дементія Добжанського та Михайла Копистенського від 7 грудня 1591 р. У Сяноцькому гродському суді протестація зафіксована 7.12.1591 р. – Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama. – Lwów, 1931. – T.2. – S.322.

¹³⁵ Боротьба Південно-Західної Росії і України проти експансії Ватикану та унії. – № 97. – С. 121-122.

¹³⁶ Добрянський А. Вказ. праця. – С. 5; Bendza M. Op. cit. – S. 112.

¹³⁷ Prohaska A. Op. cit. – N 2. – S. 573-575; N 3. – S. 575-576; N 4. – S. 576-577.

одна церква під Римським пастирем, руській же церкві будуть дозволені лише певні церемонії та звичаї, які не суперечать римлянам. Згадавши викляття Михайла Копистенського Берестейським собором (до якого Вавжинець Госліцький не мав жодного відношення), а також позбавлення його пастирської гідності, єпископ характеризує руського владика як “непобожного”, що втратив Божий страх і покору. Користуючись архіпастирською зверхністю, поширеною, начебто і на православних, він наказував, щоб Михайла Копистенського не шанували і не визнавали владикою, під страхом клятви. Позиція Вавжинця Госліцького дуже нагадує в даному випадку становище “старшого брата” (“зверхній єпископ, пастир костьола в землі і об’єднаній Перемишльській дієцезії”). Фактично, латинський ієрарх втручався у внутрішні справи православної єпархії, закликаючи духовенство та вірних не підкорятися владі Михайла Копистенського. Більше того, він наказував запровадити новий календар, заборонивши святкування празників на терені єпархії за старим календарем. При цьому єпископ не був, очевидно, поінформований, що календарне питання на Берестейському соборі навіть не розглядалося. Він обіцяв, крім того, що й в “інші церкви” дієцезії посадить намісників та капланів, послушних латинській церкві. Отже, після берестейську ситуацію Вавжинець Госліцький витлумачив по-своєму, з позицій вже прибутих наприкінці століття контрреформаційних засад щодо інкорпорації православ’я в лоно католицької церкви (кардинал Гозій, Б.Гербест та ін.).

У другому документі Михайло Копистенський звинувачувався в сатанізмі (його “схопив чорт”), відтак цей “виклятий самопас” виклинявся латинським єпископом вдруге. Вавжинець Госліцький сподівався, що король призначить на місце Михайла Копистенського іншого, а всіх, хто знаходився в його послуху, чекала духовна клятва і позбавлення пастирської опіки. У третьому документі згаданого Еразма Дубецького було прийнято під “оборону і вольності духовенства Корони Польської” під оглядом його прилучення “до єдності вселенського костьола”

З боку королівської влади Михайло Копистенський був попереджений 22 березня 1599 р. спеціальним листом Сигізмунда III¹³⁸. До короля доходили чутки, що владика надуживає своєю

владою, втручається в справи інших єпархій, висвячуючи для них священників та дияконів, приймає присяги на вірність православ'ю та ін., чим перешкоджає утвердженню унії, а також організовує навіть з'їзди та листування. Продовження цієї політики могло викликати королівське рішення щодо позбавлення духовного уряду. Таким чином, це було лише застереження. Отже, Сигізмунд III не ризикнув скинути Михайла Копистенського, як також і Гedeона Балабана¹³⁹. З цього приводу митр.Макарій (Булгаков) вповні слушно зауважив, що таке рішення суперечило б праву патронату польських королів, за яким надання єпископств було довічним¹⁴⁰.

На початку XVII ст. православно-уніатське питання в Речі Посполитій вийшло за межі сеймової боротьби. З одного боку, активізував діяльність на користь унії новий митрополит Іпатій Потій (1599-1613 рр.), з іншого – обмежені в своїх правах православні шукали підтримки за межами державно-правових установ. Зокрема, вони прагнули використати можливості, які відкрилися з початком рокошового руху (так зв. Сandomirський, чи рокош Зебжидовського). На сеймі у квітні 1606 р., після зірвання сеймової конституції проти релігійних заколотів, яка, окрім захисту протестантів мала оголосити повне скасування унії, сформувалася опозиція, до лав котрої вступили православні. На рокошовий сейм до Любліна прибули також православні ченці з монастирів Львівщини та Вільна, а також посланці перемишльського владика Михайла Копистенського (п.Кувшицький)¹⁴¹.

---

¹³⁸ Лист опублікований: [Потій І.] Антиризись или апология противъ Христофора Филалета. – Стб. 845-847.

¹³⁹ В історіографії до цього часу неправильно тлумачаться універсали Сигізмунда III щодо православних. Так, наприклад, деякі історики помилково вважають, що король заборонив православним єпископам виконувати архіпастирські повноваження. Див. напр.: Nabywaniec S. Op. cit. – S. 40.

¹⁴⁰ Макарий митр. (Булгаков). Вказ. праця. – Кн. 6. – С. 494.

¹⁴¹ Rokosz Zebrzydowskiego. Materiały historyczne. Wyd. Alexander Remboarski. Warszawa, 1893 / Biblioteka ordynacyi Krasieńskich. Muzeum Konstantego Świdzińskiego. – T. 9, 10, 11, 12. – S. 33; Maciszewski J. Wojna domowa w Polsce (1606-1609). – Cz. 1. – Wrocław, 1960. – S. 160-169.

Зберігся лист Михайла Копистенського на Люблінський з'їзд, датований 1 червня 1606 р.¹⁴² Владика повідомляє, передусім, про небезпеку порушення в державі “рівності коронних прав”. На його думку, головним порушником з середовища “нашої братії” був митрополит Іпатій Потій та луцький єпископ Кирило Терлецький, які піддалися Римові. Там вони, начебто, самочинно вирішили й долю Михайла Копистенського, чим порушили коронні права. А це, в свою чергу, перешкоджає тепер виконанню пастирських функцій. Тому в листі Михайло Копистенський виступив на захист православного духовенства всієї митрополії, особливо покривджених (єпископів, яких не затверджував Іпатій Потій і священників, котрим не надавали парафій): “А якби якийсь чоловік... обрав для пожадання достоїнства і маєтності, [і] прийняв послушенство того о. митрополита, то не може отримати того, чого годен досягти” Перемишльський ієрей вказує на Полоцьку архієпископію, престіл котрої обсіли “люди” саме в такий спосіб. Митрополит поширював свою діяльність і на православні єпархії, у тому числі й на Перемишльську, “гвалтом і примусом” приводячи священників до свого послушенства. Всупереч церковним приписам, Іпатій Потій опечатував церкви, забороняв богослужіння, внаслідок чого була велика і нечувана розруха, поширювалася немилість поміж християнами. У результаті дій присланих до Перемишльської єпархії представників Іпатія Потія, тут ширилося замішання, ненависть і жорстокість поміж духовними і світськими людьми, руйнувалися юрисдикційні зв'язки. Боронячись від несправедливості та кривд, Михайло Копистенський просив захисту від утисків людей грецької віри.

Стосунки Михайла Копистенського з новим митрополитом, як бачимо, були ворожі. Хоча Іпатій Потій, вочевидь, явно недооцінював перемишльського владика. Так, він вважав його більш “податливим” у стосунку до унії в порівнянні з Гедеоном Балабаном. У листі до провінціала домініканців 14.01.1601 р. митрополит навіть натякнув на те, що Михайло Копистенський під впливом

---

¹⁴² Оpubлікований: Maciejowski W.A. Piśmiennictwo Polskie, od czasów najdawniejszych aż do roku 1830. – T. III. – Warszawa, 1853. – S. 223-226 Оригінал зберігається: Biblioteka Kórnicka PAN. – BK 289. – S. 265.

перемишльського старости, начебто, почав схилитися до унії¹⁴³. Очевидно, Іпатій Потій мав на увазі перемишльського старосту Яна Томаша Драгойовського¹⁴⁴, котрий з якихось причин “ослаб”, тобто припинив натиск “панів католиків”¹⁴⁵.

---

¹⁴³ Maciejowski W.A. Op. cit. – S. 207.

¹⁴⁴ Urzędnicy województwa Ruskiego XIV-XVIII wieku. Spisy. Oprac. K.Przybós. – T. III. Ziemie Ruskie. – Z. 1. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1987. – S. 238.

¹⁴⁵ Maciejowski W.A. Op. cit. – S. 207.

Після смерті Гедеона Балабана у 1607 р. Михайло Копистенський залишався деякий час єдиним православним єпископом митрополії. Очевидно, що на початку XVII ст. до нього звертали-ся як до єдиного легітимного ієрарха. Так, князь К.Острозький, який був також і екзархом константинопольського патріарха, 1 березня 1607 р. просив Михайла Копистенського, що він вплинув на Львівське братство, яке не хотіло визнавати унівського архімандрита Ісайю (племінника Гедеона Балабана), нареченого єпископом. Очевидно, допомога Михайла Копистенського не подіяла, оскільки братство таки домоглося номінації свого ставленика – Євстафія Тисаровського¹⁴⁶.

Архієрейська й душпастирська діяльність Михайла Копистенського була б неповною, якби ми не згадали про такі обов'язкові функції владики, як поставлення священників і, назагал, відкриття та освячення церков. На жаль, конкретні свідчення про це майже відсутні. Так, маємо дуже опосередковану відомість з листа Іпатія Потія, що він разом з Гедеоном Балабаном висвячував священників, у т.ч. й поза межами своєї єпархії. Важливою ознакою виконання канонічних обов'язків було освячення антимінсів, які в той період уже використовувалися при Божественній Літургії в таїнстві Святої Євхаристії. Зберігся антимінс Михайла Копистенського, наданий 1603 р. Спаському монастирю. Антимінс виконано за давньою іконографією, поширеною в іконописі та книжковій гравюрі: в центрі семиконечний (трираменний) хрест, оточений знаряддями страстей, довкола хреста читається напис "Въ имя Гда Бга и спаса ншго Іс Ха положен бысть антимисъ сеи рукою освященнаго киръ Михайла Копыстенскаго епкпа премыскаго и самборскаго въ храмѣ пресвѣтлѣйшаго преображенія Гда Бга спаса ншго Іс Ха у монастыри при державѣ великаго Жикгмонта Третьего короля полскаго и великаго князя литовскаго руского пруского мазовецькаго и иным в лто по роствѣ Хвѣ АХ третя мца юня Д дня працею власное руки шляхетное панеи Катарини Копыстенское

¹⁴⁶ АЗР. – Т. 4. С. 169, 170, 173.

накладом его мѣти гдна отца Михайла Копыстенскаго епкпа премыскаго и самборскаго”¹⁴⁷

Припускаємо, що владика посвячував церкви. Незважаючи на відсутність вірогідних свідчень, ризикуємо висунути версію, що він відновив церкву в своєму рідному Кописному. Село, як відомо, було невеликим і належало до перемишльського староства. Невідомий автор про рід Копистенських стверджує, що місцева парафія була в XIX ст. лише філією сусідньої – в містечку Риботичах¹⁴⁸. Нагадуємо, що найдавніша відомість про копистенську церкву уміщена в згаданому акті 1408 р. Йосифові Бідуну, коли король надав йому не тільки городище, але й церкву¹⁴⁹. Вже тоді церква титулувалась іменем Покрови Божої Матері. У часи татарських нападів церква могла згоріти. Наступне свідчення про неї маємо з поборового реєстру 1628 р., у котрому згадується місцевий священик, який сплачував 2 флорини податку⁵⁰. У XVIII ст. місцева церква мала згаданий титул, була дерев'яною і належала до Нижанковицького деканату¹⁵¹.

Іерейська діяльність Михайла Копистенського, як і кожного архіпастиря, була сповнена різноманітними турботами. Очевидно, він займався благодійництвом, опікувався “руською” лікарнею в Перемишлі, можливо, й монастирями¹⁵². Збереглося окреме свідчення про заступництво і клопотання владика за вдову¹⁵³.

У листі до рокошан (1606) Михайло Копистенський скаржився на свою неміч, яка не давала йому можливості повністю віддатися справі захисту церкви та вірних¹⁵⁴. Через три роки він помер.

---

¹⁴⁷ Як уважають О. Юрчишин та В.Александрович, даний антимінс є одним із найстаріших (зі збережених) в українському релігійному мистецтві. – Історія української культури: У 5-ти т. – Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVIII століть. – К., 2001. – С.700; Юрчишин О. Антимінси XVII ст. єпископів перемиських, самбірських та повіту Сяніцького зі збірки Національного музею у Львові // *Sztuka cerkiewna w diecezji przemyskiej.* – Łańcut, 1999. – S. 152.

¹⁴⁸ ЦДІАЛ. – Ф. 129. – Оп. 3. – Спр. 273. – Арк. 128.

¹⁴⁹ Там само. – Арк. 157.

¹⁵⁰ *Rejestr poborowy ziemi przemyskiej z 1628 roku.* – Т. 1. – Cz. 1. – S. 77.

¹⁵¹ Kołbuk W. *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku.* – Lublin, 1998. – S. 256.

¹⁵² Добрянський А. Вказ. праця. – С. 6.

¹⁵³ Лист Михайла Копистенського до Яна Замойського, 28 квітня 1594 р. – AGAD. – AZ. – N 677. – К. 22-23v.

У зв'язку з тим, що хіротонія його наступника – уніата Атанасія Крупецького відбулася у червні 1610 р., більшість дослідників помилково вважає, що того року помер і Михайло Копистенський¹⁵⁵. Тут нагадаємо: першим засумнівався у згаданій версії ще митрополит Макарій, який, хоч і відносив дату смерті Михайла Копистенського до початку 1610 р., навів цінне свідчення з листа Іпатія Потія до Льва Сапєги (лист загально датований 1609 р.)¹⁵⁶. Іпатій Потій писав: “Як тільки я дізнався про його смерть, будучи у Варшаві, негайно вирушив до пана Калінського, перемишльського старости¹⁵⁷ і просив уважно стежити за цією справою, щоби ... не допустив на Перемишльську кафедру схизматика”¹⁵⁸. Певні сумніви висловлював також і А.Добрянський¹⁵⁹. М.Бендза та С.Плохий навели нові дані¹⁶⁰, базовані на звідомленнях нунція Франциска Симонетти (1606-1611) до кардинала Боргезе. Так, 30 травня і 3 серпня 1609 р. в цих листах обговорювалося питання про заміщення вакантної після смерті Михайла Копистенського перемишльської кафедри¹⁶¹. Звідси в літературі й з'явилася дата: до 30 травня 1609 р.¹⁶² Ще точнішу дату подає джерело, на котре дотепер не звертали уваги. Йдеться про згадану нами посвяту Памви Беринди дворянинові Федорові Копистенському. У частині твору, яка прославляє Михайла Копистенського, сказано: “Даровалъ

¹⁵⁴ Maciejowski W.A. Op. cit. – S. 225.

¹⁵⁵ Королівська номінаційна грамота кандидатів у єпископи датована 15.09.1609 р. – Добрянский А. История епископов трех соединенных епархий. – С. 13; Kowalska H. Krulecki Atanazy // PSB. – Т. XV/1. – 1970. – С. 406. Джерело інформації: Biblioteka PAN w Kórniku. – RK 323. – К. 14 -14 v. Про хіротонію у червні 1610 р. свідчать такі джерела: 19.06.1610 р. – архієрейська присяга, 20.06.1610 р. – ставлена грамота Іпатія Потія на єпархію. – Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов. – Т. 1. – СПб, 1897. – № 318. – С. 135; Акты ЮЗР. – Т. 2. – СПб, 1865. – № 40. – С. 64-65.

¹⁵⁶ Макарий митр. (Булгаков). Вказ. праця. – Кн. 6. – С. 223.

¹⁵⁷ На жаль, в реєстрі урядників Перемишльської землі кінця XVI – початку XVII ст. таке ім'я не зустрічається. – Urzędnicy województwa ruskiego XIV-XVIII wieku.

¹⁵⁸ Археографический сборник документов. – Вильно, 1870. – Т. 6. – № 77.

¹⁵⁹ Добрянский А. Вказ. праця. – С. 11. Примітки 23.

¹⁶⁰ Bendza M. Op. cit. – S. 118-119; Плохий С.Н. Вказ. праця. – С. 86-97.

¹⁶¹ Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae illustrantes. Ed. A.Welykyj. – Roma, 1959. – Т. III. – N 963. – P. 17; N 963. – P. 24.

¹⁶² Див. напр.: Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. У 3-х кн. – Кн. 1. Середина XV – кінець XVI століття. – К., 1994. – С. 102.

мѹ тежѹ Бѣ ѿ то, же на Столицѣ своей... ѿ памѣти годнѣ шѣ живота ѿ вѣсѣ своего докончилѣ. Припомнѣ еще ѿ то, що знаменнѣ свѣдѣтельность живота егѣ ѿ вѣры певность показѣтъ ѿ швѣдчае тѣ, же гдѣ предѣ постом великимѣ з тѣмса свѣтомѣ розстал, тѣло егѣ през постѣ ажѣ до ндѣи свѣтлон [Сирѣчь вѣскрѣнїа Гнѣ]... цѣло ѿ ненарѣшне пребывало, ажѣ до часѣ погребенїа, которогѣ часѣ всѣ элемента звѣклися рѣшати ѿ шмѣняти, а тѣло тогѣ блж: Еппа гакѣ православное вѣры визнаваѣи, ѿ за благчїе трѣднѣшагосѣ цѣло ѿ ненарѣшно здобрым запахомѣ пребыло, што часѣ погребѣ всѣмѣ тамѣ Прововѣрным гакѣ ѿ многѣх ѣтанѣи людемѣ было в подивенѣо”¹⁶³. Звичайно, що до наведеної оповїдї треба ставитися спокійно, пам’ятаючи зауваження Івана Франка: “ “епідемічний” нахил до чудесного досяг своєї вершини в літературі кінця XVI-XVII ст.” (дослідник коментував при цьому “чудо”, яке сталося під час Берестейського собору)¹⁶⁴. Проте не довіряти даті смерті, очевидно, немає підстав. Отже, Михайло Копистенський помер перед самим Великоднім постом, який розпочався 5 березня. Похований був після Великодня, тобто після 16 квітня.

Перемишльський владика був похований в рідному Кописні, згідно даних шематизму 1837 р.¹⁶⁵ Автор рукопису про рід Копистенських вказує, що в 20-30-х рр. XX ст. ще були помітними сліди давньої могили за селом посеред ланів. Перед війною на ній стояв хрест, навпроти розміщувалась церква¹⁶⁶. Про могилу Михайла Копистенського пам’ятали і по Другій світовій війні: на пагорбі Горнисько, 200 м. на захід від місця двору Копистенських, стояв металевий хрест на кам’яному цоколі¹⁶⁷.

* * *

Безумовно, єпископ Михайло Копистенський є видатним українським релігійним діячем кінця XVI – початку XVII ст. Завдяки йому та Гедеонові Балабану, при підтримці князя К.Острозького,

¹⁶³ Титов Ф. Вказ. праця. – С. 83.

¹⁶⁴ Див.: Франко І. Іван Вишнєвський і його твори // Франко І. Зібр. творів у 50-ти т. – Т. 30. – С. 1000.

¹⁶⁵ Добрянський А. Вказ. праця. – С. 11.

¹⁶⁶ ЦДІАЛ. – Ф. 129. – Оп. 3. – Спр. 273. – Арк. 149.

¹⁶⁷ Saladiak A. Pamiątka i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce. – Warszawa, 1993. – S. 205.

було збереже не українське православ'я, яке зазнало найвищого піднесення в епоху Петра Могили. Важливо, що в часи загострення міжконфесійної боротьби у поберестьейську добу він продовжував виконувати свої архіпастирські функції, а мирянство його єпархії мало можливість задовольняти свої національні духовні потреби. Видатними є і його заслуги в розвитку братського руху та шкільництва.

Напис дозкола портрета Михайла Копистенського, який зберігався в резиденції Перемишльських єпископів, гласить:

Jakieyś godzien pochwały. Pasterzu Michale,
Nie pióra dzieło, ale samey sławy cale.
Czas nie mały Władystwem Przemykiem rządziłeś,
U Pasterza Pasterzów niebo zasłużyłeś¹⁶⁸.

---

¹⁶⁸ Добрянський А. Вказ. праця. – С.11.

РОЗДІЛ 3

ДОКУМЕНТИ

№ 1

БЕРЕСТЯ, РОКУ 1590, ЧЕРВНЯ 24.

ДЕКЛАРАЦІЯ ЧОТИРЬОХ ЄПІСКОПІВ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ
(ЛУЦЬКО-ОСТРОЗЬКОГО КИРИЛА ТЕРЛЕЦЬКОГО, ПІНСЬКО-
ТУРІВСЬКОГО ЛЕОНТІЯ ПЕЛЧИЦЬКОГО, ЛЬВІВСЬКОГО ГЕДЕОНА
БАЛАБАНА ТА ХОЛМСЬКОГО ДІОНІСІЯ ЗБИРУЙСЬКОГО)
ПРО ГОТОВНІСТЬ ПРИЙНЯТИ УНІЮ З РИМОМ

Документ публікувався лише в польськомовній версії та в перекладі російською мовою (XIX ст.). Внаслідок відсутності інформації про місцезнаходження оригіналу, в літературі зустрічалося неправильне датування грамоти. Віднайдене джерело написане староукраїнською мовою чорним чорнилом, папір сірого кольору 32,5х21 см, поперечні згини, пошкодження. Під текстом чотири печатки зі слідами червоного воску на звороті, під ними – підписи. Текст грамоти чіткий, підписи – удвічі блідіші. Як вважають В.Ульяновський та Л.Тимошенко, текст був уписаний після поставлення підписів. Обставини та можливість фальсифікації грамоти досліджені Л.Тимошенком [Тимошенко Л. Справа про фальшування документів Берестейської унії: нові джерельні матеріали // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.IV. – Дрогобич, 2000.]

Цінність джерела зводиться до того, що йдеться про перше публічне оголошення згоди єпископату руської церкви на унію з Римом за умови збереження східного обряду.

Воймя Божие станисе,

Мы епископи нижей менованые *ш*собы; *ш*знаймуемъ ижъ вод-
лугъ повинности ншое старатися намъ належить такъ в збавенъе
наше, яко и в людъ хрестиянъскій стадо ввечокъ хрыстовыхъ намъ
шт Бга поручоныхъ абыхмо до згоды и едности вели, про то зъ да-
ру бжiego хотечи мы вдного старшого пастыра и наместника

правдивого Петра стога на столиці Римской будучого свѣтѣйшого Папу пастыремъ нашимъ визнавати, и его головою ншою мѣти, и вному подылегати и слухати завѣжды зачимъ великое помножене хвалы бжой в Церкви его стой быти розумеетъ и не хотечи дале на сумненъяхъ ншихъ того поносити, склонили есмо волю и умысль ншь яко ся вышей поменило, послушенство свѣтѣйшому втцу Папе Римьскому втдати, и Церкви Бжие, подъ звирхностъ блгословение его жъ млсти свѣтѣйшому Папе Римьскому подыдати выймучи толко то собѣ, абы намъ вт свѣтѣйшого Папы Римьского, церемонии, и всѣ sprawy то естъ служба божия и порядокъ церковный увесь яко здавна Церковь нша стая Восточная держит, иж бы неутмѣнене до скончания свѣта в томъ порядку ненарушьне стояла а вт его королевьское млти пна ншого млстивого волности намъ привилеями было варовано, и артыкулы которые вт насъ поданы будуть утверждено,

А мы за таковымъ упевненемъ и утвержденемъ привилеями вт свѣтѣйшого Папы, и вт его кр млсти пна ншого млстивого, прирекаемъ и тымъ листомъ нашимъ вбовеуемъ се и вбецуемъ подъ звирхностъ и блгословенство стейшого втца Папы столицы Римской подлечи што всветчаючи Бгу в Троицы единому, тую мысль и хути сердца ншго, сесь листь с подписомъ власныхъ рукъ ншихъ и печати к нему приложивши дали есмо до рукъ брату ншому старшому его млсти втцу Кирилу Терлецкому ексарху и епископу Луцкому и Встрозскому,

Писан в Берести року $\neq$ 4ф чмъ мсц июня кд

Кирил Терлецкий божю млстию епископ Луцкий и Встрозский власною рукою (Печатка)

Левнти Полчицки епископъ Пинский и Туровский рук ѓ власна (Печатка)

Гедевн Болобан епскпъ Львовский Галицкий и Каменца Подольского власною рукою (Печатка)

Девнисей Збируйский епскпъ Холмьский и Белский (Печатка)

[Центральный государственный исторический архив России. – Ф. 823. – Оп. 1. – Д. 155. – Л. 2]

ЛЮБЛІН, РОКУ 1593, ЧЕРВНЯ 21. ПУНКТИ УНІЇ

КИЇВСЬКОГО ВОЄВОДИ КНЯЗЯ КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО

Пункти були дописані князем до тексту його листа до Володимирського і Берестейського єпископа Іпатія Потія. Джерело відоме за публікацією в полемічному творі уніатів “Антиризис”, спрямованому проти праці православних “Апокризис” Христофора Філалета (1599-1600 рр.). Цінність джерела, оригінальність котрого не підлягає сумніву, полягає в тому, що К.Острозький писемно підтвердив свою схильність до унії, обстоюючи її в принципі, за умови погодження з іншими помісними православними церквами.

При которомъ листѣ послалъ его милость панъ воевода и артыкули, своею власною рукою написаные до тоѣ едности, што бы въ ней варовати потреба было; а то суть артыкулы тые:

Напервый, абыхмо при всихъ обрядахъ своихъ, яко церковь восточная держить, въ цалѣ zostали.

2. Абы панове рымляне церквей нашихъ и наданья ихъ на свои костелы не оборочали.

3. Абы за постановленьемъ згоды, если бы се напотомъ хто зъ нашихъ до римского костела удати хотѣлъ, не прыймовали, ани примушали, а звлаща, при отдаванью малженства яко то звыкли чинити.

4. Абы духовные наши въ таковомъ же пошанованью яко и ихъ были, а звлаща, митрополить и владыкове въ радѣ и на соймакахъ мѣстце мѣли, хотя и не вси.

5. Потреба бы и патріарховъ обослать, жебы се до згоды склонили жебысмы единымъ сердцемъ и едиными усты пана бога хвалили.

6. Потреба и до (царя) московского и до Волохъ послати, жебы се на одно зъ нами згодили; а здало бы ми се наслушнѣй до того ужити, до Москвы его милость отца епископа володимерского а до Волохъ отца епископа львовского.

7. Потреба тежъ поправки нѣкоторыхъ рѣчей въ церквахъ нашихъ, а звлаща около вымысловъ людськихъ.

8. О закладаньи школъ и наукъ вольныхъ а звлаща для цвиченья духовнымъ пильно потреба, жебыхмо мѣли учоные презвитеры и казнодѣи добрые, бо за тымъ, ижъ наукъ нѣтъ, великое грубянство въ нашихъ духовныхъ умножилось.

[Documenta unionis berestensis eiusque auctorum (1590-1600). Edit. P. Athanasius G. Welykyj OSBM. – Romae, 1970. – № 8. – P. 20]

Опубліковане ще в XIX ст., джерело є автографом Михайла Рагози. Вважається, що його пункти унії були надані Луцькому єпископові Кирилові Терлецькому, який у грудні 1594 р. від'їхав до коронного гетьмана Яна Замоysького. Місце складення дежерла і точніша дата на документі відсутні. Вважається, що текст був написаний після 2 грудня 1594 р. Джерело зберігається тепер в архіві Санкт-Петербурзького відділення Інституту історії РАН (ф. 52, кол. П.Доброхотова).

Злеценъе отъ мене арієпископа отцу епископу луцкому, до его милости пана гетмана корунного:

Напродъ, для незгоды самихъ нашихъ старшихъ, ихъ милости патріарховъ, хочу зъ иншими нѣкоторыми епископами зверхность въ духовенствѣ его милости святѣйшому папѣ римскому признати, заховавши въцалѣ всѣ sprawy и обряды церкви нашею восточною.

А его милость пана гетмана просити, жебы насъ его королевская милость варовати рачиль привиліємъ своимъ господарьскимъ, абымъ я митрополитъ на той столицы своей во вшелякой повазѣ и учтивости до живота своего во впокою жилъ.

Мѣстце, яко продкове наши въ радѣ мѣвали, абымъ я мѣлъ, и всѣ свободы, яко ихъ милости духовные римскіе.

А естли бы вынесены были якіе листы на насъ отъ патріарховъ неблагословенные, абы жадноѣ моцы и мѣстца не мѣли.

Чернцы тежъ зъ Кгрецыи абы большъ въ панствѣ его королевской милости не бывали, и до земли непріятельскоѣ московскоѣ жебы пропущены не были.

Съ пильностью у его милости пана гетмана обваровать, ижбы переходжихъ и переѣздчихъ зъ листами до насъ отъ патріарховъ не пушано: бо тыхъ шпекгами розумѣемъ, съ певныхъ причинъ.

Михайло архієпископъ, рука власная.

[Documenta unionis berestensis eiusque auctorum (1590-1600). Edit. P. Athanasius G. Welykyj OSBM. – Romae, 1970. – № 18. – P. 36]

ДЕКЛАРАЦІЯ МИТРОПОЛИТА МИХАЙЛА РАГОЗИ І ЄПІСКОПАТУ
РУСЬКОЇ ЦЕРКВИ ПРО ГОТОВНІСТЬ ПРИЙНЯТИ УНІЮ З РИМОМ

Джерело відоме з публікації XIX ст. в староукраїнському і латиномовному варіантах. Версія староукраїнською мовою зберігається в РГИА, латинською і староукраїнською – в Archivum Secretum Vaticanum (Рим). Місце складення джерела в оригіналах не вказане. Щодо підписів під документом, то на петербурзькому оригіналі їх тільки два: Іпатія Потія і Кирила Терлецького, решта є на сучасному списку, у вигляді дописки. Згадана обставина завжди викликала сумніви дослідників. За свідченням А.Великого, римський текст староукраїнською мовою має, крім підписів, п'ять печаток. Тут же зберігаються копії з польськомовного і латиномовного оригіналів, зроблених Луцьким католицьким єпископом Бернардом Мацейовським та Іпатієм Потієм.

В ім'я святої і животворящої та неподільної Тройці: Отця і Сина і Святого Духа.

Ми, нижченайменовані, що й підписали цю нашу заяву, повідомляємо, що пильно призадумавшись над нашим покликанням і урядом, який полягає в тому, аби йти самим і вести нашу паству християнських людей, тобто овечок Христових, нам доручених Христом, до єдності і згоди, як навчив нас Спаситель Ісус Христос, запечатавши цю науку своєю кров'ю, і це стосується передусім наших злочасних часів, коли між людьми виникло чимало різних ересей, через які багато відступило від правдивої православної віри і покидають наш закон, одвертаючись від Божої Церкви і правдивого почитання Святої Тройці.

А це сталося не з якихось інших причин, лише через наше розходження з Панами Римлянами, від яких ми відділені, хоча є людьми одного Господа і синами однієї Матері – святої Католицької Церкви. Внаслідок цього не можемо собі взаємно помагати й оборонятися. І хоча постійно молимо Бога про єдність у вірі, однак ми ніколи поважно не турбувалися про те, щоб якимсь чином посталася між нами ця єдність, а оглядались завжди на наших Старших [патріархів] і вічікували, чи не почнуть вони колись журитись про цю єдність.

Правду кажучи, наша надія, що колись це таки станеться за їхньою дбайливістю і зусиллям, зменшується з дня на день, і то не з якоїсь іншої причини, а тому, що вони перебувають в неволі поган

[турків], і хоч би й бажали. – не можуть нічого зробити. Тож, за натхненням Святого Духа, бо лиш Його це діло, а не людське, – ми роздумували з великим болем нашого серця, скільки то перешкод мають люди до спасіння без цієї єдності Божих Церков, у якій, – починаючи вже від Христа Спасителя нашого та святих його Апостолів, – наші предки перебували та визнавали єдиним найвищим Пастирем та Первопрестольником у Церкві Божій тут на землі не когось іншого, а Святішого Папу Римського (як про це ясно свідчать Собори й Канони), і йому були послухними у всьому. І як довго це було дійсністю, завжди в Церкві Божій був лад і зростало богочестивість. А наслідок цього був такий, що єретикам нелегко вдавалось поширювати свої фальшиві науки. Відколи ж з'явилося багато наставників, що собі присвоїли цю владу й маєстат, то тепер ясно бачимо скільки незгод і схизм зазнала Божа Церква через численних наставників. У цьому ж причина, що так зміцнилися єретики.

Тож не бажаючи, щоб наше сумління угиналося під таким тягарем, якщо спасіння багатьох людських душ через ці розходження у вірі буде в небезпеці (хоч наші попередники про це вже роздумували і старалися це зробити), – ми, бачучи занедбаним цей задум, за Божою допомогою, постановили його продовжити та спонукати й укріпити себе цим нашим взаємним зобов'язанням, щоб як і колись, єдиними устами й єдиним серцем славити й прославляти честидостойне та славне ім'я Отця і Сина і Святого Духа спільно з нашими любими Панами Римлянами, перебуваючи під єдиним Пастирем Божої Церкви, якому належить завжди верховенство.

Отож обіцяємо собі взаємно перед Богом, скільки матимемо сил, щирим і чистим серцем та з необхідною і належною в цій справі дбайливістю старатися, всі разом і кожний зокрема, вживаючи відповідних засобів, – бути для наших духовних братів та простого люду побудниками поєднання та згоди і, з Божою допомогою, його здійснити.

А щоб мати більшу заохоту довершити це діло, та прикласти до нього з більшою ретельністю і пильністю, ми написали цю грамоту, якою засвідчуємо наше найщиріше й готове бажання [приступити] до поєднання і згоди з Римською Церквою. І всемогутній

Бог, Податель усього добра і Творець, нехай приведе нас до згоди і буде покровителем цієї святої справи, Якому віддаємо так наші серця, як і нашу волю і на доказ цього підписуємо цей лист власною рукою.

Одначе за умови, що будуть збережені у цілості та непорушними всі наші церемонії й обряди у богослужіннях і в Святих Тайнах, згідно зі звичаями Східної Церкви, поправивши лише ті справи, що стояли б на перешкоді єдності, щоб усе відбувалося за старим звичаєм, як було колись, коли ми перебували в єдності.

Дано року Божого 1594, дня 2 грудня.

На цьому місці знаходяться печатки.

Михайл (Рагоза), митрополит Київський, Галицький і всієї Русі, рукою власною.

Іпатій (Потій), з Божої милості Прототроній, Єпископ Володимирський і Берестейський, власною рукою, Кирило Терлецький, Екзарх Київської митрополії, Єпископ Луцький і Острозький, власною рукою.

Григорій [Іванович], номінований Архиепископ, Владика Полоцький і Вітебський, класною рукою.

Діонисій Збірський, Єпископ Холмський і Белзький, власною рукою.

Леонтій Пелчицький, Єпископ Пінський і Турівський, власною рукою.

Йона Гоголь, Архимандрит Кобринський, церкви св. Спаса, власною рукою.

Той же Йона, іменований Єпископ Пінський і Турівський; власною рукою підписав я цю угоду братів моїх.

[Основні документи Берестейської унії // Наукові зошити / Монастир Монахів Студійського Уставу. – № 2. – Львів: Видавничий відділ “Свічадо”, 1996. – С. 50-53.]

РОКУ 1595, ЧЕРВНЯ 1. АРТИКУЛИ / УМОВИ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ

Головний документ Берестейської унії – 33 артикули, – що найповніше викладають програму єпископату руської церкви, відомі з публікацій на Заході початку XVII ст. Вважається, що документ підписаний на соборі в Бересті, хоча в тексті вказівка на це відсутня.

Оригінал тексту артикулів зберігається у Ватиканському архіві, у латино- і польськомовному варіантах. Документ має 5 підписів і 8 печаток (дві печатки без підписів належать Гедеонові Балабану і Діонісію Збируйському, третя не відчитується). Вважається, що підписи і печатки були зібрані в різний час, напевно, на середину травня 1595 р. Підпис Михайла Рагози, вірогідно, був поставлений 1 червня 1595 р.

Артикули були розділені Іпатієм Потієм і Кирилом Терлецьким, найвірогіднішими їх авторами, на дві частини, які адресувалися, відповідно, папі римському і польському королю. У Ватиканському архіві зберігається злита редакція артикулів. Між польськомовною і латиномовною версіями існують невеликі і несуттєві редакційні відмінності.

Відсутність докладної інформації про обставини і місце складення артикулів, а також характер підписів зумовлюють певні джерелознавчі сумніви-запитання. Проте документ вважається автентичним. Що стосується собору, на якому їх було укладено, то джерельних слідів про нього досі не віднайдено.

Артикули, на які потребуємо Гарантії від Панів Римлян перше, ніж приступимо до єдності з Римською Церквою.

1. З уваги на те, що між людьми Римської Церкви і грецької віри існує спір про походження Святого Духа, що єднанню дуже перешкоджає, а воно, правдоподібно, походить з того, що розуміти себе взаємно не хочемо, тож вимагаємо: щоб нас не примушувано до іншого віровизнання, але щоб ми на тому залишилися, що передане нам у Євангелії та в писаннях святих Отців грецької релігії, а саме, що Дух Святий не з двох начал або подвійного походження, а з одного начала, немов із джерела, від Отця через Сина походить.

2. Щоб богочитання і всі молитви – ранні, вечірні й нічні – нам у цілості залишилися, згідно зі стародавнім звичаєм Східної Церкви, а саме три святі Літургії: Василия, Золотоустого й Епіфанія, яка буває у Великий піст з напередосвяченими Дарами, а також усі інші церемонії та обряди нашої Церкви, що ними ми досі користувалися, оскільки і в Римі, під послухом Найвищого Архiereя, також це зберігається; і щоб це все ми правили нашою мовою.

3. Щоб Найсвятіші Тайни Тіла й Крови Господа нашого Ісуса Христа, нам були навічно збережені, цілковито й непорушно, під двома видами – хліба й вина, як ми їх дотепер уживали.

4. Щоб тайна святого Хрещення й форма його, повнотю була запевнена, без жодних додатків – так, як ми досі вживали.

5. Про Чистилище не входимо в жодні спори, але бажаємо прийняти повчання святої Церкви.

6. Новий календар, якщо не можливо вживати старого, ми приймемо під умовою, що час і спосіб святкування Пасхи та наших свят будуть нам цілковито й незмінно збережені так, як і за єдності було. Маємо бо деякі свої особливі свята, що їх не має Римська Церква, а саме: на день 6 січня, коли святкуємо охрещення Христа Господа та перше об'явлення Бога єдиного в Тройці, що в нас зветься Богоявлінням; в цей день маємо врочистий обряд освячення води.

7. Щоб нас не змушувано до процесій на свято Божого Тіла, тобто, щоб не зобов'язувано нас проводити процесії з Найсвятішими Тайнами, бо маємо інший спосіб почитання Святих Тайн.

8. Також, щоб нас не примушувано посвячувати вогонь перед святом Пасхи, як також вживати калатал замість дзвонів та інших обрядів, що ми їх дотепер не мали. Більше того, щоб ми радше залишалися без змін у всьому, відповідно до обрядів і звичаїв нашої Церкви.

9. Подружжя священників нехай залишаються незмінними, за винятком двоєженців.

10. Достойнства Митрополита, Єпископів та інших духовних санів нашого обряду, щоб не давали людям іншої нації чи релігії, – крім руської і грецької. Тому, що в наших канонах зазначено, що такі особи як Митрополит і Єпископи мають спершу бути обирані духовенством з-поміж гідних людей, то просимо його Королівську милість, щоб ми мали свободу їх обирати, зберігаючи за його Королівською милістю право цього надання, кому забажає. Однак прохаємо, щоб по смерті кого-небудь з цих достойників ми обирали чотирьох кандидатів, одному з яких, хто вважатиметься достойним, його Королівська милість дасть цю гідність, а все це передусім з тієї причини, щоб на ці становища визначати людей вчених і гідних. Його ж королівська милість є іншого обряду і тому не може добре знати, хто саме є до того гідний; отож і траплялися

деколи такі неуки, що іноді ледве вміли читати. А якщо цю гідність давали б світській особі, то вона мусить прийняти свячення упродовж трьох місяців під загрозою втрати цього становища, а то – згідно з постановою Гродненського сейму й артикулів світлої пам'яті короля Жигмонта Августа, які підтвердив і теперішній світлий король. Бо й тепер трапляється, що від багатьох літ духовну владу тримають, а в духовний сан не висвячуються, вимовляючись якими-сь королівськими дозволами. Прохаємо, щоб на майбутнє такого не було.

11. По грамоту на свячення Єпископів нашого обряду нехай не посилають до Риму, але коли його Королівська милість найменує Єпископа, то Архиепископ-Митрополит повинен за старим звичаєм кожного з них висвятити. А сам Митрополит, що вступає на митрополичу гідність, буде зобов'язаний посилати по таку грамоту свячення до Найвищого Архиерея, а після принесення такої грамоти свячення з Риму, найменше двох владик нашого обряду висвятять його. А якщо б трапилося, що когось з Єпископів оберуть на Митрополита, то він не буде висилати по грамоту висвятити, бо вже раніше був висвячений на Єпископа, а тільки може скласти свою підлеглість Найвищому Архиереєві перед преподобним Архиепископом Гнезненським, і то не як перед Архиепископом, а як перед Примасом.

12. Щоб ми мали більшу повагу, а наші вірні овечки щоб тим більше нас шанували й слухали, то просимо допустити нашого Митрополита і Єпископів нашого обряду до сенату його Королівської милости, а це з багатьох і слушних причин: бо ж ми маємо той сам уряд і гідність, що й Єпископи Римської Церкви. А далі, коли хтось із нас буде складати сенаторську присягу, повинен подібну присягу скласти і на послух Найвищому Архиереєві, щоб у майбутньому не трапився такий розлад, який стався був по смерті Київського митрополита Ісидора. А це тому, що владики нашого обряду не були зобов'язані жодною присягою, а до того й мешкаючи далеко, легко відступали від єдності, якої досягнуто на Флорентійському соборі. Якщо ж кожний буде зобов'язаний сенаторською присягою, то важко буде йому затівати щось для роз'єднання. Листи на скликання загального державного сейму і земських сеймиків нехай і нам надсилають.

13. Якщо б колись, з Божої волі, і решта братії народу нашого і Церкви Грецької приступили до тієї ж святої єдності, то щоб нам того не закидали як прогріх, що ми їх випередили в цій згоді. Бо ж ми це зробили зі слухних причин – для добра і миру християнської держави і для уникнення подальших незгод.

14. Щоб ніхто з Греції не чинив якихось заворушень чи привозив листовні клятви, то просимо не допускати таких у володіння його Королівської милости – навіть під загрозою окремих кар, якщо б хтось на таке поважився, – щоб таким способом не підривати цієї єдності якимись замішаннями між людьми, бо ще чимало є таких, які противляться цій справі і звідси могла б зв'язатися між громадянами нищівна громадянська війна. А передусім про те треба пильно дбати, щоб архимандрити, ігумени, пресвітери й інше духовенство нашого обряду не могли виконувати духовних чинностей, якщо б виповіли нам послушенство, а також, щоб Єпископи і ченці, які приїжджають з Греції, не сміли виконувати духовних служінь у наших єпархіях. Інакше це наше з'єдинення не мало б жодного значення.

15. Якщо на майбутнє люди нашого обряду, погордивши своїм обрядом і церемоніями, забажали б прийняти римські обряди й церемонії, то нехай їх не приймають, бо всі ми вже будемо перебувати в одній Церкві і під проводом одного Пастиря.

16. Нехай будуть дозволені подружжя між людьми грецького і римського обрядів, але подруги хай не примушують одне одного приймати обряд другої сторони, бо вони вірні тієї самої Церкви.

17. Тому, що ми позбавлені посідання багатьох церковних маєтків, що їх не знати яким правом забрано від наших попередників, бо вони могли заставляти ці добра тільки на час власного життя, прохаємо, щоб ці маєтки були повернені нашим церквам; бо ми притиснені такою нуждою й убожеством, що не лише не можемо подбати про потреби наших церков, але й самі не маємо з чого жити. Отож, якщо хтось законно посідає право доживоття на церковних маєтках, то щоб він був зобов'язаний платити якусь оренду, а по його смерті щоб ці маєтки повернулися до церков і щоб подібним чином не давати їх нікому без згоди Єпископа і його крилосу. Маєтки ж, що їх тепер Церква посідає, і які вписані в Євангелію, хоч би на них і не було привілеїв, але які є давньою її власністю, –

щоб такими й залишалися, та щоб Церква могла собі повернути навіть ті, які вже давно були відібрані.

18. Після смерти Митрополита і Єпископів, щоб ані старости, ані державні скарбники не встрявали у справи церковних маєтків, але, за звичаями Римської Церкви, щоб до часу виборів нового Владика церковним маєтком завідував крилос. А в приватних маєтках і добрах померлого єпископа, щоб його рідні не зазнавали кривди і жодного насилля, але щоб усе тут діялося, як у Римській Церкві. І хоча на це вже маємо привілей, просимо нам ще його потвердити й державною конституцією.

19. Архимандрити, ігумени, ченці та їхні монастирі, за давнім звичаєм, хай перебувають під послухом Єпископів своєї єпархії, бо в нас є тільки один чернечий устав, якого також дотримуються всі Єпископи, а так званих провінціалів не маємо.

20. У державних трибуналах поруч з духовними Римської Церкви, щоб ми могли мати дві духовні особи нашого обряду, які відстоюватимуть права і вольності наших церков.

21. Архимандрити, ігумени, священники, архидиякони та інші духовники нашого обряду аби втішалися такими самими почестями і пошаною, як і особи римського обряду та нехай користуються вольностями і привілеями, що їх колись визнав за ними король Володислав. Нехай не будуть примушувані платити податків зі своєї особи та церковних маєтків, як це досі неслухно робилося, хіба що мають якісь приватні маєтки; а з цих даватимуть те, що слушне, як і інші, але не з особи і не з церкви. А ті священники чи духовні, що мають церковні маєтки в посіlostях сенаторів або шляхти, а передусім ті, що походять з їхніх підданих, будуть зобов'язані виконувати свою повинність і проявляти послух, виключно заради посілости, не вдаючись до іншої інстанції і не позиваючи своїх панів до суду, але зберігатимуть за своїми панами право патронату. Однак, з огляду на особу і служіння, яке виконують, вони підлягатимуть єдино єпископам та лише ними каратимуться за будь-які промахи, на донесення панів. Таким чином людям і духовного й мирського стану буде збережене їх повне й ненарушене право.

22. Нехай пани латиняни не забороняють нам у наших церквах по містах і всюди дзвонити у Велику П'ятницю.

23. Нехай нам буде дозволено, за нашим звичаєм і обичаєм, нести Святі Тайни до недужих, при чому – публічно, зі світлом, і в ризах, що їх для цього вживають – за своїм звичаєм.

24. Нехай нам буде дозволено у святкові дні, якщо виникне потреба, без жодних перешкод ходити з процесіями, за нашим звичаєм.

25. Монастирі та храми наші руські хай не переминюють на костели. А якщо хтось з католиків знищив би їх на своїй території, буде зобов'язаний їх відновити чи наново збудувати, а старі – направити.

26. Якщо товариства чи церковні братства, не так давно засновані патріярхами і затверджені його Королівською милістю, як, наприклад, у Львові, Вільні, Бересті та інших місцевостях, з яких для Божої Церкви випливають великі користі, бо вони поширюють в окремий спосіб богопочитання, хочуть прийняти з'єдинення, нехай залишаються цілими й непорушними, однак, під послухом митрополита і єпископів тієї єпархії, в якій існують.

27. Нехай нам буде також дозволено засновувати семінарії і школи грецької і слов'янської мови, де це буде видаватися найвигідніше, а також друкарні для друкування книг, які, однак, будуть підлеглі владі митрополита і єпископів та без їхнього дозволу хай нічого не друкується, щоб таким чином забрати лиходіям нагоду поширювати свої ересі.

28. А тому, що священники нашого обряду, як в королівщицях, так і в посіlostях панів сенаторів і шляхти, спираючись на охорону своїх панів й урядовців, стали дуже зухвалі і без розбору дають розлучення подруж, а деколи пани каштеляни та їхні урядовці за-для тих невеличких прибутків, що їх побирають за такі розлучення, боронять та ких священників і не дозволяють їх позивати на суд своїх єпископів і перед синод, забороняють єпископам карати таких свавільних, а візитаторів, що їх посилаємо, трактують без жодного пошанівку, а навіть їх побивають, то просимо, щоб ми мали свободу таких карати та втримувати в церковному правопорядку. Якщо на когось з таких єпископ кинув клятву за непослух або зловживання, то просимо, щоб урядники і пани, як тільки довідаються про таке від єпископа чи візитатора, не дозволяли їм чинити духовні послуги та служити св. Літургію, доки перед своїм єпископом не виправдаються за вчинений злочин.

29. Собори та інші парафіяльні церкви, по більших містах і всюди в державі Королівської милости, чи вони королівського чи шляхетського чи й міщанського заснування та вивінування, нехай підлягають владі й управі своїх єпископів, а світські люди хай під жодним приводом не встрявають у їхню управу. Бо є такі, що не хочуть бути під послухом єпископів і самовільно управляють церквами.

30. Якщо б хто-небудь, через вчинений злочин, був виклятий єпископом нашого обряду, такого не слід приймати до обряду Римської Церкви, а навпаки, нехай і вони проголосять його виклятим, подібно, як і ми будемо поводитися з такими, що будуть викляті Римською Церквою.

31. Якщо за Божою допомогою сталося б так, що наші брати Східної Церкви колись приступили б до єдності з Західною Церквою і потім за спільним порозумінням цілої Церкви постановили щось, що стосується правопорядку і поправи церемоній тієї ж Грецької Церкви, то ми також прохаємо, щоб ми були цього учасниками, як люди того самого обряду і віри. Бо щодо цього йдеться про спільну нам усім справу.

32. Оскільки ми чуємо, що немов би дехто мав поїхати до Греції, щоб вистаратися собі деякі церковні становища, а потім, повернувшись назад, оволодіти клиром й виконувати над ним юрисдикцію, тож прохаємо, щоб його Королівська милість подбала на кордонах держави про те, аби нікого з такими повноваженнями та екскommуніками не допускати в наші області. Без сумніву, з цього постало б велике замішання між пастирями і народом.

33. Отож, ми нижчепідписані, бажаючи вчинити святе поєднання на Божу славу і для миру Церкви, вищенаведсні умови, які вважаємо необхідними для нашої Церкви та які мали б затвердити наперед Найвищий Архiereй і його Королівська милість, передаємо для більшої достовірності цією нашою грамотою Преподобним Братам нашим Іпатієві Потієві, прототронієві, володимирському єпископові і берестейському та Кирилові Терлсцькому, екзархові і єпископові луцькому та острозькому, щоб виклопотали для них потвердження Найвищого Архiereя і Королівської милости, нашим і своїм Ім'ям. А ми, маючи запевнення щодо нашої віри, святих Тайн й наших обрядів, без вагань, найменшого порушення нашого сумління і кривди для доручених нам духовних овечок, щоб

могли приступити до святого з'єднання з Римською Церквою, а й інші, бачучи, що все було збережене непорушним в цілості, щоб якнайскоріше пішли нашими слідами.

Дано Року Божого 1595, дня 1 червня за старим стилем.

Михаїл, Київський і Галицький митрополит, власною рукою.
Іпатій, єпископ Володимирський і Берестейський, власною рукою.

Кирило Трлецький, Божою милістю екзарх Луцький і Острозький, власною рукою.

Леонтій Пельчицький, Божою милістю єпископ Пінський і Турівський, власною рукою.

Іван Гоголь, архимандрит Кобринський церкви Святого Спаса, підписав власною рукою.

(Під оригінальним польським текстом вміщено 8 печаток, між якими єпископів Гедеона Балабана, Львівського, і Діонісія Збіриського, Холмського).

[Основні документи Берестейської унії // Наукові зошити /Монастир Монахів Студійського Уставу. – № 2. – Львів: Видавничий відділ “Свічадо”, 1996. – С. 54-61]

БЕРЕСТЯ, РОКУ 1596, ЖОВТНЯ 8.

ДЕКЛАРАЦІЯ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ

Перша публікація грамоти здійснена Петром Скаргою в творі "Берестейський собор и оборона его" (кінець XVI ст.). У XIX ст. джерело публікувалося за тогочасним списком/копією. Оригінал грамоти на пергамені зберігається в Центральному державному історичному архіві України у Львові: з дев'ятьма підписами, восьмою печатками (печатка Йони Гоголя відсутня), текст пошкоджений. У Ватиканському архіві зберігається ще один оригінал, також староукраїнською мовою і латиномовний тогочасний переклад.

Джерело важливе, передовсім, як соборовий документ про перехід в унію єпископату на чолі з митрополитом та кількома архимандритами. У документі визнається верховна влада папи Климента VIII та його наступників, подається догматично-канонічне обґрунтування унії церков, проте не обумовлюється юрисдикційний статус унійної церкви.

В ім'я Бога в Тройці єдиного. На честь і святу хвалу Його і для людського спасіння, а для святої християнської католицької віри вивищення і утвердження, – всім, кому про це відати належало б.

Року Божого 1596-го, восьмого дня місяця жовтня, за старим календарем, Ми, в Бозі зібрані на черговім соборі в Бересті, в соборній церкві св. Миколая, Митрополит і Єпископи грецького обряду, нижче підписані, на вічну пам'ять проголошуємо:

Ми, бачачи як одновлада Божої Церкви в Євангелії й устами Господа нашого Ісуса Христа є заснована та утверджена, щоб Христова Церква на одному Петрі, немов на камені, стояла твердо та була розпоряджувана одним і ним ведена, щоб в одному тілі була одна голова і в одному домі був один господар і розподільувач Божих ласк, поставлений над Божою челяддю і щоб дбав про лад і роздумував про благо всіх; і цей-то лад Божої Церкви, який почався від апостольських часів, тривав завжди. Тому-то всі Патріярхи зверталися завжди у справах навчання віри і в прийманні духовної влади, в єпископських судах й у відкликах, – до одного наслідника Петра святого, римського Папи, як це видно з Соборів і з Правил святих Отців та й наші слов'янські писання, перекладені в давнині з грецької мови, це задовільно показують, а давні святі Отці Східної Церкви засвідчують. Всі вони визнають цей святий престол Петра, його першенство і його владу над Єпископами всього світу. Не менше також і царгородські Патріярхи, від яких ця руська країна перейняла святу віру, немалий час визнавали

цю зверхність Римського Престолу св. Петра та йому підлягали, і від нього брали благословення. І хоча від цього Престолу вони багато разів відступали, але щоразу з ним з'єднувалися і поверталися до послуху йому. А останньо це сталося на Флорентійському соборі, року Божого тисяча чотириста тридцять восьмого [так в оригіналі, замість 1439 – Ред.], за патріярха Йосифа і царгородського імператора Івана Палеолога, які цілковито повернулися до цього послуху, визнаючи, що Римський Папа є батьком, учителем і завідувачем усього християнства і правним наступником святого Петра. А на тому-то Флорентійському соборі був і наш Київський архієпископ і митрополит всієї Русі – Ісидор, який приніс це з'єдинення царгородського Патріярха і всіх Церков східного обряду, які до нього належали, у ці руські країни і у цім послусі й зверхності Римської Церкви їх утвердив. Тому-то і польські королі, і великі князі литовські, а особливо король польський і угорський Володислав та інші володарі, дали духовенству грецького й руського обряду привілеї і всі сеймові вольності, що їх уживають римські католицькі Церкви, – такі і їм були дані.

А коли царгородські патріярхи знову відступили від того церковного об'єднання, то за той свій гріх відступства й розірвання церковної єдності попали під турецьку поганську владу, з чого стало багато фальшів і лихих учинків та й занедбання правного нагляду над цими руськими країнами, а звідси – і багато закралося огидного святокупства і поширилися ересі, які майже всю Русь опанували, знищуючи Божі церкви й пошкоджуючи Божу славу.

Тому ми, не бажаючи бути учасниками такого великого гріха і поганської неволі, яка за тим прийшла на царгородських патріярхів і не хочачи їм помагати в розколі й розірванні святої церковної єдності і запобігаючи спустошенню церков і спасінню людських душ, через ті ересі, що зараз постали, маючи все те на совісті, а й небезпеку власного спасіння та всього духовного стада, від Бога собі дорученого, – ми вислали минулого року послів до святішого Отця Климентія восьмого, наших братів – велебних у Христі єпископів Іпатія Потія, прототронія володимирського і берестейського єпископа і Кирила Терлецького, екзарха, єпископа луцького і острозького, за відомом, згодою і понукою нашого найяснішого володаря, його милости польського короля і великого

князя литовського Жигмонта Третього, володаря побожного – якому дай Боже щасливе і панування – просячи, щоб – як найвищий пастир вселенської католицької Церкви – прийняв нас під свій послух та визволив від зверхности царгородських патріархів і розрішив нас, зберігаючи за нами обряди і звичаї східних Церков, грецьких і руських, не роблячи жодних змін у наших церквах; але щоб залишив їх за переданням святих грецьких отців навіки. Що він і вчинив і дав на це свої письма і привілеї, розказуючи щоб ми, з'їхавшись на синод, вчинили ісповідь святої віри і віддали послух Римському Престолові св. Петра, Климентові восьмому та його наступникам. Це ми сьогодні на цьому синоді вчинили, як це посвідчують наші письма і власноручні підписи і прикладені печаті, які ми передали на руки послів святішого Отця Климента Папи, які були вислані на цей синод, а то велебного Яна Димитрія Соліковського, архієпископа львівського, його милости отця Бернарда Мацейовського, єпископа луцького і його милости Станіслава Гомолінського, єпископа холмського, і в присутності послів його королівської милости, ясновельможного Миколая Христофора Радивиля, князя, на Олиці і Несвіжу, воєводи троцького, і його милостн вельможного пана Льва Сапіги, канцлера великого князівства литовського і його милости пана Дмитра Халецького, земського підскарбника великого князівства литовського, старости берестейського і багатьох інших духовних і світських, які були зібрані на тому синоді.

Дано, як сказано вище, за підписом рук наших власних:

Михаїл Рагоза, Божою волею архієпископ і митрополит Київський, Галича і всієї Русі, власною рукою.

Іпатій Потій, Божою милістю єпископ Володимирський і Берестейський, рукою власною.

Кирило Терлецький, Божого милістю екзарх, єпископ-владика Луцький і Острозький, власною рукою.

Григорій Герман, милістю Божою архієпископ Полоцький, владика Витебський і Мстиславський, рукою власною.

Діонісій Збіруйський, Божою милістю єпископ-владика Холмський і Белзький, рукою власною.

Йона Гоголь, Божою милістю єпископ Пинський і Турівський, архимандрит Кобринський, власною рукою.

Богдан Годкинський – архимандрит Брацлавський, власною рукою.

Гедеон Брольницький, архимандрит Лавришівський, рукою вл.
Паїсій, архимандрит Мінський, рукою власною.

[Основні документи Берестейської унії // Наукові зошити /Монастир Монахів Студійського Уставу. – № 2. – Львів: Видавничий відділ “Свічадо”, 1996. – С.81-84]

№ 7

БЕРЕСТЯ, РОКУ 1596, ЖОВТНЯ 9.

АПОФАЗИС, ДЕКРЕТ БЕРЕСТЕЙСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО СОБОРУ

Джерело збереглося лише у версії, поданій автором православного полемічного твору “Ектезис” (кінець XVI ст., публікації XIX ст.). Внаслідок того, що текст джерела не зберігся у формі соборової ухвали, деякі дослідники вважають його чернетковим варіантом. Тим не менше, в автентичності тексту сумнівів немає.

Джерело, оголошене на соборі греком Никифором, скидало з урядів уніатів: митрополита Михайла Рагозу і п'ятьох єпископів, за розрив з Константинопольським патріархатом, тобто, з канонічних мотивів. Дуже важливою інформацію подає заключна частина тексту з підписами учасників православного собору.

Апофазис це значить декрет, який скидає тих, що відступаються від східної церкви.

У зв'язку з тим, що крім інших немаловажних справ, відступник, київський митрополит руський Михайло, і з ним одностудійці його владики: володимирський Іпатій, луцький Кирило, полоцький Герман, холмський Денис і пінський Іона, не захотіли послухатися нашого канонічного позову і прийти на синод, щоб здати справу, як посміли вдатися до нових схизматичських вигадок, для пильного дослідження яких ми з'їхалися і застали їх, проти котрих геть усі (скільки їх є в цій богом збереженій єпархії, що однаково з нами визнають звичаї та догми святої божої католицької і апостольської церкви) свідчать, що вони – явні її відступники,

і задумали цю свою єпархію від'єднати від святого патріаршого константинопольського новоримського престолу і підкорити її столиці старого Риму понад право і канони, відмітаючи їх рідне віросповідання, власне признання і визнаючи приватне і явне їх відступництво, — ми, з вище згаданих причин, змушені божими і святими канонами вдатися до цього жалюгідного декрету проти них.

Оголошення декрету

Потоптана ними свята божа східна церква, як і теперішній синод, наказує нам позбавити митрополита Михайла і згаданих владик будь-якого архієрейського становища і урядування та єпископського звання і будь-якого нашого духовного сану.

І зараз же після оголошення вислано до них те згадане в таких словах: “Знайте, що через нові вигадки і ваше відступництво та непокірність супроти божих і святих канонів, за вироком церковних прав цього річний святий синод знімає вас [з посад] і позбавляє будь-якого церковного сану”.

Дев'ятого дня жовтня, тисяча п'ятсот дев'яносто шостого, індикту десятого.

І так під тим декретом підписалися нище поіменовані:

Никифор, великий протосингел і видатний діяч церкви патріаршого константинопольського престолу, декретуючи разом зі святим синодом, підписався.

Кирило, протосингел і намісник патріаршого александрійського престолу, декретуючи разом зі святим синодом, підписався.

Лукаш, митрополит белградський патріаршого константинопольського престолу, декретуючи разом зі святим синодом, підписався, за наказом всечесного Паісія, єпископа венеціанського патріаршого константинопольського престолу, декретуючи разом зі святим синодом підписався.

Михайло Копистенський, єпископ перемишльський і самбірський патріаршого константинопольського престолу, декретуючи разом зі святим синодом підписався.

[Далі йдуть підписи 11 архімандритів, 24 духовних: протопопів, попів, пресвітерів, намісників, крилошан, ієромонахів. — Ред.]

Було ще багато інших пресвітерів, більше двохсот. Однак тому, що не було в тому потреби, вони тут не названі. Також і записки нині для широкого загалу не надруковані; але незабаром, з божою

допомогою, можуть бути видані друком. А читаючи це тепер, будьте здорові.

[Ектезис, або коротке зібрання справ, які відбувалися на партикулярному, тобто помісному, синоді в Бресті Литовському // Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів. – К., 1988. – С. 142-144.]

№ 8

БЕРЕСТЯ, РОКУ 1596, ЖОВТНЯ 9.
ПРОТЕСТАЦІЯ БЕРЕСТЕЙСЬКОГО
ПРАВОСЛАВНОГО СОБОРУ ПРОТИ УНІЇ

Джерело збереглося у трьох варіантах: 1) оригінал староукраїнською мовою, опублікований наприкінці XIX ст. (тепер зберігається в ЦДІАЛ); 2) облята до володимирських гродських книг 1596 р. з передмовою про обставини облятування; 3) витяг з актових книг Голownого трибуналу у Новоградку. Зберігаються певні різночитання тексту, а також різний порядок підписів.

Джерело важливе з огляду на позицію православного собору, учасники котрого публічно оголосили свою незгоду з унією церков, а також волю до боротьби.

Мы сенаторове, дыкгнитаре, урядники и рицerstво, такъже и духовныи релии Грецкое, церкви ориентъальное сынове, которые есмо ся тутъ до Берестя на сынодъ згромадили, ижъ насъ дня нынешнего дошла ведомость певная, а навeтъ отъ велможныхъ пановъ, посланныхъ на тотъ сынодъ отъ его королевское милости, якобы ихъ милость якуюсь згоду зъ стороны обходовъ костеловъ Кгрецкого и Римского зъ митрополитомъ и килкемъ владыкъ, отщепенцами костела Греческого, которые, есче дня вчорайшого, за выступокъ свой зъ ураду зложени и дыкгнiтерствъ правомъ духовнымъ отсужоны суть, уделать и обволать мели, што се доестъ мимо ведомость и вольность нашу и вшелякую слушность. Протожъ противъ тому и вшемъ особамъ, справамъ и тому поступкови светчимо и протестуемося, тотъ ихъ поступокъ за неслушный бачечы и розумеючы, ему не только не подлежатъ, але за помощью Божою всими силами боронити и противъ нему быть обещуемъ, а свой противъ нимъ уделанный поступокъ мощне утъвержать и вшелякимъ коштомъ подпирать и вспомогать будемъ, водлугъ наболшихъ силъ и преможенъя нашего, а особливе прозбами нашими у его королевское милости. Которую то протестацию нашу на кгродъ Берестейский

посыламы, абы была до кѣнигъ кгородскихъ тутошнихъ вписана. Писано въ Берестю, девятого дня октебра, водлугъ старого календару, року Божого тисеча пятсотъ деветдесять шостого.

[Арх.ЮЗР. – Ч.І. – Т.І. – К., 1859. – № 123. – С.530-531]

№ 9

ВАРШАВА, РОКУ 1596, ГРУДНЯ 15.
УНІВЕРСАЛ КОРОЛЯ СИГІЗМУНДА ІІІ
НА УХВАЛИ БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ СОБОРІР

Джерело збереглося в оригіналі, за яким було опубліковане ще в ХІХ ст. Документ скріплений автографом-підписом короля і королівського писаря, велика королівська печатка. Зберігається в ЦГИА Росії, матеріал грамоти пошкоджений.

Документ подає короткий виклад подій, головне ж – демонструє позицію королівської влади щодо унії з канонічно-догматичним обґрунтуванням. Наголошується на добровільності переходу до унії єпископату руської церкви, критикується православний собор та його ухвали, які мали, начебто, неправосильний характер.

Жикгимонтъ третій, бежъею милостью король польскій, великій князь литовскій, рускій, прускій, жомойтскій, мазовецкій, инфлянтскій, а шведскій, кготскій, вандальскій, дѣдичный король всимъ посполито и каждому зособно, високого и низкого стану вѣры греческоѣ рускоѣ людемъ духовнымъ и свѣтцкимъ, подданнымъ нашимъ, обывателямъ великого князства литовского, щирѣ и вѣрнѣ намъ милымъ.

Ознаймуемъ вамъ, ижъ мы господарь маючи то въ умыслѣ нашомъ, яко есьмо повинны старатися о розмноженъ хвалы пана бога всемогущого и о збавенъ душъ людскихъ, зласса вѣрныхъ и милыхъ подданныхъ нашихъ, которыхъ намъ панъ богъ зъ воли и милосердья своего божского въ справу и старанъ подъ панованъ наше злѣтити и подати рачиль, и видѣчи, то съ письма и зъ закону божьего, ижъ яко есть одинъ богъ всемогущій въ троицы славимый, такъ тежъ маєтъ быти одинъ костель або церковь, одинъ хрестъ и одна вѣра, одна овчарня господняя и одинъ пастыръ: яко то панъ збавитель нашъ Іисусъ Христосъ справуючи тутъ на земли збавенъ людское, постановити и приказати рачиль, збудовавши

и уфундувавши на вѣрѣ святого учня и апостола своего Петра, яко на мощной скалѣ, костель свой, которому и брамы пекельные премочи не могутъ ... Тому самому панъ и збавитель нашъ Иисусъ Христосъ поручилъ паствити овечки и баранки своѣ, тому самому велѣлъ подтвержати въ вѣрѣ братью его и иншіе ученики и апостолы своѣ ... звязано будетъ и на небѣ, а што розвяжеть, розвязано будетъ и на небѣ. Што отъ часовъ апостольскихъ трвало много лѣтъ и вѣковъ, ажъ коли за грѣхи людскіе еретицтво арыянское большую часть свѣта и христіянъ заразило было, же и сами цесары христіянскіе черезъ долгій часъ въ томъ блудѣ трваючи, отъ послушенства наvyšшого и старшого пастыря своего отступовали ... Столица апостольская Петра святого, въ правдивой вѣрѣ не уставаючи, подтвержала братью свою и частокротъ на старожитную дорогу зъ блуда ихъ выводила, яко то ... давныхъ часовъ, на synodѣ головномъ флорентійскомъ, черезъ Іосифа патріярху и Яна Палеолога цесара, царкгроцкихъ, зуполн? до того послушенства вернулися были визнаваючи, ижъ папа римскій есть отцем, учителемъ и справцою всего хрестіянства и правымъ Петра святого намѣстникомъ. На которомъ-то synodѣ флорентійскомъ и зъ панства нашего митрополить кievскій, галицкій и всея Руси Исидоръ бывши, тое зъедноченье церкви божое принялъ, и тые край рускіе въ томъ же послушенствѣ и зверхности столицы римскоѣ утвердилъ. — Што и продкове наши, короли ихъ милость польскіе принявши и подданымъ своимъ въ панствахъ своихъ ухваливши, вольности духовенству церкви рускоѣ, таковезъ якихъ духовные костела римского уживаютъ, надали и упривильевали, абы вже яко одного отца дѣти, одинакоѣ вольности уживали. Отъ которого зъедноченья кгда зась, для невдячности ласки божскоѣ, патріархове царокгородскіе оступили, и за таковой свой ... грѣхъ отступленья и розорваньа единости церковноѣ въ мощъ поганьскую турецкую упали; много ... и въ тыхъ краѣхъ русскихъ наступило, ижъ ся герезыи розсѣяли и розширили и всю правѣ Русь опановали: церкви спуштошѣли, хвала божая знищила, а за тымъ и тые привилей и вольности наданные въ забытье и въ легкое поваженъе къ дальшому знищенью церкви и стану духовного руского прійти бы мусѣли. Што все хотѣчи мы знову направить и до первшого а стародавнего порядку привести въ паньствахъ нашихъ, порозумѣвались

есмо въ томъ первѣй съ старшими преложонными духовными вашими, которымъ то властнѣ належало, и которые сами дочитавшись того въ книгахъ своихъ соборовъ давнихъ и въ правилахъ святыхъ отецъ ... далее трвати ..., за вѣдомостью нашою господарскою, съ собору своего духовного слали съ тымъ до отца святого Клементя осьмого папы римского, который правѣ, яко правдивый отецъ очарни панскоѣ, до единости церкви божье вась принявши и отъ зверхности патріарховъ цароградскихъ вызволивши и розрѣшивши, вси обряды церковные рускіе водлугъ стародавнего звычаю и уставы святыхъ отцовъ грецкихъ, не чинячи въ нихъ наменьшоѣ отмѣны, въ своей клюбѣ вѣчнѣ оставилъ и на то все черезъ велебныхъ отцовъ епископовъ, владыковъ володимерского и луцкого, съ собору новгородского до велебности его посыланныхъ, всимъ вамъ и на слѣдникомъ вашимъ письма и привилеи свои прислалъ.

За чимъ велебный киръ Михайло Рагоза, архіепископъ митрополитъ кіевскій, галицкій и всея Руси, за позволеньемъ нашимъ, соборъ головный въ Берестю на день шостый мѣсяца октября водлѣ календара руского зложили: на который зѣхавши ся съ иными епископами владыками, братьею своею, володимерскимъ, луцкимъ, полоцкимъ хелмскимъ, пинскимъ и съ многими архимандритами, игуменами, протопопами, попами, чернцами, дьяконы и съ иными многими людьми вѣры греческоѣ рускоѣ духовными и свѣтцкими, сходили ся на мѣстце соборомъ звыклое, до церкви соборноѣ рускоѣ заложенъя святаго Николы, и тамъ отъ хвалы божоѣ зъ молитвами и набоженствомъ пристойнымъ первшого дня соборъ зачавши, черезъ три дня зъ собою бываючи, съ добрымъ розмысломъ и уваженьемъ тую святобливую згуду ... приводячи и розбираючи письма святые ... правила святыхъ отецъ, взываючи тежъ до того братерскимъ правѣ упоминаньемъ и милостію Михаила Копыстенъского премысльского, и Гедеона Балабана львовского владыковъ и иншихъ товаришовъ ихъ, которые первѣй сами добровольнѣ до того соединенья приступивши и намъ господару черезъ письма и листы свои то оповѣдивши, теперъ, зъ намовы людей упорныхъ, опустивши старшого своего архіепископа митрополита и братью свою епископовъ владыковъ, опустивши тежъ храмъ божій, мѣстце святое, на которое сходитися съ старшимъ своимъ повинны были, и ни разу въ церкви божой, по увесь часъ того собору,

не ставши, волѣли ся злучити зъ новокрещенцы Арыянами, блюз-
нерцами господа бога нашего въ троицы славимого, и зъ иными
розными еретыками, непріятелями и наганителями вѣры право-
славнѣ рускоѣ. А надъ то, взявши до себе въ товариство шпеговъ
чужоземскихъ, и въ божницы еретыцкой, гдѣ казанья еретыцкіе бы-
ваютъ, мѣстце собѣ вмѣсто дому божого обравши, правѣ злостью
и упоромъ и яко фараоновымъ сердцемъ закаменѣлымъ поступи-
вали и рѣчи имъ ненадежные чинити важили ся, такъ противъ
зверхности своее якъ тежъ противъ насъ господаря своего и противъ
Рѣчи Посполитой, отчины своее, пропомнѣвши первшого позво-
ленья и письмъ своихъ, упорнѣ отъ церкви божьее откинулися,
и покутнѣ списы и протестацыи якіесь чинили, и, яко о томъ вѣ-
домость маемъ, до голыхъ мембравовъ печати свои прикладывали
и руки подписывали, и иншихъ людей розныхъ и до собору нена-
лежащихъ до подписовъ рукъ и до печатованья приводили и си-
лою примушали, и на тыхъ голыхъ мембранѣхъ потомъ штось къ
воли собѣ написавши, снать, то по панствахъ нашихъ розсыла-
ти важилися. А велебный архіепископъ митрополитъ съ иными
всеми епископами владыками и со всемъ духовенствомъ, радѣчи
о забвенью душъ людскихъ и забѣгаючи ... церковному ..., на томъ
соборѣ порадномъ берестейскомъ, на мѣстцу отправованья собо-
ровъ звыкломъ, въ церквѣ зложенья святого Николы, при быт-
ности пословъ отца святого папы римского, также при послѣхъ на-
шихъ господарскихъ и при великомъ згромаженью людей зацныхъ
и посольства, духовныхъ и свѣтцкихъ, до единости церковноѣ сто-
лицы апостольскоѣ римскоѣ истотнѣ прилучили ся, зверхность
церкви и люду божьего навышшому и правдивому пастыру, отцу
святому Клементу осмому папѣ римскому признавши, послушен-
ство его святобливости и по немъ будучимъ всемъ епископомъ
римскимъ яко намѣстникомъ христовымъ отдали, и присѣгами,
письмомъ и печатями своими на вѣчные часы утвердили, и такъ
церковь и вѣру греческую рускую съ костеломъ и вѣрою повшех-
ною римскою знову злучили и соединочили, такъ, ижъ водлугъ
слова и приказанья божьего, стали ся есте правѣ вже однимъ лю-
домъ и костеломъ божьимъ, одна вѣра, одинъ хрестъ, одинъ домъ
божій, одна овчарня подъ справою одного ... пастыря, отъ господа
бога Иисусъ Христа поставленого.

Што мы вамъ всимъ ознаймуемъ, абы есте съ того тѣшили ся и хвалу господу богу всемогущему въ троицы славимому, зъ нами сполнѣ, едыными усты и едынымъ сердцемъ воздавали, а плонныхъ повѣстїй и писмъ отъ людей упорныхъ и нерозсудныхъ отщепенцовъ не слухали и не прїимовали и вѣры имъ не давали; а старшихъ своихъ, митрополита и владыковъ, яко власного архіепископа и епископовъ своихъ во всякой учтивости маючи, послушенство имъ звыкное чинили и отдавали а противъ нихъ не бунтовалися и молодшимъ бунтовати ся не допускали. А ижъ велебный архіепископъ митрополить кїевскїй галицкїй и всея Руси, со всимъ соборомъ, Копыстенского владыку премысльского и Болобана владыку львовского и иншихъ товаришовъ и помочниковъ ихъ, яко власныхъ отщепенцовъ, – которые не только отъ добровольнѣ первѣй принятоѣ згоды и соединенья упорнѣ и не слушнѣ откинули ся, але опустивши церковь божью, зъ блюзнерцами имени божьего и вѣры хрестїянскоѣ, зъ новокрещенцами Арыянами и зъ иншими еретыками сполковали, и въ божницы еретыцкой зъ ними пребывали и намовы и письма якієсь чинили, и на зверхность свою и на людей владзы ихъ неподлеглыхъ торгнути важили ся и зъ людьми чужоземскими, шпегами и здрайцами нашими обцовали и до справъ тутошнихъ въ товариштво собѣ ихъ брали, и много рѣчїй неслухныхъ не одно противъ старшого своего, але тежъ и противъ намъ господару и ко шкодѣ панствъ нашихъ чинили, – за то и за иншыє виступки ихъ не благословиль и прокляль, и, достоинство епископѣ съ звирхности своеє пасырскоѣ зъ нихъ знявши, отъ церкви божоѣ отлучиль: про то, абы есте о томъ вѣдаючи, помѣненныхъ Копыстенского и Болобана отъ того часу за владыковъ и епископовъ не мѣли, и благословенства отъ нихъ яко отъ проклятыхъ не брали, и сполку и обцованья зъ ними яко съ проклятыми не мѣли.

А ижъ бы то всимъ ко вѣдомости пришло и отъ каждого выполнено было, вамъ воеводамъ, старостамъ, державцамъ, тивуномъ, самымъ и намѣстникомъ и врядникомъ ихъ, также войтомъ, бурмистромъ, райцомъ, лавникомъ приказуемъ, штобы есте и сами тому постановленью сыноду берестейского ни въ чомъ противны не были, и другихъ подданныхъ нашихъ, которые бы тому спротивляли ся, карали. А сесь листь нашъ вездѣ, при костелѣхъ, церквахъ,

и на торгохъ, копѣи съ него списуючи, прибавати и то всимъ къ вѣдомости приводити велѣли, конечно, иначе того не чинячи.

Писанъ у Варшавѣ, лѣта божьего нароженья 1596, мѣсяца декабря пятнадцатого дня.

Sigismundus Rex.

Матей Воана, писарь.

[Documenta unionis berestensis eiusque auctorum (1590-1600). Edit. P. Athanasius G. Welykyj OSBM. – Romae, 1970. – № 250. – P. 392-396]

№ 10

1612р., БЕРЕЗНЯ 26. ВІЛЬНО.

ЛИСТ КИЇВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА ІПАТІЯ ПОТІЯ
ДО ВЕЛИКОГО КАНЦЛЕРА ЛИТОВСЬКОГО ЛЕВА САПЕГИ

Джерело збереглося в оригіналі, каліграфічний почерк вказує на те, що лист писав писар. Оригінал засвідчений особистим підписом І.Потія. Печатка втрачена. Адреса: "Jasniewielmoznemu panu, Je[go] Nsci panu Leonowi Sapiezie, kanclierzowi W. Ks. Lithewskiego, staroscie Mohyliowskiemu etc., etc., panu i dobrodziejowi memu wielceMsciwemu"

Ясновельможний милостивий пане канцлере, пане і добродію мій милостивий.

Служби і молитви мої вручаю ласці ясновельможного милостивого пана.

Пан Леон Мамонич добрий мій приятель і надзвичайно корисний церкві нашій і святій єдності, розуміючи, що я можу звернутися до вашої милості мого милостивого пана, просив мене про причинний лист до вашої милості в тій справі, про котру ваша милість зволиш краще зрозуміти з його писання, я ж перед вашою милістю, своїм милостивим паном, не є таким заслуженим, щоб ти, ваша милість, на мої прохання мав це зробити, однак довіряючи доброзичливій ласці вашої милості, котра, як до всяких інших, так і до мене, негідного слуги вашої милості, є щедра, принаймні, не забороняв панові Мамоничу того; якщо ж чого не випрошу, то тим ласки вашої милості до себе не втрачу, що сприяю [людям, котрі] потребують ласки вашої милості.

Приплентався я тоді до Вільна, знаючи про швидке прибуття туди його королівської милості, з метою внести свої і мого духівництва петиції до їх милостей панів статutowих коректорів, тому

що де б ти, ваша милосте, пане мій милостивий, тоді не зволив бути, легше би наші справи могли йти. Для вашої милості не є таємницею, що панове трибуналісти затягують нас під юрисдикцію свого світського кола і зовсім інакше інтерпретують 32 артикул третього розділу, не допускаючи нас до таких же вольностей, яких уживають панове римські прелати, і цей артикул розуміють лише [в стосунку] до римського духовництва, а нас під свою світську юрисдикцію затягають, а це не раз складало багато клопоту, що аж їх несправедливі декрети його королівська милість мусив скасовувати. У цьому ж неодноразово ми відчули щедрю ласку вашої милості, нашого милостивого пана, коли ти, ваша милосте, завжди за нами стояв стіною проти удару блискавиці, щоб нам потім з цього не приходило. Прошу звернутися до їх милостей панів депутатів, щоб цей 32 артикул був виправлений, бо хоч там стоїть в кінці, як треба розуміти про духовництво грецької релігії, а трошки нижче все змішується, вказуючи, що менші перед своїми старшими керівниками, а старші керівники перед головним судом повинні виправдовуватися, не роблячи ніякої змірки щодо змішаного суду ані про юрисдикти його королівської милості над нами, так само, як і над римськими єпископами. А тому досить буде про це, коли цими короткими словами той параграф (не роблячи дальшої декларації) буде закінчений. А коли все, що вище згадувалось, буде стосуватися і духовних грецького закону, як і римських, то далі немає потреби. Крім того, повідомляю вашій милості, що і наливайківська орда приходила зі своїми петиціями і з правами до панів депутатів; я не знаю, якщо отримали, то, напевно, забули цю сувору латину, котру ти їм, ваша милосте, зволив дати на сеймі, стоячи поруч його королівської милості, проти котрої, оскільки була правдивою, і слівця жодного [вони] ані перед його королівською милістю, ані в палаті депутатів промовити не сміли, бо проти правди важко заперечувати, а оскільки пам'яті не мають, [то], звичайно, вдають перед своїми, що все зробили добре.

Павелко-Чернець в Мінську по-старому зле витворює: відняв церкву, яка стоїть на ґрунті його королівської милості і незаконно її привласнює його княжій милості панові підчашому, скуповує ділянки в місті від шляхти, маючи намір там закласти прокляту синагогу не для слави Божої, але для таких самих бунтів, для яких

і в Вільні [вона] скрізь стояла, хоч і секвестрована митрополією і його королівською милістю. Прошу для милосердя Божого, щоб авторитет його королівської милості завчасно запобіг усьому цьому злу, бо я цьому не дам ради.

Приїхав сюди московський патріарх, котрого скинув Шуйський, його в дорозі розбили московські шишаки і зовсім собі відморозив ноги, лікує їх тут у Вільні, я ще з ним не бачився, оскільки не знаю, за кого його маю сприймати, але не бороню йому хліба і що можу зі свого убозства; каже, що їде до його королівської милості, сподіваючись ласки, що її нібито повинен отримати; не маючи певних відомостей, я не смію вдаватися з ним у жодні розмови. А оскільки і наливайки часто його відвідують, і стоїть господою в одного з них, то мені здається, що правильно буде вашу милість, свого милостивого пана повідомити, а ти вже краще зволиш знати, чи був я на стороні королівської милості, чи навпаки. З тим вручаю покірно ласці вашої милості, свого милостивого пана мої найнижчі присяги. Дано з Вільна 26 березня року 1612.

Вашої милості поручитель, милостивого пана .....

люб'язний і доброзичливий служебник і богомольця митрополит Іпатій.

[Центральний державний історичний архів України у м.Києві. – Ф. 48. – Оп. 1. – Спр. 493. – Арк. 1-2 зв. Переклад з польської].

№ 11

1612 р., КВІТНЯ 9, ВІЛЬНО.

ЛИСТ КИЇВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА ІПАТІЯ ПОТІЯ
ДО ВЕЛИКОГО КАНЦЛЕРА ЛИТОВСЬКОГО ЛЕВА САПЕГИ

Джерело збереглося в оригіналі, каліграфічний почерк вказує на те, що лист писав писар. Оригінал засвідчений особистим підписом І.Потія. Печатка втрачена. Адреса: "Jasniewielmoznemu panu, je[go] Msci panu Leonowi Sapiezie, canclierzowi W.Ks.Litewskie[go], staroscie Mohyliowskiemu etc., etc., panu i dobrodziejowi memu msciwemu"

Ясновельможний і милостивий пане, пане канцлере і милостивий пане мій.

Служби мої найнижчі і молитви капланські вручаю ласці ясновельможного милостивого пана.

Тут поки що не йтиметься про статутіві артикули, адже я писав раніше до вашої милості, що на них нарікаємо не тільки ми, але й панове римське духовництво протестує проти цієї поправки, [зрештою] тут ще буде місце, якщо дочекаємо, про це поговорити. Дякую, що ваша милість як наш патрон обдаровує нас своєю щоденною ласкою, [і я] тим самим відписую вашій милості, своєму милостивому панові. Ти, ваша милосте, зволиш писати мені про кількох ченців до Слоніма, бажаючи їм дати їжу і одяг, Господь Бог з милості хай відплатить за те, що твоя милість зволить так старатися про наші убогі церкви і про їх порядок, але ж то так швидко бути не може: і свята близькі, і ченці розїхались – одні потрібні на місці, а другі, молодші, на науку; щодо них, дякуючи Божій ласці, маю добру надію, що буде кому з часом працювати в унії Господній, бо зараз у нас з цим дуже сутужно. А на Супрасль моя влада поширюється не настільки, щоб мене там могли послухати, з причини, про яку ваша милість може сам здогадатися: де двоє урядують – один словом, а другий ділом.

Однак за ту okazію, яку мені, ваша милосте, подавати зволиш, щодо ченців до Слоніма, [.....], дякую вашій милості своєму милостивому панові – про це не перестану старатися. Ваша милість зволить мені писати про того попа, що був протопопом. Бачить Господь Бог, що то не від мене пішло, що я в нього і протопопію забрав за те, що місця порушив, але через велике втручання слоніських міщан, котрі через великі і явні проступки його і соборну церкву були собі обміряли, а навіть і деякі урядники вашої милості свідчили і скаржилися на нього, в чому потім і я сам, коли був у Слонімі, частково переконався, проводячи в ньому пильну візитацію, а тому я хотів, щоби один поступився усім з огляду на ганьбу, аніж усі одному, і перевів його туди, де б він почував над собою пильнішого інспектора і не так брикав; але оскільки не лише прохання, але й щонайменший наказ вашої милості для мене є надзвичайно важливим, то дозволяю, щоб там був простим попом, а не протопопом, у котрій церкві вашої милості свого милостивого пана; пильно прошу, щоб ваша милість, викликавши до себе міщан, які на нього сильно ображені, своїм нагадуванням зволив [їх] угамувати, хай і до нього будуть ласкавіші і на мене не мають зла, а тому щоб ти і то пильно зволив знати, щоб там якась

іскорка наливайківська не закралася, бо хоч вони присягаються, що про це не думають, але я не вільний від підозри, тільки те бачу на ділі, що мають Бога над собою католицького, а де б він [Наливайко] не з'явився – з тої іскри і полум'я так само, як і бунт у Мінську, де Павло і Пафнутій урядують, котрого ти, ваша милосте, на волю випустив. Бачу це наочно, чи не буде ласки Божої і його королівської милості в тому пильного нагляду, певне там синагога ..., а ще гірше ніж у Вільні, бо на периферії. Я писав до вашої милості про московського патріарха, котрий є у нас тут зараз і приїхав до його королівської милості, здається, прагнучи ласки, і має причинні листи до наших панів сенаторів, а ти мені, ваша милосте, нічого не зволив відписати на те, що я про нього повинен думати. З його розповіді бачу, що добре [я повинен думати], а що всередині, того не знаю. Відморозив собі, неборак, кілька пальців на нозі, утікаючи від шишаків, і тут лікується, голий, як бабин віл, говорить, у нього забрали більше п'ятнадцяти тисяч злотих, які мав при собі, а ми його і так біля себе харчуємо. Наливайки, як чорти, і тут, використовуючи свої фортелі, кликали його до себе, але він, будучи пильним, не дбав про них і взагалі дивується зі злості і впертості їх, а особливо, коли придивляється до церемоній у нашій церкві, то бачить, що ніякої різниці немає, дуже дивується, що нас інакше там, на Москві, представляють ті ж лотри, а не хтось інший; [він] ще й тому незмірно дивується, коли ми йому розповідаємо про диких владик, що в Острозі і в Турові та про інших, котрі в нас майже всі юрисдикції відняли, котрих королівська милість у своїй державі терпить супроти церковних канонів. Ти, ваша милосте, зволиш мені писати про церковні апарати, про котрі ти, ваша милосте, з її милістю пані Сапеговою для мене зволиш старатися, за це вашій милості, своєму милостивому панові дякую, але я їх не бачив, [тому] важко торгуватися, я посилав тобі там [гроші] і купили мені лише один омофор, корон не було ані плащаниці, але якщо є та, про котру мені ваша милосте, зволиш писати, [то] задорога вона для мене, убогого ченця, однак якщо б я її побачив і сподобалась [мені], я б заплатив за неї ту ж ціну, за яку небіжчик купив, бо я переконаний у побожності її милості, адже її милість не шукає зиску в таких речах, які належать до хвали Божої; риз не потребує, бо в них не служу. Шапку, якщо б якась охайна була, за

неї би теж заплатив, тільки щоб я це все певно побачив; пильно прошу, щоб ти, ваша милосте, мій милостивий пане, до цього зволів докласти свого ласкавого старання, а особливо зважаючи на моє убожество і нестатки великі. Я і так стараюся, як можу, і теперішнє моє помешкання у Вільні [забирає все] до гроша, маючи при собі шістнадцять душ, а з фільварків митрополичих немає чого сподіватися: хліба мені зовсім не вистачає – такі вони багаті. Те, що бідний Володимир заробить за рік, митрополія за десять тижнів проковтне, а всі кричать, що я села тримаю. Далі не маю що писати, тільки служби мої найнижчі повторно складаю на ласку вашої милості милостивого свого пана. Дано з Вільна 9 квітня року 1612.

До попа лист посилаю, дозволяючи йому там...

Найнижчий слуга і богомольця митрополит Іпатій.

[Центральний державний історичний архів України у Києві. – Ф. 48. – Оп. 1. – Спр. 495. – Арк. 1-2 зв. Переклад з польської].

ДОДАТКИ

А. ІМЕННИЙ СКЛАД УЧАСНИКІВ БЕРЕСТЕЙСЬКИХ СОБОРІВ:

УНІЙНИЙ СОБОР

(ПЕРЕЛІК ДУХОВНИХ ОСІБ – УНІАТИ)

1. Михайло Рагоза – митрополит [ухвали унійного собору, Апофазис православного собору];
2. Іпатій Потій – єпископ володимирський і берестейський [ухвали унійного собору, Апофазис православного собору];
3. Кирило Терлецький – єпископ луцький і острозький [ухвали унійного собору, Апофазис православного собору];
4. Григорій (Герман) Іванович Загорський/Загоруйський – архієпископ полоцький, єпископ вітебський і мстиславський [ухвали унійного собору, Апофазис православного собору], (цікаво, що саме Григорій на попередніх Берестейських соборах був протонатарієм митрополії і, отже, мав великий соборовий досвід);
5. Іона Гоголь – єпископ пинський і туровський [ухвали унійного собору, Апофазис православного собору];
6. Діонісій Збируйський – єпископ холмський [ухвали унійного собору, Апофазис православного собору];
7. Паїсій – ієромонах, мінський архимандрит (ігумен Вознесенського монастиря, який перед тим належав Рагозі, 1595 р. згадується ще як битенський ігумен, пізніше – пинський єпископ) [ухвали унійного собору]; не екскомунікований православним собором;
8. Богдан (Климент) Годкинський – архимандрит brasлавський, ігумен городенський і brasлавський [ухвали унійного собору]; не екскомунікований православним собором;
9. Гедеон Брольницький – лавришівський архимандрит, пізніше – полоцький архієпископ [ухвали унійного собору]; не екскомунікований православним собором;

(ПЕРЕЛІК ДУХОВНИХ ОСІБ – РИМО-КАТОЛИКИ)

1. Бернард Мацейовський – єпископ луцький, легат папи [булла папи, реляції Гаetano, звіти папі і королю, Ектезис];
2. Димитрій Соліковський – єпископ львівський, легат папи [булла папи, реляції Гаetano, звіти папі і королю, Ектезис];
3. Станіслав Гомолінський – єпископ холмський, легат папи [булла папи, реляції Гаetano, звіти папі і королю, Ектезис];
4. Петро Скарга – єзуїт, католицький експерт і консультант [реляції Гаetano, Ектезис];
5. Мартин Лятерна – єзуїт, католицький експерт і консультант [лист Каспера Нагая до Аквавіві];
6. Каспер Нагай – єзуїт, католицький експерт і консультант [лист Каспера Нагая до Аквавіві];
7. Юстин Раб – єзуїт, католицький експерт і консультант;
8. Петро Аркудій – грек з Риму [реляції і листи Петра Аркудія];
9. Юрій Мошетті – грек з Риму, товариш П. Аркудія, перекладач [реляції і листи Петра Аркудія];

(ПЕРЕЛІК СВІТСЬКИХ ОСІБ)

1. Миколай Криштоф Радзивил (Сиротка) – віленський воєвода;	} делегати короля, повноваження – грамота 4.X.1596 р.
2. Лев Сапега – канцлер ВКЛ;	
3. Димитрій Халецький – берестейський староста	
4. Якуб Претвич – кам'янецький каштелян [анонімний звіт 1, Баркулабівський літопис];	
5. Калинський, інстигатор – посол до К. Острозького від уніатів, разом із Я. Претвичем і Я. Шуйським [Баркулабівський літопис, анонімний звіт І];	
6. Ян Шуйський, князь – посол до К. Острозького від уніатів, разом із Я. Претвичем і Калинським [Баркулабівський літопис, анонімний звіт І].	

ВІРОГІДНІ УЧАСНИКИ УНІЙНОГО СОБОРУ

1. Іван Потій – син Іпатія Потія, берестейський урядник, каштелян (1595);
2. Петро Потій – син Іпатія Потія, берестейський урядник, каштелян (1595);

3. Федір Потій – син Іпатія Потія, Берестейській земський суд-
дя (1597);
4. члени крилосу кафедральної церкви Св.Миколая.

ПРАВОСЛАВНИЙ СОБОР

(ДУХОВНЕ КОЛО –

ПРЕДСТАВНИКИ ПРАВОСЛАВНОГО СХОДУ)

1. Никифор – протосингел Константинопольського патріарха, го-
ловуючий собором [Апофазис];
2. Кирило Лукаріс – протосингел і намісник Александрійського
патріарха [Апофазис];
3. товариш Никифора (імя невідоме) – автор реляції про собор
[анонімна реляція];
4. Лукаш – митрополит Белградський, представник Венеціан-
ського єпископа Паісія [Апофазис];
5. Матвій – архімандрит монастиря Св.Пантелеймона зі Св.Гори
(Афон), представник Мукачівського єпископа Амфілоха [Апо-
фазис];
6. Макарій – архімандрит монастиря Симона Петра зі Св.Гори
(Афон), представник Венеціанського єпископа Паісія [Апофа-
зис, реабілітаційна грамота Стефана Зизанія];
7. Паісій – єпископ Біхрасуський [реабілітаційна грамота Сте-
фана Зизанія];

(ДУХОВНЕ КОЛО –

ПРЕДСТАВНИКИ ПОЛЬСЬКИХ ПРОТЕСТАНТІВ)

1. Мартин Броневський – чеський брат, Велика Польща,
Остріг [Баркулабівський літопис].

МИТРОПОЛІЧА ЄПАРХІЯ З КАФЕДРАМИ У ВІЛЬНІ І НОВОГРУДКУ
(ПЕРЕЛІК ДУХОВНИХ ОСІБ)

1. Леонтій Бобрикович / Бобриковський Воскресенський – священник, посол Віленського крилосу [Апофазис];
2. Омелян Юрїївський – священник, посол Віленського крилосу [Апофазис];
3. Василь Троїцький – священник Віленський братський [Апофазис, реабілітаційна грамота Стефана Зизанія];
4. Герасим Накривайло – священник Віленський братський [реабілітаційна грамота Стефана Зизанія];
5. Теофілят Іоаннович – священник, чернець Віленського монастиря (церква Святого Духа, братство) [Інструкція православного собору 9.X.1596 р.];
6. Митрофан Диментіянович – священник, чернець Віленського монастиря (церква Святого Духа, братство) [Інструкція православного собору];
7. Стефан Зизаній – проповідник монастиря Святої Трійці у Вільні [Синодальний універсал 9.X.1596 р., Баркулабівський літопис];
8. Яків Спаський / Смаський – Волковиський протопоп [Апофазис];
9. Филип – протопоп Волковиського повіту [Апофазис, Синодальний універсал 9.X.1596 р.];
10. Захарія Михайлович Воскресенський Менський – священник [Реабілітаційна грамота Стефана Зизанія];
11. Іродіон / Родіон Троїцький – мінський протопоп [Синодальний лист Никифора 11.X.1596 р.];
12. Емельян / Омелян Никольський Загоровський – ієрей, случький протопоп [Апофазис, Синодальний універсал 9.X.1596 р., Реабілітаційна грамота Стефана Зизанія];
13. Михайло – лавришівський архимандрит [Апофазис];
14. Іларіон / Лаврін Масальський – супрасльський архимандрит [Протестація 9.X.1596 р., Інструкція 9.X.1596 р., Апофазис, Реабілітаційна грамота Стефана Зизанія];
15. Нестор Козьменич – екзарх Київської митрополії, Заблудівський протопоп, маршалок духовного кола, примикирій над синодальними писарями [Апофазис, Синодальний універсал 9.X.1596 р., Реабілітаційна грамота Стефана Зизанія, Екскомунікаційна грамота унійного собору 10.X.1596 р.];

(ПЕРЕЛІК СВІТСЬКИХ ОСІБ)

1. Григорій Жданович – посол Віленського церковного братства [Перелік послів православного собору];
2. Іван Карпович – посол Віленського церковного братства, брат Леонтія Карповича [Перелік послів православного собору];
3. Іван Андрійович – посол Віленського церковного братства [Перелік послів православного собору];
4. Остафій Максимович Боровик – райця м.Вільна [Перелік послів православного собору, Синодальний універсал 9.Х.1596 р., Інструкція 9.Х.1596 р.];
5. Гаврило Дашкович – делегат Віленського братства [Перелік послів православного собору];
6. Левон Іванович – посол Віленського братства [Перелік послів православного собору];
7. Іван Андрійович Кириян (Курган) – писар, делегат м.Вільна [Перелік послів православного собору, Синодальний універсал, Інструкція 9.Х.1596 р.];
8. Ісак Кононович – посол Віленського братства [Синодальний універсал];
9. Іван Васильович Моне́й – з Віленського церковного братства [Синодальний універсал, Перелік послів православного собору];
10. Іван Васильович Порошко – посол Віленського братства [Синодальний універсал];
11. Прокіп Стрилюдович – посол Віленського братства [Перелік послів православного собору];
12. Пилип Лімонт – посол трибуналу ВКЛ [Перелік послів];
13. Александр Полубенський – новогрудський каштелян [Синодальний універсал];
14. Шимон Цивінський – посол ВКЛ, війський Волковиського повіту [Синодальний універсал, Інструкція 9.Х.1596 р., Перелік послів]

ПИНСЬКА ЄПАРХІЯ

(ПЕРЕЛІК ДУХОВНИХ ОСІБ)

1. Єлисей Плетенецький – архимандрит Лещинського монастиря [Апофазис, Інструкція 9.Х.1596 р.];
2. Симеон Пречиский / Пречистенський – протопоп Пинського повіту [Синодальний універсал, Інструкція 9.Х.1596 р.];

3. Іван Фролович Семеновський – Пинський протопоп, священник церкви Святого Симеона [Синодальний універсал, Інструкція 9.Х.1596 р.];
4. Гаврило Андрійович – піп Михайлівський м.Пинська [Екскомунікаційна грамота унійного собору 9.Х.1596 р.];
5. Іван Семенович – піп Никольський м.Пинська [Екскомунікаційна грамота унійного собору 9.Х.1596 р.];
6. Федір / Теодор Михайлович Карпович – Селецький протопоп, протопоп Дмитрівський замковий м.Пинська (батько Леонтія Карповича) [Синодальний універсал, Інструкція 9.Х.1596 р., Екскомунікаційна грамота унійного собору 9.Х.1596 р.];

(ПЕРЕЛІК СВІТСЬКИХ ОСІБ)

1. Медзянка Іван Васильович – від пинських міщан [Перелік послів];
2. Слобоцький / Слободський Денис / Дионісій – від Пинського повіту [Синодальний універсал, Інструкція 9.Х.1596 р., Перелік послів];

ВОЛОДИМИРСЬКА І БЕРЕСТЕЙСЬКА ЄПАРХІЯ

(ПЕРЕЛІК ДУХОВНИХ ОСІБ)

1. Павло – пресвітер Берестейського братства [Апофазис, Екскомунікаційна грамота унійного собору 9.Х.1596 р.];

(ПЕРЕЛІК СВІТСЬКИХ ОСІБ)

1. Старовольський Василей Адамович – від Берестейського воеводства [Синодальний універсал, Інструкція 9.Х.1596 р.];
2. Василь Євхимович
3. Василь Серпевич
4. Михайло Левкович
5. Михайло Тимошович
6. Кирило Козьмич
7. Александер Подгороденський – Володимирщина [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня];
8. Дем'ян Павлович – володимирський Гродський суддя [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня].

ХОЛМСЬКА ЄПАРХІЯ
(ПЕРЕЛІК ДУХОВНИХ ОСІБ)

1. Герасим Рожський – Сокальський протопоп [синодальний універсал];
2. Ігнатій Підселецький – крилошанин зимнівського монастиря [Апофазис].

ЛУЦЬКА І ОСТРОЗЬКА ЄПАРХІЯ
(ПЕРЕЛІК ДУХОВНИХ ОСІБ)

1. Андрій Пречиський (Пречистенський)/Андрій Мелешко – острозький протопоп [синодальний універсал];
2. Деміян/Дем'ян Наливайко – острозький пресвітер [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня];
3. Ігнатій – острозький пресвітер, примикирій над синодальними писарями [Апофазис];
4. Кипріян – ієродиякон з Острога, не підписався [Ектезис];
5. Іоанн Вацута – луцький протопоп [екскомунікаційна грамота унійного собору];
6. Тимофій – дорого бузький архімандрит [Апофазис];
7. Ісак/Ісакій Борискович – степанський архімандрит [Апофазис];
8. Василюк – ігумен дубенського монастиря Св. Спаса [Апофазис, інструкція 9 жовтня, екскомунікаційна грамота унійного собору];
9. Стефан Добринський Покгаський/Спаський – священник Чернчицького монастиря [синодальний універсал, екскомунікаційна грамота унійного собору];
10. Симон Косовський – пересопницький архімандрит [Апофазис];
11. Геннадій – дерманський архімандрит [Апофазис];
12. Григорій Балабан – наречений жидичинський архімандрит, посол Руського воєводства [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня, екскомунікаційна грамота унійного собору];
13. Василей Болгарин – піп (Кременеччина ?), [інструкція 9 жовтня];

14. Варсонофіє/Варсонофій Вільневець – монах, архідиякон з пересопницького монастиря [реабілітаційна грамота Стефана Зизанія];
15. Мартин Семенович – піп з Серевичич/Сереховичич на Ковельщині [синодальний універсал];
16. Софроній Никольський – звегольський протопоп (зі Звягеля ?);
17. Василь Левкевич – клеванський протопоп [Апофазис];
18. Костянтин Воскресенський – дубенський протопоп [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня];
19. Андрій Троїцький/Мишинський – косянтинівський протопоп [Апофазис, синодальний універсал];
20. Коритський – священник з с.Коритно [анонімний твір 2];
21. Трохим Василевич – піп каменський воскресенський [синодальний універсал];
22. Кирило Спаский – остропольський протопоп [Апофазис, синодальний універсал].

(ПЕРЕЛІК СВІТСЬКИХ ОСІБ)

1. Костянтин Василь Острозький – князь, Київський воєвода, маршалок Волинської землі [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня, протестація 9 жовтня];
2. Олександр Острозький – Волинський воєвода [анонімний твір 2];
3. Адам Боговитин – волинський/кременецький підкоморій, не підписався [перелік послів];
4. Андрій Боговитин – стольник Волинської землі [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня];
5. Дан Боровицький – луцький війський [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня];
6. Дем'ян Гулевич – посол з Волині, маршалок світського кола [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня, протестація 9 жовтня, перелік послів, анонімний твір 2, Баркулабівський літопис];
7. Аврам Древинський – [синодальний універсал];
8. Лаврін/Лаврентій Васильович Древинський – волинський чашник, королівський секретар [інструкція 9 жовтня];

9. Василей Євкович/Євлович – з м.Луцька [синодальний універсал];
10. Дмитро Єловицький/Яковицький/Яловицький – посол з Волині [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня, перелік послів];
11. Григорій Жданович – посол з м.Луцька [синодальний універсал];
12. Матфей Єлович Малинський – посол до короля [інструкція 9 жовтня];
13. Криштоф Кевлич – депутат православного собору до Волинського гроду [.....];
14. Симон Криневич/Круневич – з Кременеччини [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня];
15. Остафій Малинський/Єломалинський – посол з Волині, не підписався [перелік послів, Баркулабівський літопис];
16. Юрій Пузина – князь, депутат православного собору до Володимирського гроду [.....];
17. Василем Болбас Ростоцький – з Кременеччини [синодальний універсал];
18. Іван Болбас Ростоцький – з Кременеччини [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня];
19. Федір Урсул Руденький – волинський чашник [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня];
20. Василь Петрович Семашко – посол з Волині, не підписався [перелік послів];
21. Ярош Суєтич – писар з м.Луцька [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня];
22. Кіндил Хом'як/Киндик Хом'як-Смордовський – [синодальний універсал];
23. Іван Хренницький/Хреницький/Хриницький – луцький земський підсудок [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня, перелік послів];
24. Федір Чаплич-Шпановський – луцький земський суддя [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня, перелік послів];
25. Александер Волинець Чернчицький/Чернинський – [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня];
26. Іван Волинець Чернчицький – луцький городничий [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня];

27. Дмитро Яковицький – [синодальний універсал];
28. Миколай Ярмолинський – з Кременеччини [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня].
29. Гавриїл Гостський/Гойський/Гоский/Гошский – з Волині [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня, перелік послів].

ЛЬВІВСЬКО-КАМ'ЯНЕЦЬКА ЄПАРХІЯ

(ПЕРЕЛІК ДУХОВНИХ ОСІБ)

1. Гедеон Балабан – єпископ львівський і кам'янецький [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня, реабілітаційна грамота Стефана Зизанія, екскомунікаційна грамота унійного собору];
2. Петро П'ятницький – священник з м.Львова [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня];
3. Андрій Вознесенський/Андрій Романович Літинський – священник з м. Львова, крилошанин, член делегацій до уніатів, синодальний писар [Апофазис, інструкція 9 жовтня, Ектезис];
4. Іоанн – щирецький протопоп, не підписався, делегат до уніатів [Ектезис];
5. Климентій Троїцький – кам'янецький протопоп [Апофазис, синодальний універсал, Ектезис];
6. Герасим Рождественський – скальський намісник [Апофазис];
7. Петро Воскресенський – Жидачівський намісник [Апофазис];
8. Козма – піп підгаєцький Пречистенський [реабілітаційна грамота Стефана Зизанія];
9. Карп – намісник підгаєцький Воскресенський [реабілітаційна грамота Стефана Зизанія];
10. Іван Пречиський/Пречинський – священник, рогатинський намісник [Апофазис, синодальний універсал].

(ПЕРЕЛІК СВІТСЬКИХ ОСІБ)

1. Антошко Абрамович – з львівських передмість [перелік послів];
2. Андрій Брудний – з львівських передмість [перелік послів];
3. Григорій Васильович – з львівських передмість [перелік послів];
4. Ждан Боротинський – з м.Галича [інструкція 9 жовтня];

5. Іван Кузьмич Рогатинець – львівське братство [лист братства на собор, перелік послів];
6. Юрій Кузьмич Рогатинець – львівське братство [лист братства на собор, перелік послів];
7. Миколай Добрянський – львівське братство [лист братства на собор, перелік послів];
8. Дмитро Деомидович Красовський – львівське братство [лист братства на собор, перелік послів].

ПЕРЕМИШЛЬСЬКА ЄПАРХІЯ

(ПЕРЕЛІК ДУХОВНИХ ОСІБ)

1. Михайло Копистенський – єпископ перемишльський і самбірський [Апофазис, синодальний універсал, інструкція 9 жовтня, протестація 9 жовтня, екскомунікаційна грамота унійного собору];
2. Андрій – самбірський намісник [Апофазис];
3. Леонтій Варварівський – протопоп з Мільчиць [Апофазис];
4. Іоан – ярославський протопоп [Апофазис];
5. Петро – перемишльський протопоп [Апофазис, синодальний універсал];
6. Сергій Єлнух – ієромонах, смільницький ігумен [Апофазис, реабілітаційна грамота Стефана Зизанія];
7. Ігнатій – телецький піп, крилошанин [синодальний універсал].

(ПЕРЕЛІК СВІТСЬКИХ ОСІБ)

1. Михайло Літинський – з Перемишльської землі [перелік послів];
2. Прокоп Літинський – з Русі, Перемишльщина [інструкція 9 жовтня, перелік послів];
3. Лукаш Боярський – з Перемишльської землі [перелік послів];
4. Андрій/Андрей Вілчек – [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня].

МИТРОПОЛИЧА ЄПАРХІЯ З КАФЕДРОЮ У КИЄВІ

(ПЕРЕЛІК ДУХОВНИХ ОСІБ)

1. Никифор Тур – архімандрит Києво-Печерського монастиря [Апофазис, синодальний універсал, інструкція 9 жовтня, протестація 9 жовтня, реабілітаційна грамота Стефана Зизанія, екскомунікаційна грамота унійного собору];
2. Никон – старець Видубицького монастиря [Апофазис, синодальний універсал].

(ПЕРЕЛІК СВІТСЬКИХ ОСІБ)

1. Данило Абдула – з Київського воєводства, не підписався [перелік послів];
2. Іван Корчевський – з Київського воєводства, не підписався [перелік послів];
3. Ян Змієвський – делегат собору до Володимирського гроду, з Київщини [...];
4. Матвій Рогозинський – з Київщини [інструкція 9 жовтня];
5. Мартин Яцькович Бутович – київський хорунжий [синодальний універсал, інструкція 9 жовтня];
6. Яцько Дмитрович Бутович – хорунжий київської землі [синодальний універсал, перелік послів];
7. Юрій Друцький-Горський – князь, з Брацлавщини [перелік послів];
8. Микола Шашкевич – брацлавський хорунжий [перелік послів].

ВИРОГІДНІ УЧАСНИКИ ПРАВОСЛАВНОГО СОБОРУ

1. Малхер Райський – у 80-х рр. Берестейській підстароста, власник будинку, в якому відбувалися засідання собору;
2. Кирило – священник зі Львова, супроводжував Гedeона Балабана на собор через Дубно;
3. Гаврилій Ярошевич – супроводжував Гedeона Балабана на собор через Дубно.

Б. БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ 1596 Р. – ВАЖЛИВА ПОДІЯ ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ДОБИ ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

(рекомендований план семінарського заняття)

1. Характеристика джерельної бази проблеми.
2. Історичні передумови Берестейської унії:
  - а) становище Київської православної митрополії в останній третині XVI ст.;
  - б) криза церкви та її поглиблення наприкінці 80-х – у першій половині 90-х рр.;
  - в) проекти виходу з кризи (програма церковних братств і програма єпископату).
3. Унійний процес 90-х рр. XVI ст.
4. Ставлення католицької церкви та уряду Речі Посполитої до унії церков.
5. Делегація українсько-білоруської церкви в Рим. Проголошення унії.
6. Берестейські собори у жовтні 1596 р.

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ:

- Заснування та діяльність церковних братств.
- Конфлікт братств з єпископатом.
- Конфлікти у середовищі ієрархії.
- Михайло Рагоза і Берестейська унія.
- Іпатій Потій і Берестейська унія.
- Єзуїти і Берестейська унія.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. – 426 с.
- Дмитриев М.В. Между Римом и Царьградом: генезис Брестской церковной унии 1595-1596 гг. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2003. – 320 с. – (Труды исторического факультета МГУ: Вып.22; Сер.ІІ, Исторические исследования: 7).

- Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навч. посібник: У 3-х книгах. Кн. 3. Кінець XVI – середина XIX століття. – К.: Либідь, 1994. – 336 с.
- Дмитриев М.В., Флоря Б.Н., Яковенко С.Г. Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII в. – Часть I. – М., 1996.
- Дмитриев М.В., Заборовский Л.В., Турилов А.А., Флоря Б.Н. Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии. Ч.2. М., 1999
- Плохій С.Н. Папство и Украина. Политика римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв. – К., 1989.
- Тимошенко Л. Артикули Берестейської унії 1596 р. // Український історичний журнал. – 1996. – №2.
- Тимошенко Л. Єзуїти і Берестейська унія // Київська старовина. – 2001. – № 4.
- Тимошенко Л. Життєпис та діяльність Перемишльського єпископа Михайла Копистенського // Київська старовина. – 2003. – № 1.
- Тимошенко Л. Михайло Рагоза і Берестейська унія // Київська старовина. – 2000. – №5.
- Тимошенко Л. Справа про фальшування документів Берестейської унії: нові джерельні матеріали // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. IV. – Дрогобич, 2000.
- Halecki O. Od Unii Florenckiej do unii Brzeskiej. – T.2. – Lublin, 1997.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абрамович Ян 26
Адам 59
Аквашіва К. 25, 34, 37, 52, 88,
90, 92, 96
Александр 125
Александрович В. 113, 119, 141
Альдобрандіні П. 89
Андрієвський Іван (Арсеній)
72, 73
Аркудій П. 25, 33, 35, 37, 38,
52, 87, 90, 96, 133
Балабан Гedeон 15, 24, 30, 31, 32,
36, 38, 45, 46, 48, 51, 56, 57, 62,
102, 103, 104, 106, 107, 108,
111, 115, 116, 117, 119, 120,
126, 127, 128, 129, 130, 131,
132, 133, 134, 137, 138, 140,
143, 145, 146, 152, 159, 169, 171
Бантиш-Каменський М. 103
Барбара Св. 88
Барвінський Б. 58
Баторій С. 61, 70
Батюшков П.Н. 61, 120
Бендза М. 108, 117, 119, 142
Беринда Памво 111, 112, 113, 142
Бершадский С.А. 76
Бідун Й. 110, 141
Біляков Г.Ф. 7
Білякова О.Г. 7
Болестрашицький Станіслав
Святополк 119
Болгарин Василь 31
Болховітінов Євгеній 26, 56
Боргезе 142
Боярський Лукаш 130
Брилинський Арсеній 111, 113,
114, 115, 128
Брольніцький Гedeон 33, 163
Броневський Мартин 35
Булгаков Макарій 41, 42, 54, 87,
91, 95, 104, 105, 112, 120, 137, 142
Вapовська Катерина 135
Варвара Свята 97
Василь 31, 38
Васюк Г.У. 8
Вацута Іоанн 32
Великий А. 24, 33, 59, 149
Великий Василій Св. 61, 152
Венгерський Андрій 34, 92
Вернадський В. 91
Велевіцький 88, 94, 98
Викторовский П.Г. 87
Вишенський Іван 102, 114
Вколович Арсеній 55
Власовський І. 47
Возняк М. 58
Война М. 171
Воскресенський Захарія
Михайлович 32
Вуйцик З. 35
Гаetano 33, 34, 37, 52, 53, 93
Галецький О. 16, 23, 24, 33, 34,
37, 42, 47, 52, 80, 82, 89, 92,
94, 95, 97, 107
Герасим 31, 38, 113
Гербест Б. 84, 87, 136
Герман Григорій (Іванович) 24,
33, 112, 151, 162, 164
Гоголь Йона/Іван 11, 33, 46, 62, 71,
72, 112, 151, 159, 160, 163, 164

- Годкинський Богдан 33, 163
 Гозій С. 84, 136
 Голубев С. 105, 125
 Гомолінський Станіслав 19, 33, 162
 Горновський Ян Іванович 28
 Госліцький Вавжинець 105, 129, 135, 136
 Грабкович Мартин 17
 Григорович К. 54
 Грушевський М. 9, 39, 47, 56, 58, 62, 63, 91, 107, 115, 116
 Гудзяк Б. 7, 83, 85, 191
 Гулевич Дем'ян 30
 Гунька Симеон 125
 Дальберг Е. 28
 Демьянович А. 82, 91
 Дзенгелевський Я. 58
 Дівочка Онисифор 44
 Діонісій 44
 Дмитрієв М. 7, 8, 16, 18, 42, 49, 83, 85, 191, 192
 Добжанський Д. 135
 Доброхотов П. 148
 Добрянський А. 104, 105, 110, 119, 135, 141, 142, 143, 144
 Добрянський М. 33
 Драгойовський Ян Томаш 139
 Древинський Лаврентій 24, 30
 Дубецький Еразм 135, 136
 Дуніковський 119
 Євстахій 121
 Єпифаній 152
 Єремія II 44, 58, 83, 87, 112, 114, 115, 116, 126
 Єремін І. П. 102
 Жигимонт III 140, 162
 Жигимонт Август 154
 Жоховський К. 68
 Жукович П. 15, 16, 18, 19, 20, 23, 25, 62, 77, 80, 107, 115, 134
 Заборовський Л. В. 8, 87, 192
 Завитневич В. З. 98
 Загоровський Г. 46
 Заленський С. 80, 84, 93, 95
 Замойський Я. 46, 141, 148
 Заславський Януш 16
 Зашкільняк Л. 4
 Збаразький П. 87
 Збируйський Діонісій 33, 62, 70, 71, 72, 112, 127, 128, 145, 146, 151, 152, 159, 163, 164
 Зебжидовський 105, 137
 Зизаній Стефан 24, 31, 38, 48, 130
 Змієвський Ян 30
 Золотоустий Йоан 152
 Іван 32, 121
 Ігнатій 78, 130
 Ігнатович Григорій 125
 Ісаєвич Я. 46, 120, 123
 Ісайя 56
 Ісидор 161, 168
 Ісус Христос 14, 21, 83, 96, 153, 167, 170
 Йоаким 122
 Йосиф 161, 168
 Калинський 34
 Калінський 142
 Катерина Свята 57
 Кевлич Кшиштоф 30
 Кемпа Т. 33
 Кирило з Дубна 24
 Кішка Л. 60
 Климент VIII 8, 14, 15, 36, 51, 77, 90, 129, 160, 161, 162, 168, 170

Клочовський Є. 81	Магомет 21
Кметь В.Ф. 117	Макарій 32, 34
Козьменич Нестор 31, 32	Маласпіна Г. 88, 89
Копистенський Захарія 98, 102, 109, 110	Малинський Матвій 23-24, 30, 31
Копистенський Михайло 15, 30, 32, 36, 38, 46, 48, 51, 57, 102-144, 165, 169, 171	Малышевский И. 23
Копистенський Федір 111, 113, 142	Мальцев А.Н. 34
Копистенські 110-111, 113, 114, 143	Мамонич Леон 78, 172
Корецький Богуш 43	Марозава С.В. 8
Костомаров Н. 91	Масальський Іларіон 30, 31
Кошич Ян 64	Мащейовський Бернард 10, 19, 24, 25, 29, 33, 87, 89, 90, 93, 134, 149, 162
Коялович А. 34,	Міроновіч А. 80
Коялович М. 41, 92, 103, 104, 105, 116	Миколай Святий 27, 28, 29, 96, 121, 160, 170
Крайцер Я. 82, 93	Мисаїл 58
Красовський Д. 33	Мицько І.З. 55, 134
Крижанівський О.П. 47, 86, 192	Могила Петро 40, 105, 144
Критський 29	Мончак І. 89
Крупецький Атанасій 142	Мошетті Юрій 33
Кручкоўскі Т.Т. 8	Набиванец С. 108, 114,
Куліш П. 91, 105	Нагай Каспер, 34, 46, 87, 90, 92, 93, 96
Купчинський О. 110	Назарко І. 41, 42
Кушнярєвіч А.М. 28	Немирич І. 54
Лаврін 131	Никифор Парасхес 24, 25, 26, 32, 36, 37, 38, 39, 52, 94, 96, 103, 130, 131, 164, 165
Лавровська І. 28	Обірек С. 81, 86
Лебединцев Ф. 91	Оглоблин О. 59
Левицький О. 58, 61, 80	Оленькович Ю. 43
Леонтович Ф.И. 76	Омелян Феофилактович 18
Левіцький К. 26, 55, 92	Острозький Клірик 68
Лісовський Е. 80	Острозький Костянтин 9, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 26, 30, 35, 38, 43, 47, 48, 54, 55, 61, 63, 66, 68, 71, 89, 94, 102, 104, 128, 131, 133, 134, 140, 143, 147
Літинський Михайло 114, 130	Острозький Олександр 32, 94
Лукаріс Кирило 73, 74, 98, 99, 130, 165	
Лукаш 130, 165	
Лукашевич Й. 91, 96	
Лятерна Мартин 34, 87, 92, 93	

- Павло V 77
 Паєвський Л. 28
 Паїсій 32, 165
 Паїсій, архімандрит 33, 163
 Палеолог Іван 161, 168
 Панкович В. 125
 Параскева Свята 119, 123
 Паславський І. 83
 Патрило І. 89
 Пекар А. 58, 61, 68
 Пелеш Ю. 105
 Пелчицький Леонтій 11, 62, 112, 145, 146, 151, 159
 Петро Святий 19, 32, 51, 86, 121, 160, 161, 162, 167, 168
 Петров М. 120
 Пехнік Л. 83
 Пігас Мелетій 23
 Плетенецький Єлисей 30, 32, 75
 Плохій С.М. 24, 47, 58, 81, 86, 133, 142, 192
 Площанский В. 72
 Полубенський А. 53
 Попельовський Г. 121
 Поссевіно А. 84, 86, 87, 89
 Потій Іпатій 8, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 33, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 55, 56, 58-79, 87, 88, 89, 90, 95, 96, 97, 103, 111, 112, 128, 129, 130, 137, 138, 139, 140, 142, 147, 149, 151, 152, 158, 159, 161, 162, 164, 172, 174, 175, 177, 191
 Претвич Якуб 16, 34
 Прохазка А. 59, 105, 106, 107, 110, 111, 113, 114, 120, 124, 135
 Пташицкий С.Л. 76
 Пузина Юрій 30
 Раб Юстин 34, 83, 92, 93
 Рагоза Михайло 9, 10, 11, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 25, 33, 36, 37, 40, 41-57, 58, 62, 64, 65, 66, 67, 87, 88, 90, 91, 92, 95, 103, 106, 112, 114, 115, 117, 121, 128, 131, 132, 148, 149, 151, 152, 159, 162, 164, 169, 191
 Радиловський Антоній 119
 Радзивил Ю. 53, 88
 Радзивіл М.Х. 17, 22, 26, 33, 47, 54, 59, 76, 162
 Радзивіл Януш 77
 Райський М. 35
 Рехович М. 107
 Рихціцький М. 87, 93
 Рогатинець Ю. 33
 Рогозинський М. 31
 Ростовський С. 34, 92
 Рудницький С. 91, 106
 Рутський Й.В. 41, 74
 Савицький І. 58
 Санторо Ю.А. 14
 Сапега Лев 18, 22, 33, 58, 59, 61, 70, 74, 75, 76, 77, 93, 94, 142, 162, 172, 175
 Сарагоса де Гередіа Джоан 89
 Сас П.М. 101
 Семчук С. 41, 42
 Сем'яшовський І. 135
 Сеник С. 58
 Сенчило Самійло 69
 Сигізмунд III 9, 16, 18, 19, 39, 46, 59, 69, 74, 132, 134, 137, 167, 171
 Сикст 58, 60
 Симон Св. 32
 Симонетта Франциск 142

- Ситкевич А. 116
 Скабаланович М. 16
 Скарга Петро 8, 11, 19, 22, 24, 34, 48, 60, 74, 83-99, 103, 127, 130, 160
 Скумин-Тишкевич Т. 15, 26, 43, 47, 48
 Смотрицький М. 100, 101
 Соліковський Димитрій 19, 33, 74, 93, 98, 129, 162
 Соломирецькі 53
 Соневицький Л. 107, 108, 114, 116
 Старовоит О. 31
 Стельмашенко М.А. 84, 92
 Студинський К. 61, 64,
 Сушко О. 92
 Тазбір Я. 81, 98
 Теодор 32
 Теодор Святий 120
 Терлецький Кирило 10, 11, 14, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 33, 40, 44, 46, 47, 48, 56, 59, 62, 66, 71, 72, 84, 88, 89, 90, 96, 106, 107, 112, 127, 128, 129, 138, 145, 146, 148, 149, 151, 152, 158, 159, 161, 162, 164
 Терлецький Павло 135
 Терлецький Федько 114
 Тимошенко Л. 7, 8, 11, 61, 66, 95, 98, 99, 123, 128, 145, 192
 Тисаровський Євстафій 140
 Титов Ф. 111, 113, 143
 Толедо Франциск 90
 Трипольський Н. 58, 61
 Троїцький Іродіон 32
 Тур Никифор 30, 31, 32, 36, 51, 54, 55, 62, 131
 Турій О. 85
 Турилов А.А. 8, 192
 Турський Теодор 72
 Тучапський Макарій 44
 Ульяновський В.І. 4, 78, 84, 142, 145
 Уханський П. 70
 Філалет Христофор 15, 16, 17, 23, 60, 93, 95, 103, 111, 112, 129, 130, 137, 147
 Флоря Б.Н. 7, 8, 42, 49, 83, 85, 192
 Франко І. 8, 61, 66, 92, 102, 106, 143
 Халецький Дмитро 22, 33, 162
 Харлампович К. 125, 126
 Ходиницький К. 42
 Хребтович-Богуринський М. 44, 54, 66
 Хреститель Іван 113, 121
 Цігоу А. 27
 Четвертинський Г.О. 68
 Чубатий М. 58
 Шараневич І. 45
 Шуйський 173
 Шуйський Ян 34
 Шумлянський Йосиф 123
 Щербина В.І. 69
 Щурат В. 63
 Юда 54
 Юрчишин О. 141
 Юрій Святий 119, 135
 Ягайло Володислав 110, 156, 161
 Ягеллонка Анна 53
 Якимович Ю. 28, 29
 Яковенко С.Г. 7, 42, 49, 83, 85, 192
 Яновський Л.В. 85, 100
 Яременко П.К. 100
 Ярошевич Гаврило 24
 Ястребов М. 100

- Abraham W 135
 Bendza M. 108, 113, 117, 119, 135, 142
 Brückner A. 106
 Budzyński Z. 118
 Byliński J. 95
 Chodyncki K. 42, 86, 87, 88, 89
 Chynchewska-Hennel T. 7
 Długosz J. 95
 Gąsiorowski A. 70
 Gil A. 117
 Gmiterek H. 70
 Grabowski T. 85
 Grzebień L. 34, 81
 Halecki O. 23, 25, 33, 37, 42, 47,
 52, 80, 88, 89, 90, 92, 95, 97, 192
 Harasiewicz M. 86
 Isajewicz J. 123, 124
 Kempa T. 17, 33, 132
 Kłoczowski J. 81
 Koiałowicz A.W. 34,
 Kołbuk W. 141
 Kowalska H. 142
 Krajcar J. 82, 93, 96
 Krupecki A. 142
 Kumor B. 41, 87, 134
 Laterna M. 94
 Lewicki K. 26, 55, 92
 Likowski E. 7, 80, 88, 91, 97
 Lukaszewicz J. 91, 96
 Lulewicz H. 76, 77
 Jużny R. 85
 Maciejowski W.A. 105, 138, 139, 142
 Maciszewski J. 137
 Maniewska D. 135
 Mańkowski Z. 7
 Melnik M. 7
 Milkowicz W. 105
 Mironowicz A. 7, 80,
 Nabywaniec S. 108, 114, 137
 Niesiecki K. 87
 Obirek S. 81, 85, 86, 97, 99
 Ostrogski K. 23, 26, 55, 92
 Papierzyńska-Turek M. 7
 Pelesz J. 105
 Pelczar R. 113, 126
 Piechnik L. 83
 Pocię H. 95
 Prochaska A. 15, 18, 59, 106, 110,
 111, 114, 115, 119, 120, 121, 127, 135
 Przyboś K. 118, 139
 Rabikauskas P. 90
 Radziwiłł K.R. 33
 Rahoza M. 41, 87
 Rostowski S. 34, 87
 Rychcicki M.J.A. 84, 87, 93
 Saładiak A. 143
 Sapiega Leon 76, 172, 175
 Sapiegowie 18
 Skarga P. 48, 84, 85, 88, 89, 94,
 98, 99, 128
 Sobieski W. 97
 Stegner T. 7
 Sygański J. 85
 Szaraniewicz J. 105
 Szczygiel R. 70
 Tazbir J. 81, 85, 86, 98
 Theiner A. 19, 64, 87
 Tretiak J. 85
 Wengerscii A. 34,
 Wielewicki J. 88, 89, 94
 Welykyj A. 142, 147, 148, 171
 Wisner H. 98
 Załęski S. 80, 93, 95, 100
 Zebrzydowski 137
 Zochowsky C. 54, 68
 Zygmunt III 23, 97, 98

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1.	
Берестейська унія 1596 р.: історичні передумови, процес укладення, наслідки	7
Розділ 2.	
Берестейська унія в життєписах її діячів	41
2.1. Митрополит Михайло Рагоза і Берестейська унія	41
2.2. Унійна діяльність Іпатія Потія	58
2.3. Єзуїти і Берестейська унія	80
2.4. Життєпис та діяльність Перемишльського єпископа Михайла Копистенського	102
Розділ 3.	
Документи	145
Додатки:	
А. іменний склад учасників Берестейських соборів	177
Б. Берестейська унія 1596 р. – важлива подія історії Центрально-Східної Європи добі пізнього середньовіччя. (рекомендований план семінарського заняття)	189
Іменний покажчик	191

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

ЛЕОНІД ТИМОШЕНКО

БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ 1596 р.

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Відповідальний за випуск – Євген Пшеничний

Головний редактор – Ірина Невмержицька

Макет та верстка – Ярослав Зьола

Підписано до друку 25.01.05 р. Формат 60х90/16. Гарнітура PeterburgC.

Наклад 500 прим. Ум. друк. арк. 12,5. Замовлення № 150.

Видавництво

вул. Бориславська, 8,

м. Дрогобич, Львівська обл.

тел. (03244) 2-90-60, (03244) 3-87-32

ел. пошта: kolo@isp-lviv.net

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК